

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (FÜHAD)

JOURNAL OF HARPUT STUDIES

Türkçe ve İngilizce yayımlanan uluslararası hakemli sosyal bilimler dergisidir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır.

International peer-reviewed journal of social sciences published in Turkish and English. It is published as two issues a year, in March and September.

Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: 13

Mart/March 2020

ISSN: 2148-2527

Harpur Araştırmaları Dergisi, Research Bible, OpenAire, Google Scholar, Road, DRJI (Directory of Research Journal Indexing), Scientific Indexing Services (SIS), Journal TOCs, ASOS Index, Sobiad, DergiPark ve İSAM tarafından indekslenmektedir.

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kutbeddin DEMİRDAĞ
Fırat Üniversitesi Rektörü

Editörler/Editors

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hasan ŞENER
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN
Doç. Dr. Asef ORUCOV
Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Prof. Dr. Murat SUNKAR
Prof. Dr. Akimova ELNERA
Doç. Dr. Zhanat IDRISHEVA
Prof. Dr. Cornel SIGMIREAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Doç. Dr. Venera ANARBЕКOVA

Redaktörler/Redactors

Arş. Gör. Bedirhan ÜNLÜ (Türkçe)
Dr. Öğr. Üyesi H. Gökçe DEMİREL (İngilizce)

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Elazığ
e-posta: harputumdergi@gmail.com **Tel:** (0424) 2370000/3839-4197

Baskı/Printed By

Fırat Üniversitesi Basımevi-Elazığ

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi,
uluslararası hakemli bir dergidir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Yayımlanma dili Türkçe ve İngilizcedir. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Mart ayı için **Ocak** ayı sonu, Eylül ayı için ise **Temmuz** ayı sonudur. Makaleler, **intihal.net** intihal programından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanır. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukuki ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin Web sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory&Referees Board

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR	Bilecik Şeyh Edebali Ün.
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKSİN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YATKIN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Akimova ELNERA	Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Ali DERAN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Bahir SELÇUK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Cornel SIGMIREAN	Petru Maior Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Emir ERDEN	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün LAFLI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün KARA	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YÜKSEL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İlknur ÖNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İskender OYMAK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan PEKER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ün.
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. M. Taner ŞENGÜN	Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut TEKİN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Murat SUNKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇELİKTEN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nesrin ALGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan YAZICI	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Recep YILDIRIM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin TONBUL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR	Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Tark ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur YAVUZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki BOYRAZ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Asef ORUCOV	Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ Ülkü KAYA	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ŞENER	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri KARADOĞAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Taner YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Venera ANARBEKOVA	Celal-Abad Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Zhanat IDRISHEVA	Doğu Kazakistan Devlet Ün.

Bu Sayının Hakemleri/Referees For This Issue

Doç. Dr. Sıtkı NAZİK
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Ünal TAŞKIN
Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşat ÇELİK
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan YAZICI
İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Beyhan KESİK
Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Arzu KARACA
Munzur Üniversitesi

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür TOPKAYA
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL
Fırat Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Enver ÇAKAR

19. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Esnafı (**Araştırma Makalesi**)
Arapgir's Artisans in the Middle of the 19th Century (Research Article)... 1

Ahmet GÜNDÜZ

- Fırat Nehrinde İşletilen İzoli ve Herdi Kayıkları Rüsümünün Hangi
Belediyeye Ait Olduğu Meselesi (**Araştırma Makalesi**)
*The Issue of Which Municipality Belongs to the Taxes on the Ships
Operated in the Euphrates River (Research Article).....* 33

Ahmet KARATAŞ

- Yeni Bilgiler Işığında Harputlu Şâir Rahmî Efendi ve Sâre Hatun
(Sarahatun) Camii'nin Yeniden İnşâsına Yazdığı Kaside
(**Araştırma Makalesi**)
*According to New Information Poet Rahmi Efendi From Harput and His
Poem That Written in The Form of "Qasida" For The Rebuilding of Sare
Hatun (Sarahatun) Mosque in Harput (Research Article).....* 51

İbrahim SAYLAN

- Yusuf Şükrü Harpûtî ve Eserleri (**Araştırma Makalesi**)
The Life of Yusuf Shukru Harpûtî And His Works (Research Article)..... 87

Gökçe CEREV, Saliha COŞKUN

- Özel Okul Öğretmenlerinin Çalışma Sorunları Üzerine Nitel Bir
Araştırma: Elazığ İli Örneği (**Araştırma Makalesi**)
*A Qualitative Research On Worklife Based Problems Of Private School
Teachers: The Case Of Elazig Province (Research Article).....* 125

Cem AYDEN, Ebru BİLGİN

- Elazığ Organize Sanayi Bölgesindeki KOBİ'lerde Kurumsal Kaynak
Planlaması (ERP) Kullanımı (**Araştırma Makalesi**)
*Enterprise Resource Planning (ERP) Use In SMEs In Elazig Organized
Industrial Zone (Research Article).....* 143

Yayım İlkeleri ve Makale Yazım Kuralları

- Publication Principles And Article Writing Rules.....* 165

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 13, Mart 2020, s. 1-31, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 13, March 2020, pp. 1-31

Araştırma Makalesi/Research Article

19. YÜZYILIN ORTALARINDA ARAPGİR ESNAFI

Arapgir's Artisans in the Middle of the 19th Century

Enver ÇAKAR*

Geliş/Received: 12.04.2020

Kabul/Accepted: 05.05.2020

Öz

Bugün Malatya iline bağlı bir ilçe merkezi olan Arapgir, 19. yüzyılda özellikle kumaş dokumacılığı ve ticaretinde oldukça önemli bir konuma sahipti. Manusa ve gezi adlı kumaşlarıyla ünlü olan bu kasaba, çoğunluğu oluşturan Müslümanların yanı sıra, önemli sayıda gayrimüslim nüfusu da barındırıyordu. Fakat kasabadaki ekonomik faaliyetler (zanaat ve ticaret) ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin elindeydi.

Arapgir'de aynı işi yapan esnaf, zanaatkâr ve tüccarlar, kendi içlerinden seçtikleri bir şeyh veya kethüdanın yönetiminde teşkilatlanmışlardı. Fakat bu yöneticiler, sadece kendilerinin de mensup oldukları esnaf grubunu değil, aynı zamanda benzer işle meşgul olan birden çok esnaf grubunu da temsil ediyorlardı. Ayrıca kasaba ve köylerdeki bütün esnafları hükümet nezdinde temsil eden bir bazarbaşılığı da vardı.

İmparatorluk genelinde olduğu gibi, Arapgir'deki bütün esnaf, zanatkâr ve tüccarlar, belirli aralıklarla, kendileri ve işortakları için genellikle meslektaşları arasından birer kefil göstermek zorundaydılar. Ayrıca, yanlarında çalıştırdıkları kalfa ve çıraklarına da kendileri kefil olurlardı.

Bu çalışmada, 1847 (Hicrî 1263) tarihli bir esnaf kefalet defteri kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Arapgir Kazası esnafı incelenmiştir. Bu bağlamda, Arapgir'de ve bazı köylerinde faaliyet gösteren esnaf çeşitleri, sayıları ve iş ortaklıkları ile her esnaf grubu içinde yer alan usta, kalfa ve çırak sayıları üzerinde durulmuş; bir ustanın yanında yardımcı eleman olarak çalışan çırak ve kalfaların ustalarıyla olan akrabalık bağları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Arapgir, esnaf teşkilatı, kefalet defteri, usta, kalfa, çırak.*

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ecakar@firat.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-2601-2013>

Abstract

Arapgir, today a district center of Malatya province, had a very important position in the 19th century, especially in cloth weaving and trade. This town, famous for its fabrics called manusa and gezi, comprised the majority Muslims, but also housed a significant number of non-Muslim populations there. But the economic activities (craft and trade) in the town were predominantly in the hands of non-Muslims.

The tradesmen, artisans and merchants who did the same work in Arapgir were organized under the direction of a sheikh or kethuda of their choice. But these managers represented not only the group of tradesmen to whom they belonged, but also the group of tradesmen who were engaged in similar work. They also had a "bazarbaşı" who represented all the shopkeepers in the towns and villages before the government.

As it was the common throughout the Empire, all tradesmen, artisans and traders in Arapgir had to show a guarantor for themselves and their associates, usually among their colleagues, at regular intervals. They would also vouch for the journeymen and apprentices they employed with them.

In this study, the artisan surety records dated 1847 (Hijri 1263) was used as a source, examined the tradesmen of the Arapgir crash. In this context, the types, numbers and business partnerships of artisans also the number of masters, journeymen and apprentices in each group of tradesmen in Arapgir and some near villages were focused in this study. The relationship between apprentices and journeymen working as assistants alongside a master was also tried to be determined.

Keywords: *Arapgir, trades organization, artisan surety records, master, journeyman, apprentice.*

Giriş

Bugün Malatya'nın bir ilçesi olan Arapgir¹, 1515 yılında Osmanlı idaresine geçtikten sonra Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmış², ardından Rum (Sivas) Eyaleti'ne³, daha sonra da tekrar

¹ Arapgir'in tarihi, coğrafyası ve kültürel varlıkları konularında ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Darkot, "Arapkir", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, s. 553-554; Yusuf Halaçoğlu, "Arapkir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 328-329; Fikri Yücel, *Arapgir Tarihi*, Arapgir, 1967; Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018; Erdal Karakaş, "Arapgir'in Kuruluş ve Gelişmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Elazığ, 1996, s. 175-190.

² Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *İÜEF Tarih Dergisi*, 23, İstanbul, 1969, s. 27.

³ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 139. 1700-1740 yılları arasında da Rum Eyaleti'ne bağlı olduğuna dair bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 54.

Diyarbakir Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1775 yılında Maadin-i Hümayun Emaneti'nin kurulmasından sonra bu emanetin sınırları içine alınan Arapgir⁴, araştırmanın dönemini oluşturan 1846 yılında ise Harput Eyaleti'ne dâhil edilmiştir⁵.

Günümüzdeki Arapgir Kasabası, ilk kurulduğu yerde değildir. Nitekim 1325 (1907/1908) tarihli Mamuretü'l-aziz Salnamesi'nde anlatıldığına göre, kasaba halkı 18. yüzyılın sonlarından itibaren oturdukları yerleri terk ederek, bağ ve bahçe evleri bulunan şimdiki yere taşınmış; terk edilen kasaba da daha sonraları *Eskişehir* olarak adlandırılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, 1780'li yıllarda başlayan⁶ bu taşınma, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Zira bazı Ermeni rahipler tarafından 1878 yılında hazırlanan bir raporda, anılan tarihte Eskişehir'de halen Türklerin yaşadığı ve minareli camilerinin olduğu, Ermenilerin ise takriben 70 yıl önce orayı terk ettikleri belirtilmektedir⁷. Ayrıca 1840 yılında Arapgir'e uğrayan *Ainsworth* da taşınma konusuna hiç değinmeden, dar ve derin bir vadide inşa edilen kasabanın vadi boyunca iki mil kadar uzandığından bahseder⁸. Fakat 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Ulu Camii ve iki kilisenin de yer aldığı Eskişehir'in, devam eden göçler nedeniyle, büyük ölçüde tenhalaştığı anlaşılmaktadır⁹. Dolayısıyla Arapgir, yeni kurulduğu alanda süratle gelişme imkânına kavuşmuş, buna karşın, yakın tarihlerde adı *Karaca* olarak değiştirilen eski yerleşim yeri ise bazı tarihi yapı ve harabelerden müteşekkil bir vaziyette bağ ve bahçeler içerisinde kalmıştır¹⁰.

1832 yılında Arapgir Kazası, 4611'i Müslüman ve 1587'si gayrimüslim olmak üzere toplam 6198 haneden oluşuyordu. Bu hanelerde 17460 erkek

⁴ Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*, Sivas, 1997, s. xviii.

⁵ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1998, s. 30. Bu dönemde Arapgir Kazası, merkezi olan Arapgir Kasabası ile ona bağlı köylerden oluşuyordu. Bkz. Ahmet Aksın, Erdal Karakaş, "Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arapgir", *OTAM Dergisi*, 13, Ankara, 2002, s. 91-125.

⁶ H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 182. E. Karakaş, bu taşınmanın 1765 yılına tekabül ettiğini ifade etmekte ise de, kaynak olarak gösterdiği 1310 (1892) tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi'nde şehrin 127 yıl önce taşındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Erdal Karakaş, "Arapkir'in Kuruluş ve Gelişmesi", s. 181.

⁷ Vahan Bardizaktsi, Boğos Natanyan, Karekin Sırvantsdyants, *Palu, Harput 1878, Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler-Raporlar*, c. II, (çev. Sırvart Malhasyan, Arsen Yarman), Derlem Yayınlar, İstanbul, 2010, s. 309.

⁸ William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. II, 1842, London, s. 5.

⁹ H. 1301 (1884) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 111, 127-128.

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Arapkir", s. 328.

nüfus¹¹ yaşıyordu ve bunların 12709'i Müslüman, 4751'i de gayrimüslimdi. Kazadaki toplam erkek nüfusun 6469'u (2410 hane) Arapgir Kasabası'nda, 10991'i (3788 hane) ise köylerde meskûndü¹². Erkekler kadar kadın olduğunu varsaydığımızda, 1832 yılında Arapgir'in tahmini merkez nüfusu 9298 kişiyi¹³, kaza nüfusu da (köylerle birlikte) 34920 kişiyi bulmaktaydı¹⁴.

19. yüzyılın sonlarında Arapgir'de, irili ufaklı 18 cami ve mescit, 3 medrese, *Ispanakçı Mustafa Paşa* yapılarından bir kütüphane, 2 rüştiye ve Müslüman sıbyan mektepleri ile gayrimüslimlere ait 7 kilise ve muhtelif derecelerde mektepler bulunuyordu¹⁵. Bu dönemde Arapgir'de ekonomik hayat da oldukça canlıydı. Zira kasabada, büyük bir çarşının yanı sıra, 18 mensucat fabrikası ve 4 han yer alıyordu. Ayrıca evlerde *gezi* ve *alaca* gibi ipek ve pamuk ipliğinden dokumalar da yapılıyordu¹⁶. Nitekim V. Cuiet de

¹¹ Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları, genellikle vergi toplama ya da asker sayısını belirleme amacıyla yapıldığı için sadece erkek nüfusla sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda, 1831 yılında yapılan ilk sayımın ardından 1844 sayımları yapılmıştır (Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997, s. 8-9; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003, s. 56, 62). Kadınlara da yer verilen ilk nüfus sayımına ise 1881-82 yılında başlandıği ileri sürülmekle birlikte, bu tarz sayımın aslında 1870 yılında gerçekleştiği görülmektedir (bkz. Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, c. 28-29 (2006), s. 73-89).

¹² NFS.d, no: 2587, s. 17a, 59b; NFS.d, no: 2588, s. 44, 70.

¹³ 1840 yılında Arapgir'e uğrayan *Ainsworth*'un burayı, 6 bini Ermeni olmak üzere, 8 bin nüfuslu küçük bir kasaba olarak tasvir etmesi pek gerçekçi değildir (bkz. William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. II, s. 5). Zira 1832 yılı nüfus sayımına göre, çoğunluğu oluşturan Müslüman erkeklerin sayısı 3557 (tahminen 7114 erkek ve kadın), Ermeni erkeklerin sayısı ise 2912'dir (tahminen 5824 kadın ve erkek).

¹⁴ Arapgir Kasabası, komşuları olan Keban ve Eğin (Kemaliye) kasabalarından nüfus bakımından daha kalabalıktı. Nitekim 1835 yılında Keban'ın 1023 hane ve 2539 erkek nüfusu (tahminen 5078 kadın ve erkek)¹⁴, Eğin'in ise 2700 hane ve 13500 toplam nüfusu bulunmaktaydı. Bkz. Enver Çakar, "19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 6/11, Elazığ 2019, s. 12; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003, s. 98.

¹⁵ H. 1312 (1894/1895) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 211.

¹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, c. 4, İstanbul, 1311, s. 3142.

Arapgir'in *manusa*¹⁷ ve *gezi*¹⁸ adı verilen iki tür pamuklu kumaş türünün üretimiyle meşhur olduğunu belirtmektedir¹⁹.

Arapgir'de kumaş üretimi sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir. Zira 20. yüzyılın başlarında, yıllık takriben 360 bin top çeşitli kumaş imal ediliyordu ki, bunların önemli bir kısmı Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Erzincan ve Antep gibi memleketlere ihraç ediliyordu²⁰.

Bu çalışmada, Arapgir'deki üretim faaliyetlerinden ziyade, 1847 (H. 1263) tarihli bir kefalet defteri²¹ kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Arapgir Kazası'nın 19. yüzyılın ortalarındaki esnaf teşkilatı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, kazadaki esnaf çeşitleri ve yöneticilerinin yanı sıra, usta, kalfa ve çırak sayıları da ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Araştırmaya konu olan defter, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA), Nüfus Defterleri tasnifinde (NFS.d) 2598 numara ile kayıtlıdır. Kapağında "*Ma'âdin-i Hümayûn Eyâletinde kâ'in kâffe-i esnâfın küfelâ defteridir sene 1263*" kaydı yer almaktadır. Anılan defter, 143 sayfa olup, 1262 senesi safer ayı başından (29 Ocak 1846) cemâziye'l-âhir ayı sonuna (24 Haziran 1846) kadar, isim isim Arapgir Kazası'ndaki bütün esnafın, ortak, kalfa ve çıraklarıyla birlikte, kefillerini göstermektedir²².

¹⁷ Manusa, farklı desenlerde üretilmiş pamuklu dokumalara denir. Bkz. H. Feriha Akpınarlı, Ebru Çatalkaya Gök, "Geleneksel Manusa Dokumalarının Teknik, Motif Analizi ve Yeniden Uygulanması", *İdil*, 5/20 (2016), s. 1125.

¹⁸ Gezi, çözücü ipek, atkısı ipek ve pamuk iplik, sık dokunmuş harelî kumaş çeşididir. Bkz. Kevser Gürcan Yardımcı, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2/1 (2016), s. 231.

¹⁹ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative*, Tome Deuxieme, Paris, 1891, s. 360.

²⁰ H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 185.

²¹ Esnaf Kefalet Defterleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle yapılan bir çalışma için bkz. Cengiz Kırılı, *Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı*; içinde: *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 183-212. Esnaf Kefalet Defterleri'nden başka, bazı şer'iyye sicillerinde de esnafların kefilleri gösterilmiştir (mesela bkz. Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer'iye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006). Ayrıca mahalle sakinlerinin kefillerini gösteren defterler de vardı (mesela bkz. Şenol Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Elazığ, 2014, s. 21-47.

²² "Arapgir kazasında kâin bi'l-cümle esnâfanın ikiyüz altmış iki senesi saferü'l-hayrı ibtidâsından bedâ'le cemâziye'l-âhiri evâhîrinde reside-i dest-i hitâm olan rabt-ı küfelâ defteridir ki ber vech-i zikr ve beyân kalınur". NFS, no: 2598, s. 4.

Defterin tanzim şekline baktığımızda; öncelikle pazarbaşının künyesi ve kefil yazılmış, bu kaydın ardından da Arapgir çarşısında ve bazı köylerinde faaliyet gösteren usta, kalfa ve çırakların tek tek künyeleriyle kefillerine yer verilmiştir²³. Bunu yaparken de, her esnaf ve kefil, dede ve baba adlarıyla kaydedilmiştir²⁴. Zira dede adları aynı zamanda onların toplum içinde tanınırlığını sağlayan aile adları olup, bazen lakap²⁵, bazen köken²⁶, bazen de meslek²⁷ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ustaların kefilleri²⁸ genellikle aynı iş kolunda çalışan esnaflardan biridir²⁹. Ortaklı iş yerlerinde “şeriki” yani ortağı³⁰, kalfa ve çırakların kefilleri ise kendi ustalarıdır. Genellikle aynı inançtan olanlar birbirlerine kefil olmakla birlikte, bazı istisnalar da vardır. Mesela, *Barutcu Mustafa bin Molla Mustafa*, benzer iş kolunda tek kişi olarak çalışan Ençiti Köyü’nden *Kivork veledi Ağisan*’a kefil olmuştur³¹. Şayet bir iş kolunda sadece bir esnaf faaliyet gösteriyorsa onun kefil başka bir iş kolunda çalışan esnaf olabilirdi. Mesela Arapgir’de enfiyecilik yapan sadece bir gayrimüslim esnaf olduğu için onun kefil attar esnafından bir gayrimüslimdi³². Yine şehirdeki tek tarakçı esnafı olan *Tavit veledi Karabet*’in kefil de basmacı esnafından *Karabet veledi Serkis* idi³³.

²³ Defterde, aynı işi yapanlar ayrı gruplar halinde yazılmış ve her grubun baş tarafına da kethüda veya şeyhlerinin kim olduğu belirtilmiştir.

²⁴ Mesela; Köse Osman oğlu Osman bin Osman (NFS.d, no: 2598, s. 58).

²⁵ Mesela; Kondik oğlu Mehmed bin Ali, Karakâkül oğlu Mehmed bin Süleyman, Kanlu Bedros oğlu Karabet veledi Arakil (NFS.d, no: 2598, s. 6, 7, 8).

²⁶ Mesela; Kozluklu oğlu Mehmed bin Mehmed, Modanlı oğlu Mehmed bin Osman (NFS.d, no: 2598, s. 6, 29).

²⁷ Mesela; Debbağ oğlu Yahya bin Halil, Berber oğlu Hüseyin bin Hasan, Kahveci oğlu Mustafa bin Ahmed (NFS.d, no: 2598, s. 4, 6).

²⁸ Osmanlı Devleti’nde esnafın mesleklerini icra etmeleri için, gedik sahibi olmalarının yanı sıra, kefil gösterip taahhütte bulunmaları da gerekirdi. Bu suretle, belli gruplar birbirlerine karşı sorumlu tutularak toplumda bir iç kontrol müessesesi tesis edilmeye çalışılırdı. Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, KBY, Ankara, 1989, s. 72.

²⁹ Mesela, keşşger esnafından *Tatar oğlu Mustafa bin Osman*’ın kefil yine keşşger esnafından *Nazar oğlu Mustafa bin Yahya* idi. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 5.

³⁰ Mesela, keşşger esnafından *Yahya oğlu Mustafa bin Yahya*’nın kefil *Kacar oğlu İbrahim bin Halil*, işortakları olan kardeşi *Hüseyin* ile *Mehmed Beşe oğlu Hüseyin bin Ahmed*’in kefil de *Yahya oğlu Mustafa bin Yahya* idi. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 5.

³¹ Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 40.

³² NFS.d, no: 2598, s. 38.

³³ NFS.d, no: 2598, s. 80.

Arapgir nüfusuna kayıtlı olup, sayım sırasında Arapgir’de bulunmayan esnaf ve yardımcılara Arapgir’den kefil yazılmamış³⁴, buna karşın, Arapgir’de misafir esnaf olarak vazife yapanlara ise kefil yazılmıştır³⁵.

Aynı şeyh veya kethüdaya bağlı olan esnaf grupları ayrı başlıklar altında deftere kaydedildikten sonra, her grup kaydının sonuna bu esnafların birbirlerine kefil olduklarına dair bir sözleşme de konmuştur. Bu sözleşme metni, o grubu oluşturan esnaf ileri gelenleri tarafından da, ayrı ayrı mühür basılmak suretiyle, tasdik edilmiştir³⁶. Defterin sonunda ise Arapgir’deki bütün esnafların birbirlerine kefil olduklarını gösteren ayrı bir sözleşme eklenmiştir. Yine bu sözleşme metni de ilgili esnaf temsilcileri tarafından ayrı ayrı mühürlenerek tasdik edilmiştir³⁷.

1. Arapgir Kazası Esnafları

Kefalet defterinde, Arapgir’de esnaf olarak kayıtlı toplam 882 ustadan bahsedilmektedir. Fakat bazı ustalar, bir veya iki ortakla birlikte çalıştıkları için aslında kazadaki usta sayısı 935’i bulmaktadır. Bunların çok büyük bir kısmı kaza merkezi olan Arapgir Kasabası’nda, bir kısmı da (32 kişi) köylerinde esnaflık yapıyordu.

1907 yılında kasabada 358 dükkânın mevcut olması³⁸, kefalet defterinde esnaf olarak kaydedilen nüfusun tamamının aslında bir dükkânda faaliyet göstermediğini, bir kısmının belirli bir mekâna bağlı kalmadan (çerçi, amele ve sıvacı gibi) çalıştığını, bir kısmının da ev, atölye ve değirmenlerinde ustalık, kalfalık ve çıraklık yaptığını göstermektedir³⁹.

³⁴ Mesela yazım sırasında Erzurum’da bulunan berber esnafından *Keşiş oğlu Kesbar veledi Karabet*’e Arapgir’de kefil yazılmamıştır. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 44.

³⁵ Mesela, Gümüşhaneli olup Arapgir’de misafir olarak ekmeçilik yapan Anderya’ya ile yine Gümüşhaneli olan ortağı ve çırağına kefil yazılmıştır. Bkz. NFS.d, no: 2598, s. 31.

³⁶ Mesela bkz. NFS.d, no: 2598, s. 16, 22, 28, 33, 39, 45, 85, 97, 128, 137, 142.

³⁷ NFS.d, no: 2598, s. 143.

³⁸ H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü’l-Aziz Vilayet Salnamesi, s. 184.

³⁹ Arapgirli tüccar ithal ettiği pamuk ipliğini, kasabadaki evlerde aile fertlerinin çalıştığı yüzlerce küçük kumaş boyama ve dokuma atölyelerine dağıtıyor, boyanan ve evlerdeki tezgâhlarda dokunan kumaşı da toplayarak, Irak, Suriye ve Lübnan’a ulaştırıyordu (bkz. Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)-Osmanlı İstanbulu’nda Kasap İlyas Mahallesi*, YKY, İstanbul, 2014, s. 169). Esasen imparatorluğun 19. yüzyıldaki mensucat üretiminde en çok dikkat çeken husus da üretimin fabrikalardan ziyade evlerde ve atölyelerde gelişmesiydi (Donald Quataert, *19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914*, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarih*, (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), c. 2, (çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), Eren Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1017). Genellikle iki veya daha fazla kattan oluşan Arapgir evlerinin bodrum katı özellikle manusa üretiminde bir atölye olarak kullanılıyordu (bkz. Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, s. 270).

Tablo-1: Arapgir’de Meslek Grupları ve Sayıları (1847)

	Meslekler	Esnaf Sayısı		
		Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1	Ahengeran/Demirci	-	55	55
2	Amele	15	27	42
3	Attar	-	4	4
4	Bakkal	-	3	3
5	Barutcu	-	3	3
6	Barutcu Miricisi	1	-	1
7	Basmacı	-	6	6
8	Berber	12	23	35
9	Bezzaz	11	38	49
10	Bıçakçı	-	3	3
11	Boyacı	-	5	5
12	Canbaz	3	-	3
13	Çarhçı	-	1	1
14	Çerçi	11	25	36
15	Çilingir, Tüfekçi, Kılıççı	1	5	6
16	Çömlekçi	-	18	18
17	Çubukcu	3	-	3
18	Çulhagân	-	82	82
19	Debbağ	2	6	8
20	Değirmenci	26	14	40
21	Dellal	2	-	2
22	Derzi/Terzi	1	42	43
23	Dökmeçi	-	1	1
24	Duhancı ve Kıyıcı	8	2	10
25	Duvarcı	2	21	23
26	Dülger	1	27	28
27	Enfiyeci	-	1	1
28	Etmekçi/Ekmekçi	-	5	5
29	Hancı	3	-	3
30	Hekim	-	5	5
31	Hızarcı	-	13	13
32	Hoşabacı	1	-	1
33	Kahveci	-	3	3
34	Kazancı	-	39	39
35	Kebapçı	-	1	1
36	Keçeci	2	1	3
37	Kefşger	27	79	106
38	Körükçü	-	2	2
39	Kuyumcu	-	7	7
40	Lüleci	-	8	8
41	Manav	28	2	30
42	Mikteci Miricisi	-	1	1
43	Muytaf	-	1	1

44	Nalband	1	44	45
45	Palancı	-	7	7
46	Saatçı	1	-	1
47	Sayacı	1	2	3
48	Semerci	-	12	12
49	Sıvacı	-	2	2
50	Şinikci	1	-	1
51	Tarakçı	-	1	1
52	Taşçı	-	8	8
53	Tenekeci	-	1	1
54	Tüccar	21	41	62
	Toplam	185	697	882

1262 (1846) tarihli nüfus defterinden anlaşıldığına göre (bkz. NFS.d, no: 2601), çalışıp kazanç temin edecek yaşta olmayan çocuklar ve yaşlılarla din ve eğitim işiyle uğraşanlar haricinde, kasabada oturan bütün gayrimüslim hane sahipleri esnaftı. Fakat Müslüman nüfus için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira Müslüman yetişkin erkekler ya Redif ve Mansure ordusuyla vakıf müesseselerinde görev yapıyorlar, ya da ziraatçı, ırgad, amele, çerçi ve manav gibi, çoğunlukla el becerisi gerektirmeyen işlerle meşgul oluyorlardı (bkz. NFS.d, no: 2593).

Kasabanın yanı sıra, Arapgir Kazası'nın kalabalık nüfuslu köylerinde faaliyet gösteren bazı esnaflar da vardı. Toplam sayısı 32 olan bu esnaflardan; *Vanik* ve *Ağın* köylerinde birer semerci esnafı, *Ençiti* köyünde bir mikteci miricisi, *Maşkir* (Meşkir) köyünde 5 barutcu ustası ve bir kalfa ile 2 kuyumcu esnafı, *Ağın* köyünde 2 berber esnafı, *Pağınık* köyünde 1 çerçi esnafı, *İn* ve *Ağın* köylerinde birer duvarcı ustası ile *Sing*, *Göçi*, *Cücügân*, *Andırı*, *Aşağı Yabanlu*, *Mişellü*, *Suceyin*, *Çiğnir*, *Holi*, *Tafti* ve *Berik* köylerinde birer, *Ağın*, *Horuç* ve *Çit* köylerinde de 2'şer değirmenci esnafı bulunmaktaydı.

Bazı esnaflar (2 esnaf), o iş dalında başka esnaf bulunmadığı için, geçici olarak Arapgir'de bulunuyorlardı. Mesela tenekeci *Sirab veledi Kivork* aslen Harput esnafından⁴⁰, muytaf *Karabet veledi Bedros* ise aslen Malatya esnafından⁴¹ olup, misafir esnaflar olarak Arapgir'de çalışıyorlardı. Yine ihtiyaç hâsıl olmuş olacak ki, Gümüşhaneli *Anderya veledi Labra* adlı esnaf da, ortağı ve çırağıyla birlikte, misafir esnaf olarak Arapgir'de ekmekçilik yapıyordu⁴². Arapgir'de Anderya'dan başka 4 yerli ekmekçi ustasının da

⁴⁰ “ ‘an asıl Harpurut mütemekkinlerinden olub misâfireten kaza-i mezbûrda tenekeçilik ile bulunan Sirab veledi Kivork'dur”. NFS.d, no: 2598, s. 130.

⁴¹ “ ‘an asıl Malatya mütemekkinlerinden olub müyâflık ile misâfireten derûn-ı Arapgir'de bulunan Karabet veledi Bedros”. NFS.d, no: 2598, s. 21

⁴² NFS.d, no: 2598, s. 30.

olması, mevcut esnafın 19. yüzyılın ortalarında şehrin ekmek ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığını göstermektedir.

Buna mukabil, Arapgir nüfusuna kayıtlı bazı esnaf (toplam 38 esnaf, 8 kalfa ve 4 çırak) da geçici olarak farklı bölgelerde bulunuyorlardı. Mesela muhtaf esnafından 1 kişi (çırak ve kalfasıyla birlikte), berber esnafından da 2 kişi Erzurum'da bulunurken, tüccardan Halep, Erzincan (2 kişi), Erzurum (5 kişi) ve Dersaadet'te yani İstanbul'da olanlar vardı. Yine bezzaz ve çulhacı esnaflarından 2'şer kişi Erzurum'da bulunurken, çerçi esnafından bir kişi Karahisar-ı Şarki'de, nalband esnafından bir usta Sivas'ta, bir usta (kalfasıyla birlikte) Trabzon'da, bir usta (kalfa ve çırağıyla) Akka'da, demirci (ahengeran) esnafından bir usta Keban'da, dülger esnafından bir usta (kalfasıyla birlikte) Erzurumda, 2 usta (2 çırakla birlikte) Dersaadet'te, duvarcı esnafından bir usta İzmir'de, kazancı esnafından 1 usta (kalfasıyla birlikte) Akdağ-Madeni'nde, boyacı esnafından 2 usta ve bir kalfa Arguvan'da, bir usta Keban'da, çömlekçi esnafından ise 3 usta, bir kalfa Maraş'ta, 4 usta, 1 kalfa Eğin'de, 2 usta da Çemişgezek'te bulunuyordu.

Tüccar esnafının farklı bölgelerde iş ortakları ve hizmetkârları vardı. Bu bağlamda, Bayburt, Harput, Erzurum (4 kişi), Dersaadet (3 kişi), Halep ve Malatya'da olmak üzere toplam 11 kişi bir nevi esnaf temsilcisi olarak ve iş bağlantıları kurmak üzere başka yerlerde bulunuyorlardı.

Öte taraftan, bazı aileler belirli iş dallarında, bazı aileler de farklı iş dalarında uzmanlaşmışlardı. Mesela, *Nalbandoğulları*, *Ejderhaoğulları*, *Keşişoğulları*, *Değirmencioğulları*, *Ciğercioğulları* ve *Cancikoğulları* farklı esnaf grupları içerisindeki varlıklarıyla dikkat çekerken, *Semercioğulları* semerciler, *Basmacioğulları* basmacılar, *Boyacioğulları* boyacılar, *Demircioğulları* demirciler (ahengeran), *Usta İramoğulları* hızarıcılar, *Mangikoğulları* lüleciler, *Gülazoğulları* ve *Bahtikoğulları* kazancılar, *Ahicanoğulları* da keşşger (köşker) ve nalband esnafı içindeki sayısal üstünlükleriyle dikkat çekmektedirler. Buna karşın, Müslümanlar içinde belirli bir iş dalında uzmanlaşmış aileler mevcut değildi.

İncelemeye konu olan esnaf kefalet defterine göre, Arapgir Kasabası'nda faaliyet gösteren 54 meslek çeşidi vardı (bkz. Tablo-1). Bu meslek grupları içerisinde sayıca en fazla olanı 106 esnafla *keşşger* (köşker) yani ayakkabı imalatçıları ve satıcılarıydı. İkinci sırada ise 82 esnafla *çulhacılar* gelmekteydi. Fakat gerçekte bu sektörde yani çulhacılık işinde çalışanların sayısı daha fazlaydı. Zira 82'si usta, 35'i kalfa ve 10'u da çırak olmak üzere, bu sektörde toplamda 127 kişi çalışmaktaydı. Ayrıca 171 kişi de ihtiyaç hâsıl olduğunda, yani ara ara çağrılmak suretiyle, yine bu sektörde kalfa olarak çalışıyordu. Dolayısıyla Arapgir'de kayıtlı olarak çulha işinde çalışanların

toplam sayısı 298 kişiyi buluyordu ki, bu sayı keşşger esnafından fazlaydı. Çünkü keşşger esnafının toplam sayısı, ustaların yanında çalışan 57 çırak ve 21 kalfa ile birlikte, 184 kişiyi bulmaktaydı⁴³.

Arapgir’de keşşger ve çulha esnalarından sonra, sayıca fazla olan diğer meslek grupları ise, tüccar (62 kişi), ahengeran/demirci (55 usta), bezzaz (49 usta), nalband (45 usta), terzi (43 usta), kazancı (39 usta) ve berber (35 usta) esnaflarıydı. Fakat usta, kalfa ve çırak sayısını dikkatte alarak bir değerlendirme yaptığımızda, zanaatkâr olarak adlandırılan kesimin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim demirci esnafının 136 çalışanı (55 usta, 31 kalfa ve 50 çırak), kazancı esnafının 85 (39 usta, 18 kalfa ve 28 çırak) ve nalband esnafının da 63 (45 usta, 8 kalfa ve 10 çırak) çalışanı bulunmaktaydı.

Arapgir’de belirli bir mekâna bağlı olmaksızın faaliyet gösteren esnaflar da vardı. Toplam mevcudu 108 olan bu meslek grupları içinde, 42 amele, 36 çerçi, 2 sıvacı ve 23 duvarcı ustasıyla 3 canbaz ve 2 dellal⁴⁴ bulunuyordu.

Hancı, hoşabacı, çubukçu, canbaz, sayacı, dellal ve saatçilik işlerini sadece Müslümanlar yapıyordu. Fakat bu işle uğraşanların sayıları pek fazla değildi. Buna karşın, sadece Ermenilerin yaptıkları meslekler daha fazlaydı. Nitekim semerci, palancı, muytaf, körükçü, kahveci, ekmekçi, kebapçı, bakkal, enfıyeci, attar, barutcu, hekim, tarakçı, basmacı, boyacı, demirci (ahengeran), bıçakçı, çarhıcı, hızarıcı, taşçı, sıvacı, çömlekci, lüleci, kuyumcu, tenekeci, kazancı ve dökmeçiden oluşan toplam 27 meslek dalı sadece gayrimüslimlerin tekelindeydi. Ayrıca, 106 keşşger esnafının 79’u, 35 berber esnafının 23’ü, 62 tüccar esnafının 41’i, 49 bezzaz esnafının 38’i, 36 çerçi esnafının 25’i, 45 nalband esnafının 44’ü, 6 çilingir, tüfekçi ve kılıççı esnafının 5’i, 28 dülger esnafının 27’si, 23 duvarcı esnafının 21’i, 42 amelenin 27’si gayrimüslimdi. Buna karşın 30 manav esnafının 28’i, 10 duhancının 8’i, 40 değirmenci esnafının da (köylerle birlikte) 26’sı Müslümandı.

Arapgir’de ortak işletmeler de vardı. Mesela keşşger esnafından *Yahya oğlu Mustafa bin Yahya*’nın atölyesi, kendisi ile birlikte, üç ortaklıydı.

⁴³ Arapgir’de dokuma sanayii özellikle 1820-1830 yılları arasında gelişmiş olup, 1836’da bin tezgâh İngiliz ipliği ile 105 bin kilo kumaş dokunuyordu. 1860’larda yeni bir boyahanenin yapılmış olması, Arapgir’de dokumacılık faaliyetinin artarak devam ettiğini göstermektedir. Donald Quataert, *19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914*, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s. 1018.

⁴⁴ Dellal, tüccar esnafına dâhil değildir. Yaptığı iş tam anlamıyla ticaret olmayıp, tüccarla alıcı arasında aracılık yapmaktadır. Rolünü belli bir tüccar hesabına çalışan, ona ortak olmadan yardımcı olan, beratlı bir müşteri bulucu gibi düşünmek gerekmektedir. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, TTK, Ankara, 1990, s. 76.

Ortaklarından biri kardeşi *Hüseyin*, diğeri ise yakın akrabası olmayan *Mehmed Beşe oğlu Hüseyin bin Ahmed* adında biriydi. Yine aynı esnaf grubundan *Molla Osman oğlu Mehmed bin Ahmed*'in⁴⁵ ve berber esnafından *Hırbağ oğlu Karabet veledi Zekar*'ın ise tek ortağı vardı⁴⁶ ki, bu konuya ileride ayrı başlık altında değinileceği için burada daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Tablo-2: Müslüman Esnafın Kalfa ve Çırak Sayıları (1847)

Meslekler	Toplam Esnaf Sayısı	Çırak ve Kalfa Yok	1 Kalfa	1 Çırak	1 Kalfa, 1 Çırak	3 Kalfa, 1 Çırak
Amele	15	15	-	-	-	-
Barutcu	1	1	-	-	-	-
Miricisi						
Berber	12	8	-	3	1	-
Bezzaz	11	11	-	-	-	-
Canbaz	3	3	-	-	-	-
Çerçi	11	11	-	-	-	-
Çilingir	1	-	-	1	-	-
Çubukcu	3	3	-	-	-	-
Debbağ	2	2	-	-	-	-
Değirmenci	26	22	-	4	-	-
Dellal	2	2	-	-	-	-
Derzi/Terzi	1	1	-	-	-	-
Divarcı	2	2	-	-	-	-
Duhancı	8	8	-	-	-	-
Dülger	1	1	-	-	-	-
Hancı	3	3	-	-	-	-
Hoşabacı	1	1	-	-	-	-
Keçeci	2	1	-	-	-	1
Kefşger	27	18	2	7	-	-
Manav	28	28	-	-	-	-
Nalband	1	1	-	-	-	-
Saatçı	1	-	-	1	-	-
Sayacı	1	1	-	-	-	-
Şinikci	1	1	-	-	-	-
Tüccar	21	21	-	-	-	-
Toplam	185	165	2	16	1	1

Esnaf ve zanaatkarlar, iş yüklerine göre yanlarında yeterli sayıda kalfa ve çırak çalıştırıyorlardı. Fakat bu durum bütün işyerleri için söz konusu değildi. Mesela, amele, canbaz, çerçi, duvarcı, sıvacı ve dellal gibi, faaliyetini belirli bir mekânda yürütmeyen 108 esnafın çoğunlukla kalfa ve

⁴⁵ NFS.d, no: 2598, s. 17.

⁴⁶ NFS.d, no: 2598, s. 43-44.

çırakları yoktu⁴⁷. Bunların dışında kalan 774 esnaftan 592'si (%76'sı) de tek başına çalıştığı için işyerinde kalfa ve çırak bulundurmuyordu. Yardımcı eleman bulunduran ve toplam esnaf sayısı içinde % 24'lük bir orana sahip olan işyerlerine baktığımızda ise, çoğunlukla bir ustanın yanında bir çırağın çalıştığı görülmektedir (bkz. Tablo-2 ve Tablo-3). Bu tür işletmelerin toplam sayısı 115 olup, belirli bir mekânda faaliyet yürüten 774 esnafın takriben %15'lik bir kısmına tekabül etmektedir. Bundan sonra yaygın olan işletme türü ise, 58 (%7,5) işyeriyle, bir usta, bir kalfa ve bir çırak olmak üzere üç elemanın birlikte çalıştığı işletmelerdi. En fazla eleman çalıştıran işletmeler ise demirci esnafıydı. Nitekim Arapgir Kasabası'nda faaliyet gösteren 55 demirci esnafından sadece 7'sinin kalfa ve çırağı yoktu.

Tablo-3: Gayrimüslim Esnafın Kalfa ve Çırak Sayıları (1847)

Meslekler	Toplam Esnaf Sayısı	Çırak ve Kalfa Yok	1 Kalfa	2 Kalfa	3 Kalfa	1 Çırak	2 Çırak	1 Kalfa, 1 Çırak	1 Kalfa, 2 Çırak	1 Kalfa 3 Çırak	2 Kalfa, 1 Çırak	3 Kalfa, 2 Çırak
Ahengeran	55	7	9	1	-	9	6	16	5	2	-	-
Amele	27	26	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Attar	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakkal	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Barutcu	3	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Basmacı	6	3	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Berber	23	12	-	-	-	3	6	2	-	-	-	-
Bezzaz	38	38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bıçakçı	3	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Boyacı	5	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çarhçı	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Çerçi	25	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çilingir	5	2	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-
Çömlekeci	18	12	2	-	1	3	-	-	-	-	-	-
Çulhagân	82	52	15	5	-	5	-	4	-	-	1	-
Debbağ	6	4	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Değirmenci	14	13	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Derzi/Terzi	42	26	-	-	-	12	-	4	-	-	-	-
Divarçı	21	15	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Dökmeci	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Duhancı	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dülger	27	18	3	-	-	3	1	2	-	-	-	-
Enfiyeci	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Etmekeci	5	-	-	-	-	2	-	3	-	-	-	-
Hekim	5	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hızarcı	13	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kahveci	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kazancı	39	11	4	-	-	10	1	11	-	1	-	1
Kebapçı	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Keçeci	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Keşşger	79	29	5	-	1	28	5	10	1	-	-	-
Körükçü	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

⁴⁷ Bunlardan sadece bir amelenin iki çırağı, üç duvarcı ustasının da birer çırağı vardı.

Kuyumcu	7	4	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Lüleci	8	6	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Manav	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mikteci? Miricisi	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muytaf	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nalband	44	29	4	1	-	8	-	2	-	-	-	-
Palancı	7	3	1	-	-	-	-	2	-	1	-	-
Sayacı	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Semerci	12	7	2	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Sıvacı	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tarakçı	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Taşçı	8	6	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Tenekeci	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tüccar	41	41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	697	427	69	8	1	99	24	57	6	4	1	1

Dini ve etnik duruma göre bir değerlendirme yaptığımızda, 185 Müslüman esnafın 165'i, yani % 89,19'u tek başına çalışırken, 16 (% 8,65) esnaf ise sadece bir çırakla mesleğini icra ediyordu. Bunlardan başka, iki esnafın iki kalfası, bir esnafın bir kalfa ve bir çırağı, keçecilerden bir esnafın da 3 kalfa ve 1 çırağı vardı (bkz. Tablo-2).

Gayrimüslim (Ermeni) esnaf içindeki durum ise nispeten farklılık gösteriyordu. Zira 697 gayrimüslim esnaftan 427'sinin, yani % 61'inin kalfası ve çırağı yoktu. Buna karşın %39'luk bir kesim, elbecerisi ve birlikte çalışmayı gerektiren işlerle meşgul oldukları için, işyerlerinde yeteri sayıda kalfa ve çırak bulunduruyordu. Bu bağlamda, 99 (%14) esnaf bir çırakla işini yürütürken, 69 (%9,9) esnaf 1 kalfa, 57 (%8,18) esnaf 1 kalfa ve 1 çırak, 24 (%3,44) esnaf da 1 kalfa ve 2 çırakla birlikte çalışıyordu. Diğer esnafardan ise 8'i 2 kalfa, 6'sı 1 kalfa ve 2 çırak, 4'ü 1 kalfa ve 3 çırakla çalışırken, bir esnafın 3 kalfası, bir esnafın 3 kalfa ve 2 çırağı, bir esnafın da 2 kalfa ve 1 çırağı vardı. En fazla kalfa ve çırak bulunduran gayrimüslim esnaf grupları ise, sırasıyla ahengeran/demirci (%87'si), kazancı (%72'si), keşşger (%63'ü), çulhagân⁴⁸ (%57'si), berber (%48'i), terzi (%38'i) ve nalband (%34'ü) esnaflarıydı (bkz. Tablo-3).

Arapgir'de şehirdeki bütün esnafın temsilcisine "bazarbaşı" deniyordu ve Müslümanlar arasından seçiliyordu. Aynı işi yapan esnaf da, "şeyh" veya "kethüda" denilen bir temsilcinin liderliğinde, kendi aralarında örgütlenmişlerdi ki, bu konulara ileride ayrı başlıklar altında değinilecektir.

⁴⁸ İhtiyaç hâsıl olduğunda aralık aralık çağırılıp yevmiye ile çalıştırılan 171 kalfa hariç.

1.1. Ustalar

Osmanlı Devleti'nde esnaflıkta, 1860 yılına kadar devam eden ve “Gedik” olarak tabir edilen tekeli bir anlayış vardı. Bu anlayış çerçevesinde, bir meslek dalında kaç kişinin uğraşacağı önceden belirlenmişti. Hem esnaf hem de hükümet tarafından korunan bu kurala göre, bir kişi çıraklık ve kalfalıktan yetişip de boş olan veya ihtiyaç üzerine yeniden açılan bir ustalık makamına geçmedikçe (yani gedik sahibi olmadıkça) dükkân açarak zanaat ve ticaretle uğraşamazdı⁴⁹.

Tablo-4: İş Ortaklıkları (1847)

	Meslekler	Ortak Sayısı		Ortağın Akrabalık Bağı			
		İki Ortaklı	Üç Ortaklı	Kardeşi	Oğlu	Kuzeni	Akraba Değil
Müslüman	Değirmenci	1	-	-	-	-	1
	Duhancı	1	-	-	-	-	1
	Kefşger	1	1	1	-	1	1
	Manav	3	2	-	-	-	5
	Tüccar	4	-	-	-	-	4
	Toplam	10	3	1	-	1	12
Gayrimüslim	Ahengeran	1	-	-	-	-	1
	Attar	1	-	-	-	-	1
	Barutcu	1	-	-	-	-	1
	Basmacı	1	-	1	-	-	-
	Berber	1	-	-	1	-	-
	Bezzaz	1	-	-	-	-	1
	Boyacı	-	1	2	-	-	-
	Çerçi	2	-	-	-	-	2
	Çulhagân	7	-	6	-	-	1
	Duvarcı	1	-	1	-	-	-
	Etmecki	1	-	-	-	-	1
	Hızarcıyan	2	-	-	-	-	2
	Kazancı	4	1	2	-	-	4
	Kuyumcu	1	-	-	-	-	1
	Nalband	3	-	1	-	-	2
	Semerci	1	-	-	-	-	1
Tüccar	3	-	1	-	-	2	
Toplam	31	2	14	1	-	20	
Genel Toplam	41	5	15	1	1	32	

Bir çeşit mülkiyet sertifikası olan gedik, bu niteliğe sahip birine bırakılabilir, satılabilir veya sahibinin ölümünden sonra mirasçılara geçebilirdi. Dolayısıyla bir oğul, ilgili meslekte çırak olduğunu kanıtlaması halinde, vefat eden veya mesleğini terk eden babasının yerine geçebilirdi. Ancak,

⁴⁹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 112.

gedik her durumda evlada bırakılmaz, ustanın mirasçıları tarafından başka birine de satılabilir veya terkedilebilirdi⁵⁰.

Arapgir’de bazı işyerleri iki veya üç ortaklıydı. Müslüman esnaf içinde sadece 5 meslek dalında (kefşger, manav, duhancı, tüccar ve değirmenciler) iş ortaklıkları vardı. Bunlardan 10’u iki ortaklı, 3’ü de üç ortaklıydı. Gayrimüslim esnaf içinde ise 17 meslek dalında iş ortaklığı bulunmaktaydı ki, bunların 31’i iki ortaklı, 2’si de üç ortaklıydı (bkz. Tablo-4). Fakat sadece bu tabloya bakarak, Arapgir’de yaşayan gayrimüslimler arasında ortak iş kurma kültürünün Müslümanlara nazaran daha ileri düzeyde olduğu sonucu çıkarılamamalıdır. Çünkü bu durum, gayrimüslim esnaf sayısının ve doğal olarak onların icra ettiği meslek çeşidinin Müslüman esnaflardan daha fazla olmasından kaynaklanmıştır.

İş ortaklarının birbirleriyle olan yakınlık derecelerine baktığımızda ise; Müslüman esnaf içinde toplam 14 ortaktan 12’sinin akraba olmadığı, sadece birinin kardeş, ötekisinin de kuzen olduğu görülmektedir. İş ortaklığı bulunan toplam 35 gayrimüslim esnaf içinde ise 20’si, yani yarıdan fazlası akraba olmayıp, 14’ü kardeş, bir tanesi de babasıyla birlikte çalışmaktaydı (bkz. Tablo-4). Bu durum ise, ustanın birinci veya ikinci derecedeki yakınlarının daha ziyade baba veya ağabeylerinin yanında yardımcı eleman (kalfa veya çırak) olarak çalışmalarından kaynaklanmıştır.

1.2. Kalfa ve Çıraklar

Sanat öğrenmek amacıyla bir ustanın yanında “çırak” olarak işe başlayan kişinin ustasına tam anlamıyla itaat etmesinin yanı sıra, girdiği sanat kolunun geleneklerine uyması da şarttı. Çıraklar bir tek ustaya bağlı değillerdi; ancak mensup olduğu esnaf birliğinin izni olmadan çalıştıkları ustayı da terkedemezlerdi. Çıraklık döneminde ihtiyacına göre bir ücret alan aday, belli bir süre çalıştıktan ve mesleğinde ilerleyip kendini ispatladıktan sonra kalfalığa yükseltilirdi. Kalfalığı sırasında ücreti artar, ustanın emrinde imalâthanede üretimde bulunur ve çıraklara da nezaret ederdi. Kalfa olanlar belirli bir süre çalışıp mesleğinin inceliklerini iyice öğrendikten sonra törenle mesleğinin son aşaması olan ustalığa geçerd⁵¹.

Yukarıda da anlatıldığı üzere, Osmanlı Devleti’nde uygulanan “gedik” usulü, herhangi bir kimsenin istediği yerde ve zamanda dükkân, atölye veya ticarethane açmasına izin vermiyordu. Çünkü dükkân sayısı her esnaf loncası

⁵⁰ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s. 344-345.

⁵¹ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 424.

için kanun ile saptanmış ve sınırlandırılmıştı⁵². Bundan dolayı, bir kalfanın ustalık tecrübesini kazanmış olması, onun tek başına dükkân açması için yeterli gelmiyordu. Nitekim Arapgir’de evli olup ileri sayılabilecek bir yaşa eriştiği halde dükkân açmadığı için halen bir ustanın yanında kalfa olarak çalışanlar vardı. Mesela demirci kalfalarından olup, aynı zamanda hane reisi olan *Değirmencioğlu Arakil veledi Simon* 1846 yılında 35 yaşındaydı⁵³.

Arapgir’de esnaf ve zanaatkarların iş zorluklarına göre yanlarında çalıştırdıkları kalfa ve çırak sayıları hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Bu sebeple, bu hususa burada tekrar değinilmeyecek, kalfa ve çırakların ustalarıyla olan akrabalık bağları incelenecektir.

Tablo-5: Çırakların Ustalarıyla Olan Akrabalık Dereceleri (1847)

Meslekler	Müslüman			Gayrimüslim					Toplam	
	Akraba Olmayan	Kardeşi	Oğlu	Akraba Olmayan	Yeğeni	Kardeşi	Oğlu	Torunu		Oğulluğu
Ahengeran	-	-	-	32	2	6	10	-	-	50
Amele	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Basmacı	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Berber	2	-	2	14	-	-	3	-	-	21
Bıçakçı	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Çilingir	-	-	1	1	2	-	-	-	-	4
Çömleki	-	-	-	-	-	-	3	-	-	3
Çulhagân	-	-	-	1	1	3	4	-	1	10
Debbağ	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Değirmenci	4	-	-	1	-	-	-	-	-	5
Derzi/Terzi	-	-	-	4	-	3	9	-	-	16
Dökmeci	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Duvarcı	-	-	-	1	-	-	2	-	3	6
Dülger	-	-	-	3	2	-	1	-	1	7
Ekmeççi	-	-	-	2	1	-	2	-	-	5
Kazancı	-	-	-	13	4	4	6	-	1	28
Kebapçı	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Keçeci	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kefşger	4	2	1	29	1	5	15	-	-	57
Kuyumcu	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2
Lüleci	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Nalband	-	-	-	2	-	2	6	-	-	10
Palancı	-	-	-	-	-	-	4	1	-	5
Saatçi	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Semerci	-	-	-	-	-	1	2	-	-	3
Toplam	10	2	5	107	14	30	69	2	6	245

⁵² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s. 344.

⁵³ Nüfus defterinde “kalfa” tabiri yerine sadece “çırak” tabiri kullanılmıştır (bkz. NFS.d, no: 2601, s. 3). Fakat esnaf kefalet defterinde bunun kalfa olduğu açıkça not edilmiştir (bkz. NFS.d, no: 2598, s. 94).

Tablo-6: Kalfaların Ustalarıyla Olan Akrabalık Dereceleri (1847)

Meslekler	Müslüman			Gayrimüslim						Toplam
	Akraba Olmayan	Kardeşi	Oğlu	Akraba Olmayan	Yeğeni	Kardeşi	Oğlu	Oğulluğu	Damadı	
Ahengeran	-	-	-	9	2	13	7	-	-	31
Barutcu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Basmacı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Berber	1	-	-	-	-	-	2	-	-	3
Boyacı	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Çarhçı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Çilingir	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Çömlekcisi	-	-	-	2	-	2	1	-	-	5
Çulhagân	-	-	-	2	3	15	14	1	-	35
Debbağ	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Derzi/Terzi	-	-	-	-	-	3	1	-	-	4
Duvarcı	-	-	-	-	-	2	1	-	-	3
Dülger	-	-	-	-	2	2	1	-	-	5
Ekmekçi	-	-	-	2	-	-	1	-	-	3
Hızarcı	-	-	-	5	-	5	1	-	-	11
Kazancı	-	-	-	-	1	11	6	-	-	18
Keçeci	-	-	3	-	-	-	-	-	-	3
Kefşger	-	1	1	4	-	7	8	-	-	21
Kuyumcu	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Lüleci	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Muytaf	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Nalband	-	-	-	1	-	3	4	-	-	8
Palancı	-	-	-	-	-	-	4	-	-	4
Semerci	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Taşçı	-	-	-	-	2	-	1	-	-	3
Toplam	1	1	4	26	10	65	60	1	1	169

Tablo-5'te de görüleceği üzere, Arapgir'de bir ustanın yanında yardımcı eleman olarak çalışan 245 çıraktan 117'sinin (takriben %48'i) ustasıyla yakın akrabalık bağı mevcut değildi. Akkraba olanlara baktığımızda ise; 74'ü (%30'u) ustanın oğlu, 32'si (%13'ü) kardeşi, 14'ü (%6'sı) de ustanın yeğeniydi. Ayrıca, 6 çırak ustanın oğulluğu, 2 çırak da torunuydu.

Kalfalardaki durum ise çıraklardan oldukça farklıdır. Zira 169 kalfadan sadece 27'sinin, yani %16'lık bir kısmının ustasıyla yakın akrabalık bağı bulunmuyordu. Buna karşın, 66 kalfa (%39'u) ustanın kardeşi, 64 kalfa (%38'i) oğlu, 10 kalfa (%6'sı) da yeğeniydi. Ayrıca 1 kalfa ustanın damadı iken 1 kalfa da oğulluğuydu (bkz. Tablo-6).

Arapgir'de bir kimsenin kendi inancına mensup olmayan bir ustanın yanında kalfa veya çırak olarak çalışması ender görülen bir durumdur. Nitekim 1846-1847 yıllarında rastlanan tek örnek *Keşiş oğlu Arakil veledi Haçadur* adlı bir gayrimüslimin *Kipri oğlu Yusuf bin Ahmed* adlı bir

Müslüman saat ustasının yanında çırak olarak çalışmasıdır⁵⁴. Esasen bunun yadırganacak bir tarafı da yoktur. Çünkü dönemin usta-çırak ilişkisi, çırağın sadece mesleki açıdan eğitimini değil, aynı zamanda onun dinî ve ahlakî yönlerden de yetiştirilmesini amaçlıyordu. Bundan dolayı, hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler kendi çocuklarını başka bir dine mensup bir ustanın yanına çırak olarak vermeyi istememişlerdir.

2. Esnaf Yöneticileri

2.1. Bazarbaşı/Pazarbaşı

Pazar veya bazar, sözlükte “alıcı ve satıcıların ticaret için belli zamanlarda toplandıkları üstü açık kamu alanı” mânasına gelir. Anlam genişlemesiyle şehrin bir plana göre düzenlenmiş geleneksel iş bölgesini veya caddesini/sokağını yahut bunun belli meslek erbabınca işletilen dükkânlar kümesinin oluşturduğu kesimini ifade eder. Ayrıca haftanın alışveriş maksadıyla toplanılması âdet olan gününe de pazar adı verilir⁵⁵.

Osmanlı şehirlerinde şehir çarşılarındaki bütün esnaf ve tüccarın hükümetle ilişkilerindeki temsilcisine, yaygın olarak “*Bedesten Kethüdası*” denilmekteydi. Fakat 19. yüzyılın ortalarında Arapgir’in yapısı, diğer birçok Osmanlı şehrinde farklılık gösteriyordu. Çünkü orada bulunan bütün esnaf ve tüccarın temsilcisine “*Bazarbaşı*” deniyordu⁵⁶. Benzer durum, Arapgir’e komşu olan Eğin’de (Kemaliye) de söz konusuydu⁵⁷. Buna karşın, aynı dönemlerde Sivas⁵⁸, Diyarbakır⁵⁹, Ankara⁶⁰ ve Antakya⁶¹ gibi şehirlerde sadece bakkal esnafının temsilcisine bazarbaşı deniyordu.

Bedesten kethüdalığı (Arapgir’de bazarbaşılık) bir yönetim görevi olduğu için genellikle Müslümanların elindeydi. Fakat nadiren de olsa bir gayri-

⁵⁴ NFS.d, no: 2598, s. 129.

⁵⁵ Cengiz Kallek, “Pazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 194

⁵⁶ Arapgir’de 3 hanın mevcut olduğunu biliyoruz (bkz. Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, s. 99-105). Fakat bedesten olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. Ayrıca Arapgir’de çarşı yöneticisine “bedesten kethüdası” denilmeyip “bazarbaşı” denilmesi de bir bakıma şehirde bedesten olmadığına işaret etmektedir.

⁵⁷ Eğin’de bütün esnafı temsilen bir ahi babaları olduğu gibi, çarşı bazarbaşılıkları da vardı. Yani ahi baba ve bazarbaşı farklı kişilerdi. Bkz. BOA, MŞH.ŞSC.d, 4667, s. 1; Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer’iye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, s. 5.

⁵⁸ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 44.

⁵⁹ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995, s. 219.

⁶⁰ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 175.

⁶¹ Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2002, s. 19.

müslimle paylaşıldığı da oluyordu⁶². Nitekim 1847 yılında Arapgir’de esnaf-
ların çoğu gayrimüslim olmasına rağmen, kethüdarları yani bazarbaşları
Müslümanlar arasından tayin edilmişti. Şehrin bazarbaşısı olan *Mustafa Bey*
oğlu Hüseyin bin Mehmed bu göreve padişah beratıyla tayin edilmişti⁶³.

Bedesten Kethüdası’nın (ya da bazarbaşının) görevi, esnaf gruplarının
dış işleriyle ve daha çok mali konularla sınırlı kalıyordu. Esnafın iç işleri ise,
onların içinden seçilen şeyh ve kethüdarları tarafından görülmekteydi⁶⁴. Öte
tarafтан, bedesten kethüdası olarak atanan kişilerin mutlaka esnaf olması
şartı da yoktu; bazen esnaf haricinden olan şahıslar da bu vazifeye
getirilebiliyordu. Çünkü böyle güç bir vazifeyi herkes yapamayacağı için,
genellikle belli bir nüfuzla sahip olan şahıslar tercih ediliyordu⁶⁵. Bu
bağlamda, Arapgir Çarşısı’nın bazarbaşısı olan Hüseyin’in ailesi hakkında
herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Fakat dedesinin “Bey” unvanlı olması
(Mustafa Bey), onun yerelde saygın ve nüfuzlu biri (belki örf mensubu)
olduğuna işaret etmektedir.

2.2. Esnaf Şeyh ve Kethüdarları

Arapgir Kasabası’ndaki esnaf gruplarını devlet nezdinde temsil eden
birek temsilcileri vardı. Debbâğ ve berber esnafının temsilcilerine “şeyh”⁶⁶,
diğer esnaf gruplarının temsilcilerine de “kethüda” deniyordu⁶⁷.

Şeyh ve kethüdarlar, esnafla ilgili birçok görevi yerine getirirlerdi ki,
bunlar arasında, devlet yöneticileri ile esnaf arasında veya esnafın kendi
aralarındaki ilişkileri sağlamak, esnafa hammadde temin edip esnaf arasında
eşit şartlar altında dağıtmak, üretilen malın kalitesini kontrol etmek, esnafın
dini ve mesleki eğitimine önderlik etmek ve meslekten olmayan yabancı
kişilerin mesleğe girmesini engellemek gibi görevler sayılabilir. Esnaf örgüt-

⁶² Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 47.

⁶³ “*Merkûm bâ-berât-ı şerif kasaba-i mezbûr sükunun bazarbaşısı olduğu*”, NFS.d, no: 2598, s. 4.

⁶⁴ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 48.

⁶⁵ Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, s. 46.

⁶⁶ Ahilik geleneğine bağlı olan debbâğ esnafının yöneticilerine Ankara’da “Ahi Baba” deniyordu. Berber esnafının yöneticilerine ise “kethüda” deniyordu. Rifat Özdemiş, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 175.

⁶⁷ Diyarbakır’da bedesten ve kuyumcu esnafının temsilcilerine “kethüda”, kasap, attar, kılınççı, haffaf, palancı, cullah, boyacı, basmacı, nalbant ve demirci esnaf gruplarının temsilcilerine de “şeyh” deniyordu. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 219.

lerinde bu yöneticilere yardım eden “yiğitbaşı” ve “duacı” gibi başka elemanlar da vardı⁶⁸. Ayrıca bunların “ihtiyarlar” adı verilen oldukça az sayıda ustadan meydana gelen ikinci kademeleri de bulunmaktaydı ki, bunlar, loncanın bir cins temsili meclisini meydana getirirlerdi⁶⁹. İncelememize konu olan esnaf kefalet defterinde, ihtiyarlardan bahsedilmekte, ancak yiğitbaşı ve duacıdan bahsedilmemektedir.

Bu idareciler esnaf arasında yapılan seçimle işbaşına gelmekle birlikte, bu seçimin bir beratla merkezi hükümet tarafından da onaylanması gerekirdi⁷⁰. Ayrıca bazı yerlerde bu atamaların merkezi hükümetin yanı sıra yerel yöneticiler tarafından da bir buyruldu ile onaylandığı bilinmektedir⁷¹. Görev süreleri kesin kuralla bağlı olmayan bu esnaf yöneticileri, esnafın istememesi, görevinde beceriksiz olması veya görevini yapamayacak derecede hasta olması gibi sebeplerle, azledip yerlerine bir başkası atanabiliyordu⁷².

Ankara ve Antakya’da aynı dönemde her esnaf grubunun bir temsilcisi olmasına⁷³ rağmen 19. yüzyılın ortalarında Arapgir’de benzer bir durum söz konusu değildi. Nitekim bir şeyh veya kethüda sadece bir esnaf grubunun değil, birden fazla esnaf grubunun (ki bunlar taşçı, sıvacı ve amele gibi genellikle birbiriyle yakın ilişkiler içinde olan esnaf gruplarıdır) temsilcisi olarak vazife yapıyordu. Mesela debbâğ esnafı şeyhi aynı zamanda keşşger esnafının, keçeci esnafının kethüdası da semerci, palancı ve muytaf esnaflarının kethüdasıydı.

Esnaf şeyhi Arapgir’de olmadığı zamanlarda, esnaf marifetiyle başka biri vekil olarak tayin edilirdi. Mesela 1847’de debbâğ esnafından olup, debbâğ ve keşşger esnafının da şeyhi olan *Mehmed bin Hasan Dersaadet*’te yani İstanbul’da olduğu için, esnaf marifetiyle keşşger esnafından *Mustafa bin Yahya* “şeyh vekili” olarak tayin edilmişti. Yine aynı tarihte berber esnafının da bir “şeyh vekili”nin olduğunu görmekteyiz⁷⁴.

⁶⁸ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 175, 176.

⁶⁹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s. 347.

⁷⁰ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 176; Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, s. 21; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 219; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. I, s.350.

⁷¹ Mesela Antakya örneği için bkz. Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, s. 22.

⁷² Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 176.

⁷³ Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, s. 17.

⁷⁴ Mesela berber esnafının şeyhi *Yahya bin Mehmed*, şeyh vekili ise yine berber esnafından *Mustafa bin Süleyman* idi.

Arapgir’de debbâğ ve keşşer esnafları debbâğ esnafı şeyhi *Beşli oğlu Mehmed bin Hasan*’a tabi iken, semerci, palancı ve muytâf esnafı keçeci esnafı kethüdası *Kara Hasan oğlu Rüstem bin Mustafa*’ya, körükçü esnafı derzi (terzi) esnafı kethüdası *Selim Ağa oğlu Selim bin Halil*’e, kahveci, ekmekçi, kebabçı ve hoşabci esnafları hancı esnafı kethüdası *Köse Osman oğlu Halil bin İbrahim*’e, bakkal, attar, duhancı, çubukcu ve enfiyeci esnafları manav esnafı kethüdası *Hacı Bayram oğlu Mustafa bin Bayram*’a, hekim esnafı berber esnafı şeyhi *Toprakçı oğlu Mustafa bin Süleyman*’a, bezzâz, çerçi, canbaz, sayacı, dellâl, çulhagân, tarakçı, basmacı ve boyacı esnafları tüccar esnafı kethüdası *Fazıllı oğlu Mehmed Emin bin Hacı Hüseyin*’e, ahenger, bıçakçı, çilingir, tüfekçi ve kılıççı esnafları nalband esnafı kethüdası *Osman Çavuş oğlu Mehmed bin Hüseyin*’e, çarhçı, hızarıcı, duvarcı, taşçı, sıvacı, çömlekçi, lüleci ve amele olan esnaflar dülger esnafı kethüdası *Balarmut oğlu Hüseyin bin Sadullah*’a, kuyumcu, tenekeci, kazancı ve dökmeci esnafları da saatçı esnafı kethüdası *Kirioğlu Yusuf bin Ahmed*’e tabi idiler. Fakat Arapgir’deki değirmencilerin kethüdası yoktu⁷⁵. Çünkü bunların önemli bir kısmı farklı köylerde ve birbirine uzak mesafelerde mesleklerini icra ediyorlardı. Kasabada değirmencilik yapanlar da yine nispeten birbirlerine uzak mahallerde bulunuyorlardı.

3. Esnaf Grupları

Esnafı mesleki özelliklerine göre gruplara ayırdığımızda, başlıca 7 değişik kategorinin ortaya çıktığı ve bu gruplar içinde de en fazla meslek çeşidinin %37,19’luk bir oranla deri ve dokuma alanında olduğu görülmektedir (bkz. Tablo-7). Bu gruptaki mesleklerin toplam sayısı 14, toplam esnaf sayısı ise 328’dir⁷⁶.

Arapgir’de sayı bakımından ikinci kalabalık esnaf grubunu, 11 meslek çeşidi ve 158 esnaf (esnafın %17,91’i) madeni eşya ve silah üretimi yapanlar oluşturuyordu. Bunları da, 12 meslek çeşidi ve 102 esnaf (esnafın %11,57’si) yiyecek-içecek yani gıda sektöründe faaliyet gösteren esnaflar takip ediyordu. Ayrıca, 8 meslek çeşidi ve 101 esnaf (esnafın %11,45’i) inşaat, 5 meslek çeşidi ve 87 esnaf (esnafın %9,86’sı) hizmet, 3 meslek çeşidi ve 101 esnaf (esnafın %11,45’i) ticaret, 5 esnaf (esnafın %0,57’si) da barut işiyle uğraşmaktaydı.

⁷⁵ Arapgir’den farklı olarak, Eğin’de değirmencileri temsilen bir kâhyalarının olduğu görülmektedir. Bkz. Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer’iye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, s. 116.

⁷⁶ Esasen tüccar ve çerçiler de ağırlıklı olarak deri ve dokuma ürünlerinin ticaretini yapmaktaydılar. Dolayısıyla bunları da bu gruba dâhil ettiğimizde (98 esnaf) toplam sayıları 426’yı, toplam esnaf sayısı içindeki oranları ise %48’i bulmaktadır.

Tablo-7: Arapgir’de Esnaf Grupları (1847)

Sıra No	Deri ve Dokuma	Madeni Eşya-Silah	Yiyecek-İçecek	Ticaret	İnşaat	Hizmet	Cephane
1	Basmacı	Ahengeran	Attar	Canbaz	Çarhçı	Amele	Barutcu
2	Bezzaz	Bıçakçı	Bakkal	Çerçi	Çömlekcı	Berber	Bartutcu Miricisi
3	Boyacı	Çilingir	Çubukcu	Tüccar	Duvarcı	Dellal	Mikteci Miricisi
4	Çulhagân	Dökmeci	Değirmenci	-	Dülger	Hancı	-
5	Debbağ	Kazancı/ Kalaycı ⁷⁷	Duhancı- Kıyıcı	-	Hızarcı	Hekim	-
6	Keçeci	Kılıççı	Ekmekci	-	Lüleci	-	-
7	Kefşger	Kuyumcu	Enfiyeci	-	Sıvacı	-	-
8	Körükçü	Nalband	Hoşabacı	-	Taşçı	-	-
9	Muytaf	Saatçi	Kahveci	-	-	-	-
10	Palancı	Tenekeci	Kebapçı	-	-	-	-
11	Semerci	Tüfekçi	Manav	-	-	-	-
12	Sayacı	-	Şinikçi	-	-	-	-
13	Tarakçı	-	-	-	-	-	-
14	Terzi	-	-	-	-	-	-
Top.	328 esnaf	158 esnaf	102 esnaf	101 esnaf	10 esnaf	87 esnaf	5 esnaf

Arapgir’deki esnafı üretici ve satıcı şeklinde bir ayrıma tabi tutmak pek mümkün değildir. Zira esnafın büyük çoğunluğu hem üretiyor hem de satışını yapıyordu⁷⁸. Sadece bakkal, manav, attar, tüccar, çerçi ve canbaz gibi esnaf ve tüccarlar alım-satım yaparken, amele, dellal, hekim, hancı ve berber gibi esnaf grupları da belirli bir hizmeti icra ediyorlardı. Bunlar hâricindeki çoğu esnaf ise hem üretiyor hem de satışını yapıyordu.

3.1. Derici ve Ayakkabıcılar (Debbâğ ve Kefşger Esnafı)

Arapgir’de dericiler ve ayakkabıcılar debbâğ şeyhine tabi idiler. Bunlardan debbâğ denilen dericiler esnafı, hayvan derisini işleyerek sahtiyan haline getiriyorlardı. Arapgir Kasabası’nda deri işiyle uğraşan 8 esnaf vardı ve bu

⁷⁷ Esnaf Kefalet Defterinde “kazancı” olarak belirtilen Naçaroğlu İstefan veledi Serkis’e ve kalfası olan oğlu Memas’a (bkz. NFS.d: no: 2598, s. 133), nüfus defterinde “kalaycı” denilmesi (bkz. NFS.d, no: 2601, s. 15), kazancı ve kalaycının aslında aynı işi yaptıklarını göstermektedir.

⁷⁸ Bu husus, işbölümünü ve mesleğin çeşitli aşamalarını birbirinden ayırarak kadar ileri gitmemiş bütün kentlerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Zira bazıları için imalatçıyla satıcıyı birbirinden ayırmak mümkünse de, diğer çoğu için pek mümkün değildir. Dolayısıyla, bazı esnaf imalatçı kategorisinde olduğu kadar satıcı kategorisine de girmektedir. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, c. II, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), TTK, Ankara, 1990, s. 3.

ustaların yanında yardımcı elemanlar olarak da bir kalfa ile bir çırak çalışıyordu. Dericiler esnafından sadece ikisi Müslüman, diğerleri ise gayrimüslim kökenliydi.

Deriden ayakkabı imal eden keşşer (köşker) esnafı ise Arapgir'deki en kalabalık esnaf grubunu oluşturuyordu. Bu sektörde çalışan, 3'ü iki ortaklı olmak üzere, 108 esnaf vardı. Ayrıca bir ayakkabıcı esnafı da Maşkir/Meşkir Köyü'nde faaliyet gösteriyordu. Bu esnaflardan 30'u Müslüman, 79'u ise gayrimüslim olup, yine bu sektörde 21 kalfa ve 57 çırak da yardımcı elemanlar olarak çalışmaktaydı.

3.2. Keçeci, Semerci, Palancı ve Muýtâf Esnafları

Arapgir'de hayvan koşum takımlarından olan semer ve palan imalatçıların yanı sıra, hayvan kılından dokumacılık yapan muýtâf esnafının hepsi gayrimüslimdi. Keçe imal edip satan 3 esnaftan ikisi Müslüman, bir esnaf da gayrimüslimdi. Keçecilerin yanında 3 kalfa ve 1 çırak çalışırken, 13 semerci ustanın yanında 2 kalfa ve 3 çırak, 7 palancı esnafının yanında da 4 kalfa ve 5 çırak çalışmaktaydı. Sadece semerci esnafından birinin iş ortağı vardı. Bunun dışındaki esnaflar kalfa ve çıraklarıyla müstakil olarak çalışıyorlardı. Yine semercilerden ikisi Arapgir Kazası'nın *Vank* ve *Ağın* köylerinde esnaflık yapmaktaydı. Fakat şehirde Arapgirli bir muýtâf ustası yoktu. Bundan dolayı, aslen Malatyalı olan biri, kalfasıyla birlikte, burada misafir esnaf olarak muýtâflık yapıyordu. Semerci, palancı ve muýtâf esnaflarının hepsi de keçeci esnafı kethüdasına tabi idiler.

3.3. Terzi (Derzi) ve Körükçü Esnafları

Arapgir'de esnaflık yapan 43 terzi (derzi) ustası ile bunların yanında çalışan 3 kalfa ve 16 çırak bulunmaktaydı. Fakat ustalardan biri, kalfa ve çırağıyla birlikte Erzurum'da terzilik yapıyordu. Yine dikim işiyle uğraşan körükçülerin sayısı da pek fazla olmayıp, sadece 2 esnaf şehirde körük işiyle uğraşıyordu. Arapgir'deki terzi ve körükçülerin hepsi (kethüdarları hariç) de Ermeni kökenliydi.

3.4. Hancı, Kahveci, Şinikci, Ekmekçi, Kebapçı, Hoşabacı (Hoşafçı) Esnafları

Arapgir'de hancı, kahveci, şinikci⁷⁹, ekmekçi, kebabçı ve hoşafçılar hancı esnafı kethüdasına tabi idiler. Müslümanlardan 3 esnaf hancılık, 1 esnaf şincilik, 1 esnaf hoşafçılık, 3 esnaf da kahvecilik yapıyordu. Ekmekçilik

⁷⁹ Eğin'de de görülen (bkz. BOA, MŞH.ŞSC.d, 4667, s. 78) bu meslek grubunun ne işle meşgul olduğu açık olarak tespit edilememekle birlikte, *şinik* denilen ölçüm aleti satışıyla uğraşiyor olmaları muhtemeldir.

yapan 6 esnafın (1'i iş ortağı) tamamı ile 1 kebabçı ustası gayrimüslimdi. Ekmekçi esnafının 3 kalfa ve 5 çırağı, kebabçının ise 2 çırağı vardı.

Öte taraftan, Arapgir esnafı arasında kasaplardan hiç bahsedilmemesi oldukça dikkat çekmektedir. Zira şehirde hiç kasabın olmaması pek makul karşılanacak bir durum değildir. Nitekim yakın komşusu olan Eğin Kazası'nda, 17'si şehirde ve 5'i de köylerinde olmak üzere, toplam 22 kasap dükkanı vardı⁸⁰. Bu durumda, Arapgir'deki kasapların lonca sistemi dışında tutulduğu düşünülebilir. Yine sakatatçılar da Arapgir'deki esnaf grupları içinde yer almamaktadır. Bunlardan başka, Arapgir'deki ekmekçilerin de şehrin tamamının ihtiyacına cevap verecek sayıda olduğu söylenemez. Fakat aileler genellikle evlerinde kendi ekmeklerini yapma şansına sahip oldukları için, 6 ekmekçi ustası, muhtemelen şehrin (özellikle de çarşıdaki gayrimüslim esnafın) ekmek ve fırın ihtiyacını karşılamada yeterli olmuştur.

3.5. Manav, Bakkal, Duhancı-Kıyıcı, Çubukcu, Enfiyeci ve Attar Esnafları

Yiyecek-içecek sektöründe çalışan bir başka esnaf grubunu da manav, bakkal, tütüncü (duhancı), çubukçu, enfiyeci ve attar esnafları oluşturmaktadır. Şehirde tütünü kıyıp satan duhancılar ile tütün içmekte kullanıldığını düşündüğümüz çubukları satan esnaf da bu grup içinde değerlendirilmiştir.

Bütün bu esnaf grupları manav esnafı kethüdasına tabi olup, Arapgir'de, 7'si iş ortağı olmak üzere, 37 (2'si gayrimüslim) manav esnafı, 3 bakkal, 11 duhancı (1'i iş ortağı), 3 çubukcu, 1 enfiyeci ve 5 (1'i iş ortağı) attar esnafı bulunmaktaydı. Bunların hiç birinin yanlarında çalışan kalfa ve çırakları yoktu.

Öte taraftan, bakkal sayısı aslında şehrin ihtiyacına cevap verebilecek miktarda değildir. Fakat devrin şartlarını gözönünde bulundurduğumuzda, Arapgir'de birçok ailenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ahırlarında birkaç inek veya koyun-keçi besledikleri düşünülebilir⁸¹. Bu durumda yoğurt, yağ, çökelek, ayran ve peynir gibi hayvansal gıdaları kendi imkânlarıyla temin ettikleri veya komşusundan satın aldıkları söylenebilir.

⁸⁰ Bkz. Niyazi Murat, *7 Numaralı Eğin Şer'ıye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, s. 108-111.

⁸¹ Genellikle birkaç kattan oluşan Arapgir evlerinin bodrum katında atölye, ambar, mahzen ve kilerin yanı sıra samanlık ve ahır da bulunurdu. Korkmaz Şen, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, s.269.

3.6. Barut İşinde Çalışanlar

Arapgir’de barutculuk yapanlar gayrimüslimlerdi. Dört barutçu (1’i iş ortağı) ustasının yanı sıra bir kalfa da bu işle meşguldü. Barut işiyle uğraşan bütün esnaf ve kalfaları kasabadan olmayıp Maşkir adlı köyde oturuyorlardı. Bunlardan başka, Arapgir’de bir kişi barutçu miricisi olarak vazife yaparken Ençiti köyünden biri de *mikteci miricisi* olarak vazife yapıyordu. Fakat barutculuk sektöründe çalışanların bağlı oldukları bir kethüdaları yoktu.

3.7. Berber ve Hekimler

Arapgir’de, 1’i iş ortağı olmak üzere, 34 berber esnafı ile 5 hekim esnafı bulunmakta, berberlerin yanında 3 kalfa ile 21 çırak vazife yapmaktaydı. Berber ustalarının hepsi Arapgir Kasabası’nda ikamet etmeyip, ikisi Ağın Köyü’nde esnaflık yapıyordu. Hekimlerin tamamı, berberlerden ise 22 usta, 2 kalfa ve 17 çırak gayrimüslimdi. Hekimler de berber esnafı şeyhine tabi idiler. Doğrusu her ikisi de birbirinden uzak meslekler gibi görünse de, o devirde berberlerin de hekimler gibi bazı sağlık sorunlarıyla (mesela diş çekme, kıldönmesi tedavisi ve sünnet yapma gibi) ilgilendikleri bilinmektedir. Ayrıca saç, sakal ve diğer uzuvların bakımı ve temizliği de, berberliğin insan sağlığı ve temizliği ile ilgili bir meslek dalı olduğuna delalet etmektedir. Bundan dolayı berberler ve hekimler aynı grup içinde değerlendirilmişlerdir.

3.8. Tekstil Ürünleri İmalat ve Satıcıları

Bu grubu, tüccar, bezzâz, çerççi, sayacı⁸², dellâl, çulhacı, tarakçı, basmacı ve boyacı esnafından olanlar oluşturuyordu. Ayrıca hayvan alıp satan canbazlar da bu gruba dâhil edilmişlerdi ve hepsi de tüccar esnafı şeyhine tabi idiler.

Arapgir’de 25’i (4’ü iş ortağı) Müslüman ve 44’ü (3’ü iş ortağı) Hıristiyan olmak üzere 69 tüccar bulunmaktaydı. Bu tüccarların “hizmetkâr” olarak nitelendirilen yardımcıları veya başka şehirlerdeki temsilcileri de vardı. Toplam sayısı 17 olan bu hizmetkârların 4’ü Erzurum’da, 2’si İstanbul’da, 2’si Erzincan’da, 2’si de Bayburt ve Halep kentlerinde bulunuyordu.

⁸² “Sayıcı” okumak da mümkün olmakla birlikte, “sayıcı” ve “sayacı”nın lügatte bir karşılığı yoktur. Fakat Osmanlı Devleti’nde “Saya Ocağı” adıyla bilinen ve Saray-ı Hümayun’un kurbanlarını takdim etmekle vazifeli bir sınıfın olduğu ve bunların kıyafetleri için kullanılan çuhaya “saya çuhası” denildiği bilinmektedir (bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, 1989, s. 815). İncelediğimiz Arapgir Esnaf Kefalet Defteri’nde de sayacıların, tüccar, bezzâz, çerççi ve çulhacılarla aynı esnaf grubu içinde yer almaları ve tüccar esnafı kethüdasına tabi olmaları, bunların benzer bir işdalıyla, yani çuha denilen kumaş üretimi ve satışıyla ilgili oldukları izlenimini vermektedir.

Yine Arapgir'e kayıtlı tüccarlardan 5'i Erzurum'da, 2'si Erzincan'da, 2'si Halep ve Malatya'da faaliyet gösterirken, bir tüccar ortağı da Harput'ta bulunuyordu.

Tüccardan başka, Arapgir'de aynı kethüdaya bağlı olan 50 bezzâz (bez dokuyan ve satan) esnafı ve bir kalfası ile 38 çerçi, 3 canbaz (canlı hayvan alıp satan), 1 sayacı, 1 tarakçı, 7 basmacı ve 7 boyacı esnafı da vardı. Bunlardan basmacıların sadece 1 kalfa ve 1 çırağı, boyacıların da 2 kalfası vardı. Buna karşın, çulha işiyle uğraşanlar bir hayli kalabalıktı. Nitekim 89'u usta (7'si iş ortağı), 35'i kalfa ve 10'u da çırak olmak üzere, Arapgir'de toplam 134 kişi, kayıtlı olarak çulha işiyle uğraşıyordu. Ayrıca 171 kişi de bu sektörde yevmiyeci olarak çalışıyordu. Çulha esnafından 2'si Erzurum'da bulunurken 1 yevmiyeci de Trabzon'da bulunuyordu. Yine aynı dönemde Arapgirli boyacı esnafından 2 usta ve 1 kalfa Arguvan'da, 1 usta da Keban'da işini yürütüyordu.

3.9. Nalband, Demirci, Bıçakçı, Kılıççı, Tüfekçi ve Çilingirler

Arapgir'de metal sektöründe çalışan nalband, demirci (ahengeran), bıçakçı, çilingir, tüfekçi ve kılıççı esnafları idari olarak nalband esnafı kethüdasına tabiydiler. Arapgir'de 48 nalbant ustası ile yanlarında çalıştırdıkları 8 kalfa ve 10 çırakları vardı. Demirci esnafının sayısı daha fazlaydı; 57 ustanın yanında 32 kalfa ve 51 çırak çalışmaktaydı. Bunlardan başka, 3 usta ve 2 kalfa bıçakçı, 2 usta çilingir, 1 usta ve 1 kalfa tüfekçi, 3 usta, 3 kalfa ve 2 çırak da kılıç sektöründe çalışmaktaydı. Nalbandlardan 1 usta ve 1 çırak Sivas'ta, 1 usta ve 1 kalfa Trabzon'da, 1 usta, 1 kalfa ve 1 çırak Akka'da, bir usta da Zara'da bulunuyordu. Diğer esnaflardan ise sadece 1 demirci Keban'da mesleğini icra ediyordu.

3.10. İnşaatçı ve Çömlekciler

Arapgir'de inşaat sektörü grubu içinde yer alan dülger, çarhçı, hızarıcı, duvarcı, taşçı, sıvacı ve ameleler ile lüleci ve çömlekciler, idari olarak dülger esnafı kethüdasına tabiydiler. Toplam 30 dülger esnafının yanında 6 kalfa ve 7 çırak çalışıyordu. Yine aynı dönemde, 1 usta ve 1 kalfa çarhçı, 15 usta ve 11 kalfa hızarıcı, 23 usta, 3 kalfa ve 3 çırak duvarcı, 9 usta ve 3 kalfa taşçı, 2 usta sıvacı, 8 usta, 1 kalfa ve 2 çırak lüleci, 20 usta, 6 kalfa ve 3 çırak da çömlekciler olarak faaliyet gösteriyordu. Ayrıca 43 kişi de inşaat sektöründe amelelik yaparak geçimini sağlıyordu.

İnşaat işinde çalışanların hepsi Arapgir Kasabası'nda mesleğini icra etmiyor, bir kısmı başka şehirlerde çalışırken, bir kısmı da mesleğini Arapgir Kazası'na bağlı köylerde icra ediyordu. Bu bağlamda, dülgerlerden 1 usta, 1 kalfa Erzurum'da ve 2 usta, 2 çırak İstanbul'da bulunurken, 3 duvarcı ustası Ağın ve İn köyleriyle İzmir'de, 1 taşçı ustası Arguvan'da, çömlekcilerden 3

usta ve 1 kalfa Maraş'ta, 4 usta, 1 kalfa ve 1 çırak Eğin'de, 2 usta da Çemişgezek'te bulunuyordu.

3.11. Saatçı, Kuyumcu, Tenekeci, Kazancı ve Dökümcüler

Arapgir'deki saatçı, kuyumcu, kazancı ve dökümcü esnafları, idari olarak saatçı esnafı kethüdası yönetiminde bulunuyorlardı. Bu grup içinde en kalabalık olanı kazancı esnafı olup, 45 ustayla birlikte 17 kalfa ve 30 çırak bu sektörde çalışmaktaydı. Kazancılar şehirde "kalaycı" olarak da adlandırılıyorlardı⁸³. Bunlardan başka, Arapgir'de 1 saatçı ve kalfası ile 2'si Maşkir köyünde olmak üzere, 8 kuyumcu (1 kalfa ve 2 çırakla birlikte) ve 1 dökümcü (1 çırakla birlikte) de mesleğini icra ediyordu. Tenekecilikle sadece bir kişi uğraşmaktaydı; ancak bu usta da Arapgirli olmayıp aslen Harputlu idi ve burada misafir esnaf olarak çalışıyordu. Buna karşın, Arapgirli kazancıardan 1 usta ve 1 çırak ise mesleklerini Akdağ Madeni'nde icra ediyorlardı.

3.12. Değirmenciler

Arapgir Kazası'nda değirmencilikle uğraşan toplam 46 kişi vardı. Bunlardan 31'i usta, 5'i de çıraktı. Fakat değirmencilerden 14'ü kasabada, 17'si ise köylerde mesleklerini icra ediyorlardı. Değirmencilerden 6'sı (her birinde 2'şer kişi olmak üzere) Arapgir Kazası'nın *Çit*, *Ağın* ve *Horuç* köylerinde, 11'i ise *Sing*, *Göçi*, *Cücügân*, *Andırı*, *Aşağı Yabanlu*, *Mişellü*, *Süceyin*, *Çiğnir*, *Tafti*, *Berik* ve *Huli* köylerinde bulunuyordu.

Sonuç

Bugün Malatya iline bağlı bir ilçe merkezi olan Arapgir, 19. yüzyılda özellikle kumaş dokumacılığı ve ticaretinde oldukça önemli bir konuma sahipti. Manusa ve gezi adlı kumaşlarıyla ünlü olan Arapgir'de, çoğunluğu oluşturan Müslümanların yanı sıra, önemli sayıda gayrimüslim de yaşıyordu. Fakat kasabadaki ekonomik faaliyetler (zanaat ve ticaret) çoğunlukla gayrimüslimlerin elindeydi.

Arapgir'deki esnaf ve zanaatkârlar, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi, kendi aralarında örgütlenmişlerdi. Aynı işi yapan esnaf ve zanaatkârların yanı sıra, benzer işle meşgul olanlar, seçtikleri bir kethüda veya şeyhin denetimi ve idaresi altında bulunuyorlardı. Fakat kasaba ve köylerdeki bütün esnafları hükümet nezdinde temsil eden biri daha vardı ki, Arapgir'de ona bazarbaşı deniyordu.

⁸³ Bkz. NFS.d, no: 2601, s. 15.

Arapgir'deki bütün esnaf, zanatkâr ve tüccarlar, kendileri ve işortakları için birer kefil göstermek zorundaydılar. Yanlarında çalıştırdıkları kalfa ve çıraklarına ise kendileri kefil olurdu.

Esnaf grupları genellikle şehrin ihtiyaçlarını karşılayacak sayı ve çeşitliliğe sahipti. Fakat Arapgir'de bazı işleri (mesela tenekecilik ve muytaflık) yapabilecek usta bulunmadığı için, Harput ve Malatya gibi yakın kentlerden misafir olarak gelen ustalar, yardımcı elemanlarıyla birlikte, burada mesleklerini icra ediyorlardı. Buna karşın, birçok Arapgirli esnaf da İstanbul, Erzurum, Erzincan, Sivas, Malatya, Trabzon, Harput, Bayburt, Maraş (Kahramanmaraş), Halep ve Akka (İsrail'de) gibi kentlerle, Keban, Çemişgezek, Eğin (Kemaliye) ve Arguvan gibi civar kasabalarda mesleklerini icra ediyorlardı.

Arapgir esnafı mesleğini çoğunlukla kaza merkezi olan kasabada yürütmekle birlikte, Ağın, Meşkir, Vank gibi nispeten kalabalık nüfuslu köylerde faaliyet gösteren semerci, barutçu ve berber gibi esnaf da vardı.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA))

Nüfus Defterleri (NFS.d): 2587, 2588, 2589, 2593, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602 ve 2711 numaralı defterler.

Şer'iyeye Sicilleri (MŞH.ŞSC.d): 4667 (7) numaralı Eğin Şer'iyeye Sicili

2. Salnameler

H. 1301 (1884) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi

H. 1312 (1894/1895) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi.

H. 1325 (1907/1908) Tarihli Mamuretü'l-Aziz Vilayet Salnamesi.

3. Seyahatname ve Raporlar

AINSWORTH, William Francis, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, c. II, 1842, London.

BARDİZAKTSİ, Vahan, Boğos Natanyan, Karekin Sırvantsdyants, *Palu, Harput 1878, Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler-Raporlar*, c. II, (çev. Sırvart Malhasyan, Arsen Yarman), Derlem Yay., İstanbul, 2010.

CUINET, Vital, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative*, Tome Deuxieme, Paris, 1891.

4. Sözlük ve Ansiklopediler

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûsü'l- A 'lâm*, c. 4, İstanbul, 1311.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1989.

5. Araştırma ve İncelemeler

AKPINARLI, H. Feriha, Ebru Çatalkaya Gök, “Geleneksel Manusa Dokumalarının Teknik, Motif Analizi ve Yeniden Uygulanması”, *İdil*, 5/20 (2016), s. 1123-1144.

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1998.

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Eğin (İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul, 2003.

AKSIN, Ahmet, Erdal Karakaş, “Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arapgir”, *OTAM Dergisi*, 13, Ankara, 2002, s. 91-125.

BEHAR, Cem, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008)-Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*, YKY, İstanbul, 2014.

ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara, 1989.

ÇAKAR, Enver, “19. Yüzyılda Keban: Demografik Yapı ve Meslekler”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 6/11, Elazığ 2019, s. 1-31.

ÇELİK, Şenol, “1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/1, Elazığ, 2014, s. 21-47.

DARKOT, Besim, “Arapkir”, *İslam Ansiklopedisi*, c. I, s. 553-554.

DEMİREL, Ömer, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, KBY, Ankara, 1989.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 23, İstanbul, 1969, s. 23-34.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Arapkir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 328-329.

KAL'A, Ahmet, “Esnaf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 423-430.

KALLEK, Cengiz, “Pazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 194-203.

KARAKAŞ, Erdal, “Arapgir'in Kuruluş ve Gelişmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Elazığ, 1996, s. 175-190.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003.

KILIÇ, Orhan, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimati-Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Elazığ, 1997.

KIRLI, Cengiz, *Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı*; içinde: *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul, 2010, s. 183-212.

KOYUNCU, Nuran, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlğası", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26/2 (2018), s. 47-76.

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

MURAT, Niyazi, *7 Numaralı Eğin Şer'îye Sicili H. 1262-1263 (M. 1845-1846)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006.

QUATAERT, Donald, 19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarih*, (ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), c. 2, (çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), Eren Yayınları, İstanbul, 2004, s. 885-1051.

MANTRAN, Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, c. I-II, TTK, Ankara, 1990.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, KBY, Ankara, 1986.

ÖZDEMİR, Rifat, *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya, 2002.

ŞEN, Korkmaz, *Arapgir İlçesinin Tarihçesi ve Kültür Varlıkları*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2018.

YARDIMCI, Kevser Gürçan, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2/1 (2016), s. 219-241.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK, Ankara, 1995.

YÜCEL, Fikri, *Arapgir Tarihi*, Arapgir, 1967.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri*, Sivas, 1997.

YÜKSEL, Hasan, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Div-riği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, c. 28-29 (2006), s. 73-89.

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 13, Mart 2020, s. 33-50, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 13, March 2020, pp. 33-50

Araştırma Makalesi/Research Article

FIRAT NEHRİNDE İŞLETİLEN İZOLİ VE HERDİ KAYIKLARI RÜSUMUNUN HANGİ BELEDİYEYE AİT OLDUĞU MESELESİ

*The Issue of Which Municipality Belongs to the Taxes on the Ships
Operated in the Euphrates River*

Ahmet GÜNDÜZ*

Geliş/Received: 09.04.2020

Kabul/Accepted: 05.05.2020

Öz

Osmanlı Devletinde ulaşım ve haberleşme hizmetleri kara, deniz ve nehir yollarıyla gerçekleştiriliyordu. Karayolları ile nehirlerin kesiştiği noktalarda ya köprüler yapılarak ya da kurulan iskelelerde işletilen gemiler vasıtası ile ulaşım sağlanıyordu.

Mamuretü'l-aziz vilayeti dâhilinde, Fırat nehri üzerinde işletilen birçok kayık sayesinde ulaşım sağlanmaktaydı. İstanbul'dan başlayarak Bağdat'a giden orta yol üzerinde bulunan Harput'un İzoli ve Herdi nahiyelerinde yer alan iskelelerde işletirilen kayıklar vasıtasıyla ulaşım aksamadan gerçekleştirilmekteydi.

Bu kayıklar aynı zamanda bağlı oldukları belediyeler için de önemli gelir kaynaklarıdır. İzoli ve Herdi kayıklarının vergileri (rüsüm) Tanzimat'tan itibaren 1890'lı yıllara kadar Malatya belediyesine ait olarak idare edilmiştir. Hâlbuki nehrin bir tarafı merkez vilayet idaresinde (Mamuretü'l-aziz) bulunduğundan bu gelirlerin yarısının da merkez vilayet belediyesinin idaresine bırakılması gerek-mekteydi. Bu maksatla Vilayet İdare Meclisi bir karar alarak bu durumun düzeltil-mesi talebinde bulunmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ŞD-1494-23 noda bulunan belgelerdeki veriler çerçevesinde İzoli ve Herdi kayıkları rüsümünün Malatya belediyesine mi yoksa vilayet merkez belediyesi Mamuretü'l-aziz'e mi ait olduğu ko-nusu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Fırat nehri, İzoli, Herdi, Osmanlı, Kayık, Sefine.*

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Gaziantep.
agunduz@gantep.edu.tr. Orcid:0000-0001-9559-1402

Abstract

In the Ottoman Empire, land, sea and river routes carried out transportation and communication services. At the crossroads of highways and rivers, transportation was provided either by making bridges or by ships operated on the piers established.

Transportation was provided through many boats operated on the Euphrates River within the Mamuretü'l-aziz province. The transportation was carried out without delay by the boats operated on the piers located in the isolation and Herdi districts of Harput on the middle road starting from Istanbul to Baghdad.

These boats are also important sources of income for the municipalities they are affiliated with. Taxes of İzoli and Herdi boats (rüsum) were managed by the municipality of Malatya from Tanzimat until the 1890s. However, since one side of the river was in the central province administration (Mamuretü'l-aziz), half of these revenues had to be left to the administration of the central province municipality. For this purpose, the Provincial Administration Council made a decision and requested the correction of this situation.

In this study, it will be tried to clarify whether the isolation of İzoli and Herdi boats belongs to Malatya municipality or the provincial central municipality Mamuretü'l-aziz within the framework of the data in the documents in the Ottoman Archive Department ŞD-1494-23.

Key Words: *Euphrates river, İzoli, Herdi, Ottoman, Boat, Sefine.*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım ve yol şebekesi, *Rumeli ve Anadolu* yol şebekesi olmak üzere iki alt bölüm halinde incelenmektedir. Anadolu yol şebekesi; İstanbul'u Anadolu ve Anadolu üzerinden Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Kutsal Topraklar ve Mısır'a bağlayan üç ana yoldan oluşmaktadır. Bu yollar ise *Sağ Kol Güzergâhı*, *Orta Kol Güzergâhı* ve *Sol Kol Güzergâhı*dır. Ayrıca, bu ana yol güzergâhları üzerinde yer alan yeterli sayıda tali yolla da diğer merkezlere ulaşım sağlanmaktadır.

Orta Kol Güzergâhı; İstanbul'da başlamakta ve Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşmakta idi. Ancak bu yol güzergâhı üzerinde yer alan nehirler ulaşımı önemli oranda güçleştirmekteydi. Bu güçlükler ise ya nehirler üzerinde köprüler kurularak veya bahse konu nehirler üzerinde işletilen kayıklar (sefine) sayesinde aşılmakta idi.

İstanbul'dan Basra'ya uzanan orta kol güzergâhı üzerinde yer alan Malatya ve Mamuretü'l-aziz şehirleri arasında bulunan Fırat nehri üzerinde herhangi bir köprü bulunmamaktadır. Bundan dolayı, ulaşım ve taşıma işleri

işletilen kayıklar sayesinde sağlanmakta idi. Esasında, Mamuretü'l-aziz vilayeti dâhilinde yer alan Fırat ve Murat nehirlerinin farklı kısımlarında muhtelif kayıklar işletilmekte ve bunlar sayesinde ulaşım ve taşıma işleri önemli ölçüde kolaylaştırılmaktaydı. Salnamelerdeki verilere göre Mamuretü'l-aziz vilayeti dâhilinde işletilen kayıklar (sefine) ve mevkileri şu şekildedir¹.

1-Palu'nun Havik (Yolüstü) ve Uzun Oba (Uzunova) adlı mahallerindeki geçitlerde birer sefine işletilmektedir. Bunların işletmesi Mamuretü'l-aziz belediyesine aittir.

2-Pertek önlerinde (pişgahında) işletilen sefine ile Dersim vilayetinde bulunan Çarsancak (Peri, Akpazar) kazasına geçilmektedir. Çarsancak kazasının 1883'te (H.1301) Dersim'den ayrılması ile bu kayığın idaresi Mamuretü'l-aziz vilayeti geçmiştir.

3-Harput'a 6 saat mesafedeki Aşvan adlı mahalde işletilen sefine ile Elaziz'den Çemişgezek kazasına yolculuk yapılmaktadır.

4-Keban Madeni önlerinde bulunan ve Keban belediyesi tarafından işletilen sefine ile Arapkir, Arguvan, Eğin ve Sivas istikametindeki ulaşım sağlanmaktadır.

5-Harput'a on saat mesafede bulunan Şeyh Hasan sefinesi. Mamuretü'l-aziz belediyesi tarafından işletilmekte olup, Sivas ve Samsun ulaşımını kolaylaştırmaktadır.

6-Herdi ve İzoli sefineleri. Malatya ve sair mahallere ulaşımı sağlar.

7-Merkez vilayete 10 saat mesafede bulunan Ayoş sefinesi de Mamuretü'l-aziz belediyesi tarafından işletilmektedir. Bu sefine ile Şiro ve Gerger taraflarına yolculuk yapılmaktadır. Ayrıca, Fırat üzerinde geliş-gidiş sağlayan ve Eğin'e iki saat mesafede olan Tame sefinesiyle de Tame, Hodi vb. köyler ile Çemişgezek'e geçilmektedir. Ayrıca, Eğin'e altı saat mesafede bulunan Sancak ve Ağın nahiyesine tabi Pağnik köyü önünde çalışan sefineler ile de Çemişgezek'e seyahat edilmektedir.

Kayıkların İşletilme Sistemi

Fırat ve Murat nehirleri üzerinde köprü bulunmadığından dolayı gidiş-gelişler farklı noktalarda işletilen kayıklar vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Pertek, Aşvan, İzoli, Herdi ve Şeyh Hasan kayıkları bu iş için kullanılmaktadır.

Pertek, Aşvan, İzoli ve Herdi kayıklarının vergileri (rüşum) Malatya ve

¹ H. 1301 Tarihli Mamuretü'l-aziz Vilayet Salnamesi (=MAVS), s. 116; H. 1305 MAVS, s. 83; H. 1307 MAVS, s. 94; H. 1310 MAVS, s. 98; H. 1312 MAVS, s. 241.

Dersim sancakları belediyelerince alınmaktaydı. Kayıklar mukataa sistemi ile işletilmekte ve belli bir meblağ belirlenerek ihaleye çıkılmaktadır. İhaleyi alan mültezimler, ihale bedelini ilgili kuruma yatırır ve kayıkların rüsümünü kendileri alırdı.

İzoli ve Herdi kayıklarının (sefine) işletilme hakkı Tanzimat'tan önceki dönemlerde ve Tanzimat'ın ilanından sonra Malatya ahalisinden olan mültezimlerin tasarrufunda bulunmaktaydı. Bilinen ilk mültezim Karaca Bey adlı bir şahıstır. Ancak, Tanzimat'ın ilanından sonra bu kayıklar bir süre hazine tarafından idare edilmiştir. Fakat daha sonra belediye daireleri kurulunca, bayındırlık işlerine katkı sağlayıp şehrin gelişmesini sağlamak düşüncesi ile Malatya belediyesine devredilmiştir².

Kayıklar Rüsümü Meselenin Ortaya Çıkışı ve İki İdare Arasındaki Mücadele

İzoli ve Herdi kayıkları rüsümünün mukataa usulü ile Malatya belediyesi tarafından idare edilmesi 1890'lı yıllara kadar devam etmiştir. Ancak, Mamuretü'l-aziz Birinci Belediye Dairesi'nden 1889 yılı sonlarına doğru Vilayet İdare Meclisi'ne bir müzakere yazılmıştır. Müzakerede; *Pertek*, *Aşvan*, *İzoli* ve *Herdi* sefineleri rüsümünün şimdiye kadar Malatya ve Dersim sancakları belediye dairelerine ait olarak idare edilmekte olduğu, hâlbuki nehrin bir tarafının merkez vilayet (Mamuretü'l-aziz) idaresinde bulunmasından dolayı gelirlerin de yarı yarıya alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak vaktiyle bu hususlara dikkat edilmediği ve bahsi geçen kayıklar varidatının tamamen oralara tahsis edildiği, bunun ise geçerli bir kural olamayacağından dolayı Mart 1890 tarihinden itibaren yarı yarıya idaresi hususunda gereğinin yapılması talebinde bulunulmuştur³.

Bu talep üzerine Mamuretü'l-aziz valisi Ali bin Yusuf 15/12/1889 tarihinde bir emirname çıkartarak; Pertek'te bir köprü inşa edilmeye çalışıldığı için Pertek sefinesi (kayık) rüsümünün mevcut haliyle devam etmesini, buna mukabil *Aşvan*, *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsümünden merkez belediyesinin de istihkakı olduğunu, daha önceleri Mamuretü'l-aziz'e bağlı olmadıkları için rüsümün Malatya ve Çemişgezek idarelerince alındığını, hâlbuki bu yerlerin artık merkez idaresi altında olduğunu, dolayısıyla rüsümün da yarı yarıya idaresi gerektiğini ve 1890 yılı Mart ayından itibaren bu şekilde idare edilmesini emretmiştir. Ayrıca, 1 Mart 1890 tarihinde Vilayet'ten gönderilen bir telgrafname ile de; bahsedilen kayıkların müzayedesinin yapılarak zama-

² ŞD_01494_00023_006.

³ ŞD_01494_00023_006.

nında bildirilmesi istenmiştir⁴.

Mamuretü'l-aziz Birinci Belediye Dairesi'nin *İzoli* ve *Herdî* kayıkları rüsumunun yarı yarıya bölüşülmesi hakkındaki talebi ve vali Ali bin Yusuf'un bu konudaki emirnamesi, merkez vilayet ile Malatya sancağı arasında 1890 yılında başlayarak 1909 yılına kadar yaklaşık 30 yıl sürecek olan *kayıklar rüsumu* meselesinin başlamasına yol açmıştır. Bu süreçte Malatya Sancağın idarecileri her defasında bir gerekçe göstererek, bu gelirlerin Malatya şehrine ait olduğunu, dolayısıyla elde edilen gelirin yarısının vilayete verilmesi durumunda şehrin imar ve kalkınmasının duracağını vurgulamışlardır. Buna mukabil, Mamuretü'l-aziz Vilayet idaresi de, *İzoli* ve *Herdî* nahiyelerinin merkeze bağlı olması hasebiyle toplanan vergilerin yalnızca Malatya sancağına gelir kaydedilmesinin hakkaniyete uymayacağını ve eşit bir şekilde paylaşılması gerektiği görüşünü ifade etmişlerdir. Bu 30 yıllık yazışma sürecinde bir netice elde edilememesi üzerine konu Şura-yı Devlet'e intikal ettirilerek buradan bir çözüm yolu elde edilmeye çalışılmıştır.

Mamuretü'l-aziz valisi Ali bin Yusuf'un 15/12/1889 tarihli emirnamesi üzerine, Malatya Liva İdare Meclisi'nden konu ile ilgili 05/02/1890 tarihli cevabi bir mazbata düzenlenmiştir. Mazbatada; *İzoli* ve *Herdî* sefineleri rüsumunun Tanzimat öncesinde ve sonrasında Malatya idaresinde olduğu, varidatından şimdiye kadar kimseye bir şey verilmediği, esasında bu gelirlerin Malatya ahalisinden Karaca Bey ve sairenin mukataası olduğu, Tanzimat'tan sonra bir ara hazine tarafından idare edildiği, fakat 1877 tarihinden itibaren hazineden ayrılarak belediye varidatına ilhak edildiği açıklanmıştır. Ayrıca, mukataa bedelinin eskiden olduğu gibi sahiplerine verilmeye devam ettiği, 1889 tarihinden itibaren de varidatın yarısının bir irade ile hazineye iade edildiği, *kantar resminin* ise Babü's-Saade vakfına ait olduğu vurgulanmıştır. Hal böyle iken, mevcut gelirin yarısının merkez vilayete alınmak istenmesinin Malatya gibi büyük bir belediyenin yok edilmesi (ilga) manasına geleceğini, bunun ise eşitlik ve adalete aykırı olduğu, uzun zamandan beri bu kayıkların tasarruf hakkının Malatya'ya ait olduğu, dolayısıyla merkez vilayetin buna müdahale etmeye asla hak ve salahiyet olmadığı belirtilmiştir⁵.

Malatya Liva İdare Meclisi'nin *İzoli* ve *Herdî* kayıkları rüsumunun kendi hakları olduğu ve bu gelirlerin yarısı merkez vilayet tarafından alındığı takdirde Malatya belediyesi gelirlerinin büyük oranda azalacağı yönündeki itirazı Vilayet makamında ele alınarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme

⁴ ŞD_01494_00023_006.

⁵ ŞD_01494_00023_006; ŞD_01494_00023_011.

neticesinde alınan karar Mamuretü'l-aziz valisi Gani Bey tarafından 12/02/1890 tarihli bir emirname ile duyurulmuştur. Buna göre; mademki kayıklar (sefine) bedelinden mukataa bedeli verilmekte ve rüsümün yarısının alınması durumunda Malatya belediyesi gelirlerinin sekteye uğrayacağı ortaya çıkmıştır, bundan dolayı bu iki sefinenin idaresi eskiden olduğu gibi Malatya belediyesine bırakılmıştır⁶. Vali Gani Bey'in bu emirnamesi ile konu gündemden kalkmış ve 1904 yılına kadar da bir daha gündeme gelmemiştir.

Ancak, *İzoli* ve *Herdi* kayıkları varidatının yarı yarıya ve müştereken ihalelerinin yapılması, elde edilen gelirin Pertek köprüsü inşaatı için sarf edilmesi, dolayısıyla bir parasının dahi harcanmayarak merkez ziraat bankasına yatırılması yönünde 21/01/1904 tarihinde Mamuretü'l-aziz vilayetinde bir karar çıkartılması üzerine *kayıklar rüsümü* tekrar iki kent arasında çekişme konusu olmuştur⁷. Nitekim vilayetten gönderilen bu tahrirat üzerine Malatya Mutasarrıflığından 09/02/1904 tarihinde cevap yazılarak; *İzoli* ve *Herdi* iskelelerinde işlettilmekte olan kayıkların rüsümünün daha önce Malatya belediyesine devredildiği bildirilmiş ve bahsedilen kayıklar varidatının dışında belediyenin başka da değerli bir gelirin olmadığı bildirilmiştir. Bunun da yarısı merkeze vilayete alınacak olursa, geriye kalan gelirin Malatya kasabasının memur maaşlarına dahi yetmeyeceği, bundan dolayı bahsedilen rüsümün eskiden olduğu gibi Malatya belediye dairesine terki hususunda müsaade istenmiştir⁸.

Mutasarrıflığın bu talebine bir cevap verilip verilmediğine dair herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Ancak, Vilayet makamından gönderilen 14/01/1905 tarihli bir telgrafnamede, gelecek yıl (1906) için *İzoli* ve *Herdi* kayıklarının usulüne göre müzayedeye konulması ve müzayedenin tamamlanmasından sonra mültezimlerden alınacak borç senetlerinin Merkez Ziraat Bankasına yatırılması ve bu meblağın köprü ve sanayi mektebi inşaatlarına karşılık olduğu emr edilmiştir⁹.

Vilayet makamından gönderilen bu telgrafa Malatya Mutasarrıflığından 10/02/1905 tarihinde cevap yazılarak; *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsümünün eskisi gibi Malatya belediyesine terkine müsaade buyurulması istirham edildiği halde bu rüsümün bayındırlık eserlerine sarfinin kararlaştırılmış olduğu, bundan dolayı bahsedilen rüsümden 1 akçenin bile harcanmayarak mültezimlerden alınan senetlerin Mamuretü'l-aziz Ziraat Bankası'na gönderildiği belirtilmiştir. Varidatın bakiyesinin ise Malatya gibi geniş ve büyük

⁶ ŞD_01494_00023_006.

⁷ ŞD_01494_00023_009.

⁸ ŞD_01494_00023_009.

⁹ ŞD_01494_00023_011.

bir kasabasının temizlik ve aydınlatma ihtiyaçları şöyle dursun memur ve hademe maaşları ile sair masraflarını karşılamadığı açıklanmıştır. Ayrıca, belediye adına yeni inşa edilmiş olan hamamın inşaat masrafları olarak birçok borcunun olduğu, bu durumun belediye dairesi üzerinde önemli bir baskı meydana getirmekte olduğu vurgulanmıştır. İlâveten, Yeni Hamam Caddesinden başlayarak kasabanın sonuna kadar olan bölgede Loğma lağımu denilen ve temiz olmayan suyun üstünün kapatılması konusunda tabipler tarafından birçok raporlar düzenlendiği, ancak bu yüklü masrafları Malatya Belediyesinin karşılamaya mali imkânı bulunmadığı açıklanmıştır. Her türlü bayındırlık ve gelişmeye müsait olan Malatya belediyesinin can damarı mesabesinde olan ve ihale bedeli 48.000 guruştan ibaret bulunan kayıklar rüsumunun yarısının vilayet belediyesince idare edilmesi halinde, başka suretle gelir tedarik etmek mümkün olmadığından, belediyeden beklenen gelişme ümidi yok olacaktır. Bundan dolayı *İzoli* ve *Herdi* sefineleri rüsumunun eskiden olduğu tamamen gibi Malatya belediyesine terk edilmesi talep edilmiştir¹⁰.

Bu talepten yaklaşık iki ay sonra 19 Nisan 1905 tarihinde Mamuretü'l-aziz Vilayetine yazılan bir mazbatada; şayet Vilayet İdare Meclisi *İzoli* ve *Herdi* sefineleri rüsumunun tamamen Malatya'ya terki yönünde bir karar almazsa, Malatya belediyesinin haklarının zayı olmaması için sefineler rüsumatı hakkında hadisenin Şura-yı Devlet Riyasetine takdim edileceği arz olunmuştur¹¹. Bu mazbataya olumlu veya olumsuz bir cevap yazılmamıştır. Ancak Mamuretü'l-aziz Vilayetinden gönderilen 12/10/1905 tarihli emirname ile Pertek köprüsü inşaatına karşılık tutulan kayıklar rüsumunun ve mültezimlerden banka adına alınacak senetlerin taksitlerinin banka şubesine gönderilmesi irade buyurulmuştur¹².

Bu arada, Malatya Mutasarrıflığından Mamuretü'l-aziz Vilayetine 07 Kasım 1905 tarihinde yeni bir mazbata gönderilmiştir. Bu mazbatada; Malatya belediyesinin 1905 senesi bütçe varidatının 100.000 guruş ve masraflarının 87.000 kûsur guruş olduğu, bakiye kalan 12.000 kûsur guruşun Pertek köprüsü inşaatına karşılık olarak banka şubesine gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak daha önce de arz ve istirham edildiği üzere belediye adına yeni inşa edilmiş olan hamamın inşaat masraflarından henüz birçok borcunun bulunduğu, adı geçen kayıklar rüsumu 1905 senesinde tamamen banka şubesine teslim edilerek 1 parasının bile belediyeye alınmadığı halde 1905 senesi bütçesinde varidat gösterildiği beyan edilmiştir. Liva belediyesinin ihtiyaçlarını kolaylaştırmak ve bir de Malatya ka-

¹⁰ ŞD_01494_00023_011.

¹¹ ŞD_01494_00023_022.

¹² ŞD_01494_00023_011.

sabasının Yeni Hamam Caddesinde kasabanın sonuna kadar olan bölgede akan ve Lağım ayağı denilen küçük nehrin üzerinin kapatılması için yapılacak sarfiyata tahsis edilmek üzere bahsedilen meblağın belediyeye terkine müsaade buyurulduğu takdirde güzel eserlerin ve bayındırlık hizmetlerinin artacağına şüphesiz olduğu vurgulanmıştır. Bunun için, bahsedilen kayıklar rüsümünün vilayet-i celilelerine (Mamuretü'l-aziz) alınmasından sarf-ı nazar edilmesi hususuna müsaade buyurulması arz ve istirham olunmuştur¹³.

Ancak, Mamuretü'l-aziz valiliğinden yazılan 12 Aralık 1905 tarihli tezkerede, bütün kayıklar gelirinin Pertek köprüsü inşaatına karşılık tutulduğu, gelecek seneden itibaren (1906) köprü inşaatına başlanması kararlaştırıldığı için bunun mümkün olmadığı belirtilmiştir¹⁴.

Vilayetten yazılan bütün bu olumsuz cevaplara rağmen Malatya Mutasarrıflığı taleplerinde ısrar etmeye devam etmiştir. Nitekim Mutasarrıflıktan Mamuretü'l-aziz Vilayetine gönderilen 18 Eylül 1906 tarihli bir mazbatada; Malatya livası merkezinin vilayetin dörtte üçlük kısmını oluşturduğu, ma'muriyet ve terakkiyatına müteallik kaynaklar olan kayıkların (sefine) merkez belediyesine tahsisinin caiz bulunmadığı, ileride Pertek köprüsü inşaatına başlandığı takdirde yardımda bulunmak şartıyla sefineler rüsümünün eskiden olduğu gibi Malatya belediyesine terki arz ve istirham edilmiştir¹⁵. Fakat bu talebe de herhangi bir cevap verilmemiştir. Esasında, Mamuretü'l-aziz Vilayeti ile Malatya Mutasarrıflığı arasında Eylül 1906 tarihinden 12 Kasım 1907 tarihine kadar başka bir yazışma tespit edilmemiştir. Ancak bahsedilen tarihte Mamuretü'l-aziz Vilayetinden bir tezkere yazılmış ve inşası düşünülen Pertek ve sair mahallerdeki köprülere sarf edilmek üzere sefineler rüsümünden sülüsünün (1/3) mahalli belediyelere, sülüsünün (2/3) da bahsedilen inşaatlara karşılık tutulduğu irade buyurulmuştur¹⁶. Böylece Malatya Mutasarrıflığının talebi bir kez daha reddedilmiş ve uygun görülmemiştir.

Buna rağmen Malatya Mutasarrıflığı, farklı gerekçeler göstererek talebinde ısrarcı olmuştur. Nitekim 21 Mart 1908 tarihinde Mutasarrıflıktan Mamuretü'l-aziz vilayetine bir talep mazbatasına daha gönderilmiştir. Mazbatada; Malatya'da padişah adına izafetle 18 sene önce (1890) inşasına başlanan *Hamidiye Cami-i şerifinin* tamamlanma aşamasına geldiği, ancak henüz kubbelerin üzerine kurşun kaplanmadığı ve sıvasının da tamamlanamadığı,

¹³ ŞD_01494_00023_013.

¹⁴ ŞD_01494_00023_014.

¹⁵ ŞD_01494_00023_022.

¹⁶ ŞD_01494_00023_017.

kubbeler kurşunla kaplatılmadığı takdirde kar ve yağmurun etkisiyle harap olacağı, dolayısıyla yapılan bütün masrafların ve harcanan emeklerin heba ve heder olacağı açıklanmıştır. Gerekli olan kurşunun alınması için 60.000 guruşa ihtiyaç bulunduğu, bunun temini için 6 ay önce başlatılan çalışmalarda halktan 600 lirayı aşkın nakdi yardım toplandığı, fakat daha fazla yardım toplanamayacağının anlaşıldığı ve bu meblağın bu sene tedarikinin imkânsız olduğunun görüldüğü belirtilmiştir. Bu durumda uzun zamandan beri inşası devam eden ve 12000 lira civarında para harcanan yapının yarım kalacağı, harcanan bütün emeklerin boşa gideceği vurgulanmıştır. Bu izahattan sonra, inşaat komisyonu ve meclis olarak; Pertek köprüsü inşaatı henüz başlatılmadığı için, Malatya belediyesine yardım maksadıyla vilayet belediyesince belli süreliğine alınan *İzoli* ve *Herdi* sefinelerinin gelirlerinin bir senelik varidatının camii şerife tahsis ve sarfına müsaade buyurulması talep edilmiştir¹⁷.

Bu talebi üzerine Mamuretü'l-aziz valiliğinden Vilayet İdare Meclisi'ne 28 Mart 1908 tarihinde bir tezkere yazılarak, yapılması tasarlanan köprülerin inşaat masraflarına karşılık tutulan *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsumunun kaç guruşdan ibaret olduğunun Malatya Mutasarrıflığından öğrenilmesi istenmiştir¹⁸. Durum Malatya Mutasarrıflığına bildirilmiş ve mutasarrıflıktan Mamuretü'l-aziz Vilayetine yazılan 05 Mayıs 1908 tarihli mazbatada; *İzoli* ve *Herdi* sefinelerinin 1908 yılı ihale bedelinin üçte iki (2/3) karşılığının 65.000 kûsur guruştan olduğu ve yüklü bir masrafla inşa edilen Hamidiye Camii şerifinin eksik kalmaması için bahsedilen meblağın camii şerifin üzerine kurşun kaplatılmasına müsaade edilmesi rica edilmiştir¹⁹.

Verilen bu bilgi üzerine, Mamuretü'l-aziz valiliğinden Vilayet İdare Meclisi'ne 09 Mayıs 1908 tarihinde bir tezkere yazılarak; bahsi geçen camiin tamamlanması için *Herdi* ve *İzoli* sefineleri varidatından 1908 yılı ihale bedelinin sülûsanının (2/3) 65.000 kûsur guruştan ibaret olduğunun anlaşıldığı, bahsedilen gelirlerden 1907 senesi varidatı nispetinde camii şerif için sarf edilmesi, yarısının ise köprüler inşaatı için tutulması tensip edildiğinden ona göre işlem yapılması istenmiştir²⁰. Valiliğin bu kararı Malatya Mutasarrıflığına 27 Mayıs 1908 tarihli tahrirat ile bildirilmiştir.

Bu arada, Mamuretü'l-aziz Vilayetinden Malatya Mutasarrıflığına 22 Kasım 1908 tarihli bir telgrafname gönderildiğini, mutasarrıflığın 30 Kasım 1908 tarihli cevabi yazısından öğrenmekteyiz. Telgrafnamenin içeriği hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Ancak, mutasarrıflığın cevabi yazısında şu

¹⁷ ŞD_01494_00023_015.

¹⁸ ŞD_01494_00023_016.

¹⁹ ŞD_01494_00023_017.

²⁰ ŞD_01494_00023_018.

hususlara dikkat çekilmiştir: Malatya’da inşa edilmekte olan Hamidiye Camii için yapılan masraflar tekrar özetlendikten sonra, eksiklerin giderilmesi için 65.000 guruşa ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu maksatla *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsumunun bu masraflara karşılık tutulması için mutasarrıflıktan yazılan mazbataya Vilayet İdare Meclisi’nin 27 Mayıs 1908 tarihli tahrirâtı ile cevap verdiği belirtilmiştir. Buna göre Cami’nin inşaat masrafları için sefinelerin 1907 senesi varidatının sülûsanı (2/3) oranında 1908 yılı varidatının da cami-i şerif için sarf edilmesi, fazlasının ise mevkuf-ı sandık tutulmasının emr ve işar buyurulduğu açıklanmıştır. Kayıkların 1907 senesi varidatının 67.200 guruş olduğu, bunun sülûsanı (2/3) olan 44.800 guruşun cami-i şerif için sipariş edilen kurşun bedeline karşılık tutulduğu, 3300 guruşun da *İzoli* iskelesinde inşa edilmekte olan sefine bedeli olarak Keban kaimakamlığına gönderildiği belirtilmiştir²¹.

Bu açıklamalardan sonra, *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsumunun yarı yarıya vilayet ve liva belediyelerince idare edilmesi konusu hakkında daha önce yapılan bütün yazışmalar kısaca özetlenmiştir. Bahsedilen kayıklar rüsumunun yarı bedelinin Pertek Köprüsü için, diğer yarısının ise Malatya belediyesinin ihtiyaçlarına verilmesi yönündeki uygulamadan vaz geçilmesi ve tamamının eskiden olduğu gibi Malatya belediyesine terk ve tahsisinin lüzumu üzerinde durularak 19 Nisan 1905 ve 18 Eylül 1906 tarihli mazbatalara atıfta bulunulmuştur. Malatya belediyesinin eskiden beri malı ve istikbali olan sefineler rüsumunun başka bir mahallin belediyesine terk ve tahsisi hususunda Vilayet İdare Meclisinin ısrar etmesi ve kayıklar rüsumunun merkez vilayet belediyesine mal edilmesi hakkındaki görüşünde ısrar etmesi, Malatya belediyesinin hukukunu ihlal eder. Pertek köprüsünün inşaat masrafları Nafia Nezaret-i Celilesine ait iken bu gerekçeyle liva dâhilindeki belediyeler varidatının celb ile merkez vilayet belediyesi tarafından bahsedilen varidatın hukuka aykırı olarak, bir takım olağanüstü masraflara tahsis edilmesi uygun görülmemiştir. Esasen Pertek Köprüsünün inşaatına da başlanmamıştır. Malatya kasabasının muhtaç olduğu gelişme ve imarının, kısmen de olsa sağlanması için, adı geçen kayıklar rüsumunun alınması hakkındaki merkez vilayet belediyesinin Vilayet İdare Meclisi tarafından alınan kararın feshedilerek eskiden olduğu gibi Malatya belediyesine terk ve tahsisi ve şimdikiye kadar alınmış olan paranın da Malatya belediyesine iadesi talep edilmiştir²².

Malatya Mutasarrıflığının bu sert ve emrivaki üsluplu talebine Mamuretü’l-aziz Valisi Ali Nusret imzasıyla 09 Ocak 1909 tarihli bir tezkere

²¹ ŞD_01494_00023_022.

²² ŞD_01494_00023_022.

ile cevap verilmiştir. Tezkerede, sefinelerin idaresi hakkında yapılan bütün yazışmaların tetkik edildiği, daha önceleri Malatya'ya bağlı olan *İzoli* ve *Herdi* nahiyelerinin merkez vilayete bağlandığı, ayrıca merkez belediyesi tarafından idare edilen *Şeyh Hasan* iskelesinin de bir tarafının merkez diğer tarafının Malatya hududu dâhilinde bulunmasından dolayı gerek Malatya livası gerekse merkez vilayet ve mülhakatı belediyelerine ait sefineler varidatının hudut itibariyle yarı yarıya idaresine karar verilmiş olduğu, bahsedilen sefineler hakkında alınmış olan en son kararın Malatya belediyesine ait olan sefineler varidatının merkez vilayete alınması maksadını taşımadığı, her iki tarafın da bayındırlığının temini maksadıyla alındığından dolayı değiştirilmesinin uygun bulunmadığı ve Vilayet İdare Meclisi'nde eskiden olduğu gibi yarı yarıya idaresi şeklinde karar alındığı ifade edilmiştir. Tezkerenin devamında, artık bu meseleye son verilip merkez belediyesine ait hisselerin gönderilmesi ve bir itiraz olur ise istinaf davasına konu olacağı, vilayetin kararının ertelenmesine kimsenin hakkı olamayacağından dolayı ona göre gerekenin yapılması kesin karar olarak bildirilmiştir²³.

Vali Ali Nusret'in, alınan kararın kesin olduğuna ve değiştirilmesinin mümkün olmadığına dair tezkeresine rağmen Malatya sancağı idarecileri taleplerinden ısrar etmeye devam etmişlerdir. Zira 25 Mayıs 909 tarihinde Malatya Belediyesinden Vilayete aynı talepleri ihtiva eden yeni bir maruzat gönderilmiştir. Maruzatta; bayındırlık ve gelişme noktasında memlekete hizmet maksadında olan belediyenin esas varidatının 138.000 guruş civarında olduğu, böyle cüzi bir gelire memlekete hizmet etmenin pek zor olduğu, bu gelirlerin ise 58.500 guruşluk miktarının kayıklardan elde edildiği belirtilmişti. Kayıklar varidatının ileride inşa olunacak köprüler masraflarına karşılık olmak üzere Ziraat Bank şubesine tesliminin tebliğ edildiği, Vilayet Umumi Meclisinin bu kararına göre varidattan 58.000 guruş çıkarıldığında geriye 79.000 kûsur guruş kaldığı, bu miktarla da memleketin bayındırlığı bir yana maaş ve diğer zaruri masrafların bile karşılanamayacağı açıklanmıştır. Bu durumun ise bir takım dedikodulara ve şikâyete yol açacağı, esasen bu gibi köprüler inşaatının Nafia Nezaretine ait olduğu, vilayet dâhilindeki nehirler üzerinde işleyen sefineler rüsumuyla yüklü masrafa ihtiyaç duyulan inşaatın tamamlanmasının imkânsız olduğu vurgulanmıştır. Bu izahattan sonra, belediyenin daha iyi hizmet yapabilmesi için geçici de olsa köprü inşaat masraflarına ayrılan sefineler rüsumatının eskiden olduğu gibi belediye bütçesine dâhil edilerek harcanmasına izin verilmesi memleketin bayındırlığı adına istirham edilmiştir²⁴.

Malatya belediyesinin bu maruzatından bir gün sonra, Mamuretü'l-aziz

²³ ŞD_01494_00023_023.

²⁴ ŞD_01494_00023_027.

belediye reisi ve 10 azanın imzasıyla 26 Mayıs 1909 tarihinde Vilayete bir mazbata ve Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne bir maruzat yazılmıştır. Vilayete yazılan mazbatada; merkez vilayetle Malatya sancaklarının hudutlarını ayıran Fırat nehri üzerinde işletilmekte olan kayıklar iskelelerinin *İzoli*, *Herdi* ve *Şeyh Hasan* köylerinde bulunduğu, bu hat boyunca kayıklar rüsümünün da eskiden olduğu gibi iki taraf belediyelerince tahsil edildiği, ancak Malatya belediyesinin 1908 senesinde *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsümünün kendilerine ait olduğunu beyan ederek Vilayet belediyesine ait yarım hisse taksitten 1907 senesinden 44.00 ve 1908 senesinden de 38.000 kûsur guruş olmak üzere toplamda 44.000 guruşluk meblağı zorla zapt etmek gibi bir muameleye cüret edip göndermediği açıklanmıştır. Ayrıca, içinde bulunulan 1909 senesi kayıklar rüsümünün da kendilerine ait tutulması için müracaattan bir an geri kalmadıkları, hâlbuki vaktiyle şuna buna terk edilen bu gibi mukataaların Sultan Mecid'in saltanatında bir irade-i seniyye ile kaldırıldığı belirtilmiştir. Kayıklar rüsümünün 1909 yılı için müzayedesini yapılmışsa da meselenin kesin bir neticeye ulaştırılmadığı, bunun da ileride dedikoduya sebep olacağına aşikâr olduğu, buna meydan vermemek ve Mamuretü'l-aziz belediyesinin hakkını muhafaza etmek için icap eden emrin inayet buyurulması rica edilmiştir²⁵.

Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne yazılan maruzatta ise; Mamuretü'l-aziz vilayeti merkez sancağıyla Malatya sancağının hudutlarını ayıran Fırat Nehri üzerinde işletilmekte olan kayıklar iskelelerinin vilayete bağlı olan *İzoli*, *Herdi* ve *Şeyh Hasan* karyelerinde bulunduğu, elde edilen rüsümün iki belediyece yarı yarıya toplandığı ve 1908 senesi müzayedesini ile ihalesinin yapıldığı açıklanmıştır. *İzoli* ve *Herdi* sefineleri rüsümünden merkeze ait yarım hisse taksitinden 1907 senesinde 4.700 ve 1908 senesinde de 38.000 kûsur guruş olmak üzere toplam 43.000 kûsur guruşluk bir meblağın, vilayet makamında verilen müteaddit emirlere rağmen Malatya belediyesi tarafından zorla zapt edilerek alıkonulduğu belirtilmiştir²⁶.

Bu izahattan sonra, eskiden değişik kişilere inam ve ihsan edilen bu gibi mukataaların Sultan Mecid'in saltanatı zamanında ilga edildiği, böylece Malatya belediyesinin iddiasının da hükümsüz kaldığı yazılmıştır. Buna rağmen, mesele kesin bir neticeye bağlanmadıkça iki belediye dairesi arasında bir takım dedikoduya yol açacağı, buna meydan vermemek ve merkez belediyesi hakkını muhafaza etmek için bahsedilen kayıklar rüsümünün eskisi gibi toplanması ve Fırat nehri üzerinde 3 mevkiye inşa olunacak köprüler masraflarına karşılık tutulması şeklindeki hükmün

²⁵ ŞD_01494_00023_029.

²⁶ ŞD_01494_00023_035.

kaldırılması istenmiştir. Ayrıca, merkez belediyesinin gelirlerinin 138.000 guruş civarında olduğu, bunun 58.500 guruşunun sefineler rüsumundan elde edildiği, bu çıkarıldığı takdirde geriye kalan 79.000 kûsur guruşla da memlekete hizmet edilemeyeceği gibi maaş ve diğer masrafların karşılanmasında da sıkıntı yaşanacağı izah edilmiştir. Bu durumun bir mazbata ile vilayete de arz edildiği, iyi hizmetler yapabilmek için köprü inşaatı masraflarına ayrılan kayıklar rüsumatının da belediye bütçesine dâhil edilmesi istirham edilmiştir²⁷.

Bu arada, Mamuretü'l-aziz Vilayet İdare Meclisi'nden 02 Haziran 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir mazbata yazılarak, iki idare arasında yaşanan ihtilafın ancak Şura-yı Devlet'ce tetkik edilerek çözülebileceği belirtilmiştir. Mazbatada; iki idare arasında *İzoli* ve *Herdi* sefineler rüsumu konusunda ihtilaf yaşandığı, vilayetçe bu meselenin halli ve kesin bir neticeye bağlanması için gerekli girişimlerde bulunduğu, yeterince tebliğatin yapıldığı, buna rağmen iki taraf arasındaki iddia ve ısrarın devam ettiği, iki memleket arasındaki bu ihtilafın uygun olmadığı ifade edilmiştir. Merkez belediye varidatının da pek az bir miktarda olmasından dolayı iki taraf belediyesinin kendi iddialarındaki ısrar ve birbirleri aleyhindeki şikâyetin şiddetle devam ettiği, hatta bu ihtilafa her iki taraf ahalisinin de karışarak adeta münakaşa edecek noktaya geldiği açıklanmıştır. Bu konuda vilayet idare meclisi tarafından nasıl bir karar verilse ve ne gibi bir tedbir alınırsa alınsın işin yine kesin bir neticeye bağlanmadığı, eğer mesele Şura-yı Devlet'ce tetkik edilecek olur ise sorunun çözüleceği düşüncesi ile gereğinin emr edilmesi talep edilmiştir²⁸.

Bu talep Dâhiliye Nezareti'nde ele alınarak 23 Haziran 1909 tarihinde Şura-yı Devlet'e gönderilmek üzere Sadarete takdim edilmiştir²⁹. Fakat yaklaşık bir ay sonra 02 Ağustos 1909 tarihinde Mamuretü'l-aziz Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne bir maruzat gönderilerek; kayıklar rüsumunun toplanması konusuyla ilgili Vilayet Belediye Meclisi'nden Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne takdim edilen mazbata ile Şura-yı Devlet'te takdim edilmesi talebiyle Dâhiliye Nezareti'ne yazılan mazbatanın birleştirilmesi talep edilmiştir³⁰. Dâhiliye Nezareti'nde konu ele alınarak 27 Ağustos 1909 tarihinde iki evrakın birleştirilmesi için Sadrazamlığa maruzat gönderilmiştir³¹.

Konunun 23 Eylül 1909 tarihinde Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinde ele alındığını Dâhiliye Nezareti'ne yazılan tezkerede öğrenmekteyiz. Tez-

²⁷ ŞD_01494_00023_035.

²⁸ ŞD_01494_00023_032.

²⁹ ŞD_01494_00023_033.

³⁰ ŞD_01494_00023_037.

³¹ ŞD_01494_00023_039.

kerede, Mamuretü'l-aziz vilayetine tabi *İzoli* ve *Herdi* nahiyelerinde bulunan iskeleler mevkilerinde işletilmekte olan kayıkların varidatının toplanmasında iki taraf belediye daireleri arasında meydana gelen ihtilafı ilgili olarak Dâhiliye Nezareti'nden muhtelif tarihlerde havale edilen tezkerelerin içeriğinin birleştirilerek Mülkiye Dairesinde ele alındığı belirtilmiştir³².

Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi, Mamuretü'l-aziz Vilayet İdare Meclisi'nden gönderilen 02 Haziran 1909 tarihli mazbatanın içeriğindeki bilgileri dikkate alarak karar vermiştir. Kararda; kayıklar varidatının hudut itibariyle yarı yarıya idaresi hakkında Vilayet İdare Meclisi'nde alınan karara Malatya belediyesince itiraz edilerek varidatına tamamen el koymak hususunda ısrar ettiği, *hâlbuki belediye daireleri arasındaki ihtilafın çözüm ve tetkik merciinin İdare Meclisleri olduğu, dolayısıyla Mamuretü'l-aziz Vilayet İdare Meclisi tarafından alınan kararlara belediye dairelerinin uyması gerektiği, bundan dolayı, iki belediye dairesinin daha önce alınmış olan karara uymak zorunda olduklarının Mamuretü'l-aziz vilayetine tebliği için Dâhiliye Nezaretine havalesi tensip kılınmıştır*³³.

Şura-yı Devlet'in bu kararı Dâhiliye Nezaretince 03 Ekim 1909 tarihinde Mamuretü'l-aziz vilayetine gönderilerek; Belediye daireleri arasında meydana gelen ihtilafın çözüm mercilerinin İdare Meclisleri olduğu, bu meclisler tarafından alınacak kararlara belediye dairelerince riayet edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Fırat nehri üzerinde *İzoli* ve *Herdi* nahiyeleri iskeleleri arasında işletilmekte olan kayıklar varidatının merkez vilayet ve Malatya belediyeleri arasında yarı yarıya alınması hususunda gereğinin yapılması her iki belediyeye emredilmiştir³⁴. Böylece iki idare arasında 1890 senesinden beri ihtilaf konusu olan *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsümü meselesi kesin bir çözüme kavuşturulmuştur.

Sonuç

Mamuretü'l-aziz vilayeti dâhilinde bulunan Fırat ve Murat nehirleri üzerinde herhangi bir köprü yapılmamış olduğu için ulaşım işletilen kayıklar sayesinde sağlanmaktaydı. Bu nehirlerin uygun yerlerinde bulunan iskelelerde, *Pertek*, *Aşvan*, *İzoli*, *Herdi* ve *Şeyh Hasan* kayıkları işletilmekteydi. *İzoli* ve *Herdi* nahiyeleri dâhilinde yer alan iskele mevkilerinde aynı isimle sefer yapan kayıklar Tanzimat'tan önceki dönemlerde ve sonrasında mukataa usulü işletilmekte olup, bilinen ilk mültezimi Karaca Bey adlı bir şahıstır.

İzoli ve *Herdi* kayıkları Tanzimat'ın ilanından sonra bir ara hazine

³² BEO_003641_273042_002_001

³³ BEO_003641_273042_002_001

³⁴ DH. MUI.0018.1.00015.001.001.

tarafından idare edilmişse de daha sonra belediye dairelerinin kurulması üzerine, memleketin bayındırlık işlerinin görülmesi ve gelişmesine katkı sağlaması düşüncesi ile Malatya belediyesine devredilmiştir. Kayıkların işletme hakkının Malatya belediyesine devredilmesinin nedeni ise bu iki nahiyenin Malatya'ya bağlı olmasından dolayıdır.

Bu kayıklardan alınan rüsum, ilgili belediyeler için de önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Mesela, Malatya belediyesinin 1909 senesi geliri 138.000 guruş olup, bunun 58.500 guruşu bahsedilen kayıklardan alınan rüsumdan elde edilmektedir. Bu da bütün gelirlerin % 43'ne tekabül etmektedir.

İzoli ve *Herdi* kayıkları rüsumu 1890'lı yıllara kadar Malatya belediyesince işletilmiştir. Ancak bu arada yapılan idari bir düzenleme ile *İzoli* ve *Herdi* nahiyeleri merkez vilayete (Mamuretü'l-aziz) bağlanmıştır. Bu idari değişiklik üzerine Mamuretü'l-aziz Birinci Belediye Dairesi'nden Vilayet İdare Meclisi'ne bir müzakere gönderilerek (1889) *İzoli* ve *Herdi* nahiyelerinin artık merkez idaresinde olduğu, bundan dolayı kayıklar rüsumununun 1890 Mart'ından itibaren yarı yarıya alınması talebinde bulunulmuştur.

Bu talep Mamuretü'l-aziz valisi Ali bin Yusuf tarafından haklı bulunmuş ve 15 Aralık 1889 tarihinde çıkarttığı bir emirname ile bu yerlerin artık merkez idaresi altında olduğu dolayısıyla rüsumun da yarı yarıya idaresi gerektiğini bildirmiştir.

Mamuretü'l-aziz Birinci Belediye Dairesi'nin talebi ve vali Ali bin Yusuf'un bu talep doğrultusundaki emirnamesi, Malatya idaresi ile merkez vilayet idaresi arasında 1909 yılı sonuna kadar sürecek olan bir çekişmenin başlangıcı olmuştur. Zira bu süreçte, Malatya mutasarrıflığı ve Malatya Belediye dairesi ile Mamuretü'l-aziz valiliği ve Vilayet İdare Meclisi arasında çok sayıda yazışma yapılmış, ancak her iki taraf da taleplerinde ısrarcı oldukları için meseleye çözüm bulunamamıştır.

Konu içinden çıkılmaz bir hal alınca, Mamuretü'l-aziz belediye reisliğinden 26 Mayıs 1909 tarihinde Vilayete bir mazbata ve Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne de bir maruzat yazılarak *İzoli* ve *Herdi* kayıkları rüsum gelirlerinin yarısının belediye bütçesine dâhil edilmesi istirham edilmiştir. Kısa bir süre sonra da Mamuretü'l-aziz Vilayet İdare Meclisi'nde 02 Haziran 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir mazbata yazılarak, iki idare arasında yaşanan ihtilafın ancak Şura-yı Devlet'ce tetkik edilerek çözülebileceği belirtilmiştir.

Bu talep Dâhiliye Nezareti'nde ele alınarak 23 Haziran 1909 tarihinde Şura-yı Devlet'e gönderilmek üzere Sadarete takdim edilmiş, Vilayet Belediye Meclisi'nden Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne takdim edilen mazbata

ile Şura-yı Devlet'te takdim edilmek üzere Dâhiliye Nezareti'ne yazılan mazbata birleştirilmiştir.

Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinde 23 Eylül 1909 tarihinde mesele ele alınarak bir karar verilmiştir. Buna göre; belediye daireleri arasındaki ihtilafın çözüm ve tetkik mercii İdare Meclisleridir. Dolayısıyla Mamuretü'l-aziz Vilayet İdare Meclisi tarafından alınan kararlara belediye dairelerinin uyması gerekmektedir. Bundan dolayı, iki belediye dairesinin daha önce alınmış olan karara uymak zorunda olduklarına hükmedilmiş ve böylece, iki idare arasında yıllardan beri süregelen mesele çözüme kavuşturulmuştur.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BEO_003641_273042_001_001;

DH_MUI_00018_1_00015_002_001;

ŞD_01494_00023_006.

ŞD_01494_00023_009.

ŞD_01494_00023_011.

ŞD_01494_00023_013.

ŞD_01494_00023_014.

ŞD_01494_00023_015.

ŞD_01494_00023_016.

ŞD_01494_00023_017.

ŞD_01494_00023_018.

ŞD_01494_00023_022.

ŞD_01494_00023_023.

ŞD_01494_00023_027.

ŞD_01494_00023_029.

ŞD_01494_00023_032.

ŞD_01494_00023_033.

ŞD_01494_00023_035.

ŞD_01494_00023_035.

ŞD_01494_00023_037.

řD_01494_00023_039.

řD_01494_00023_041.

Salnameler

H. 1301 Tarihli Mamuretü'l-aziz Vilayet Salnamesi

H. 1305 Tarihli Mamuretü'l-aziz Vilayet Salnamesi

H. 1307 Tarihli Mamuretü'l-aziz Vilayet Salnamesi

H. 1310 Tarihli Mamuretü'l-aziz Vilayet Salnamesi

H. 1312 Tarihli Mamuretü'l-aziz Vilayet Salnamesi

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 13, Mart 2020, s. 51-86, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 13, March 2020, pp. 51-86

Araştırma Makalesi/Research Article

YENİ BİLGİLER IŞIĞINDA HARPUTLU ŞÂİR RAHMÎ EFENDİ VE SÂRE HATUN (SARAHATUN) CAMİİ'NİN YENİDEN İNŞÂSINA YAZDIĞI KASİDE

According to New Information Poet Rahmî Efendi From Harput And His Poem That Written in The Form of "Qasida" For The Rebuilding of Sare Hatun (Sarahatun) Mosque in Harput (Elazig)

Ahmet KARATAŞ*

Geliş/Received: 10.01.2020

Kabul/Accepted: 09.04.2020

Öz

Harput'un tarihî mabedlerinden Sâre Hatun (Sarahatun) Camii ciddi bir tamire ihtiyaç duyulduğu için XIX. asrın ortalarında temelden yıkılarak yeniden yapılmıştır. Bu faaliyete zengininden fakirine, ağasından çiftçisine bütün Harputlular katılmışlardır. Onları böyle bir hayra teşvik eden ise Harput'un önde gelen âlim ve müftülerinden İmâmzâde/ Müftüzâde Hacı Ahmed Efendi olmuştur. Hacı Ahmed Efendi'nin talebesi Hoca Rahmî Efendi ise Harput'un o asırdaki önemli şâirlerinin başında gelmektedir. Rahmî Efendi 1259/1843'te inşaatı tamamlanan bu camiye kaside formunda otuz bir beyitlik bir tarih manzumesi yazmış, manzumenin son dört beyti caminin duvarlarından birine kitâbe olarak hakkedilmiştir. Rahmî Efendi'nin divânının ne eski ne de yeni harfli neşirlerinde bulunan bu kaside Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne bağışlanan Harputlu Efendigil Koleksiyonu'ndaki yazma nüshasında yer almaktadır. Bu yazma Hacı Ahmed Efendi'nin torunu Hacı Abdülhamid Hamdî Efendi'nin oğlu olan Ma'mûretü'l-azîz müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi tarafından istinsâh edilmiştir. Kemâleddin Efendi ayrıca dostu İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın ricâsı üzerine bir mektubunda Rahmî Efendi'yle ilgili bazı anekdotlar da aktarmıştır. Rahmî Efendi'nin dönemin devlet erkânı ile münâsebetine, nâzik, zarif, nüktedân kimliği ve şâirlik kudretine ışık tutan bu bilgiler söz konusu kasideyle birlikte ilk defa bu makalede ele alınmıştır. Bu makalede ayrıca Rahmî Efendi'nin vefât tarihine ve divânının tertibine dair yeni tespitlere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harput, Hoca Rahmî Efendi, Sâre Hatun (Sarahatun) Camii, Hacı Ahmed Efendi, kaside.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (karatasahmed@gmail.com) ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8469-2996.

Abstract

One of the historical temples of Harput, the Sare Hatun (Sarahatun) mosque was demolished and rebuilt in the mid-nineteenth century as a serious repair was needed. All the people of Harput participated in this work from the rich to the poor, from the lord to the farmer. It was "İmamzade/ Müftüzade" Hacı Ahmed Efendi, one of Harput's leading scholars and muftis, who encouraged them to such an favour. His student "Hoca" Rahmi Efendi is one of the most important poets of Harput in that century. For this mosque, whose construction was completed in 1259/1843, Rahmi Efendi wrote a thirty-one couplet history poem in the form of ode ("qasida"). The last four couplets of this poem are written on one of the outer walls of the mosque. This poem, which is not found in the old or new letters of the Divan of Rahmi Efendi, is included in the writing copy of the Efendigil Collection which was donated to the Library of the Faculty of Theology at Ankara University. This manuscript is written by Mehmed Kemaleddin Efendi, the Mufti of Mamuretülaziz, the son of Abdulhamid Hamdi and the grandson of Hacı Ahmed Efendi. Kemâleddin Efendi also included some anecdotes about Rahmi Efendi in a letter to his friend İbnülemin Mahmud Kemal Inal. This information, which sheds light on Rahmi Efendi's relations with the state authorities of the time, his gentle, elegant, witty identity and poetic power, is discussed in this article for the first time.

Key Words: Harput, Hoca Rahmi Efendi, Sâre Hatun (Sarahatun) Mosque, Hacı Ahmed Efendi, qasida.

Giriş

Harput, Artuklu hâkimiyetine girdiği XII. asırdan XX. asrın ilk çeyreğine kadar mâbedleri, mektep ve medreseleri, çeşitli hayır kurumları ve bunları idâre eden vakıflarıyla bulunduğu coğrafyanın öne çıkan medeniyet merkezlerinden biriydi. Çoğunlukla toprak ağalarının, bazen de idârecilerin kurup nezâret ettiği bu eserler varlıklarını sürdürmelerini esâsen ahâli tarafından sahiplenilmelerine borçlu olmuşlardır. Bu makalede de görüleceği üzere ahâli fakr ü zaruretine rağmen bütün imkânlarını şehirlerini medeniyet ve irfân merkezi yapan bu eserleri muhafaza etmek için harcamış, paralarının yetmediği yerlerde Allah'ın rızâsı dışında bir karşılık beklemeden bedenlen çalışarak ihyâ ve imar faaliyetinde bulunmuşlardır. Öte yandan âlimlerin hitâbetleriyle, müşidlerin tavsiye ve telkinleriyle, şâirlerin de şiirleriyle bu kurumların teşekkülüne ve ayakta kalmasına vesile oldukları bir gerçektir. Fakat Harput'un coğrafyası gereği mimâri eserlerinin çoğu taştan ziyâde toprak, kerpiç ve ahşap gibi dayanıksız malzemeyle yapıldığından çabuk tahrip olmuş, ya tamamen yıkılıp yeniden yapılmış yahut ilk yapıldığı dönemin özelliklerini kaybedecek kadar sık tamir görmüştür. Bu sebeple XIX. asra gelinceye kadar kaynaklarda isimleri zikredilen Harput'un

muhallem dinî yapılarının sayısı iki elin parmaklarını geçmez.¹ Bunların bir kısmının ilk hâlimden geriye ise sadece kitâbeleri kalmıştır. Sâre Hâtun Camii de tarihî olmakla beraber geçirdiği tamirler ve yeniden inşâlar sebebiyle ilk zamanki vasıflarını koruyamayan eserlerin başında gelmektedir.

Türk edebiyatında şâirlerin önem verdikleri herhangi bir hâdiseye yahut çeşitli eserlerin inşâ ve tamiri gibi hususlarda tarih manzumeleri yazmalarının ilk örneklerine XIV. asırda rastlanmıştır,² bilâhère bu iş gelenek hâline dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. Tarih manzumeleri son mısralarındaki ebced hesabı yanında vezin, kafiye, edebî sanatlar ve mânâ bakımından da ehemmiyet arz ettiği için şâiri zihnen oldukça yoran bir faaliyettir. Dolayısıyla bu konu bedî' sanatları arasında sayılarak belâgat kitaplarında yer almıştır.³ Makalemizin ana konularından olan Hoca Rahmî Efendi'nin bir yazmanın varakları arasında unutulmuş kasidesi de tarih manzumesi geleneğinin XIX. asır Harput'undaki önemli örneklerinden biridir.

1. Yeni Bilgiler Işığında Rahmî Efendi

Rahmî Efendi Harput'un XIX. asırdaki önde gelen şâirlerindedir. Hayatıyla ilgili en teferruatlı bilgileri İbnülemin Mahmud Kemâl İnal⁴ ve İshak Sunguroğlu⁵ vermektedir. Ayrıca Gönül Hatay Tekin ile Halil Erdoğan⁶, İbrahim Kavaz ile M. Naci Onur⁷ divânını neşretmişler, ulaşılabildikleri yeni bilgileri bu neşirler vasıtasıyla okuyucuya aktarmışlardır.⁸ Söz konusu

¹ Meselâ 1065/1654-1655'te Harput'tan geçen Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinde buradaki cami sayısını dokuz olarak tespit etmiş, bunlardan sadece Ulu Cami'yi "ibâdetgâh-ı kadîm" şeklinde tavsif etmiştir. (bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul: Dersâadet Matbaası, 1314, III, 218.)

² Turgut Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2015, s. 268 (yazar burada Türk edebiyatında "tarih düşürme"nin ilk örneklerinin XIII. asra kadar uzandığını belirtmektedir); a.mlf., "Tarih Düşürme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, XL, 80; İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992, s. 138.

³ Turgut Karabey, "Tarih Düşürme", *DİA*, XL, 80.

⁴ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ty., III, 1326-1328.

⁵ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1959, II, 286-292.

⁶ Gönül Hatay Eren- Halil Erdoğan Cengiz, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

⁷ İbrahim Kavaz-M. Naci Onur, *Harputlu Rahmî Divânı*, Ankara: İzzet Paşa Vakfı Yayınları, 1996.

⁸ Elazığ Halkevi'nin çıkardığı *Altan* dergisinde de Rahmî Efendi'yle ilgili imzasız bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda onun hoşsohbet kişiliğine değinilmiş, nükteli sözlerinin Harput'ta dillerde dolaştığı ifade edilmiştir (bk. "Tetkikler: Harput Şairleri: Harputlu Rahmî", *Altan*, sy. 39-40-41-42 [1938], s. 39.) (Yazının muhtevâsındaki bazı ipuçlarından yazarın müftü Kemâleddin Efendi'nin oğlu Ömer Naîmî Bey [Erdem/Efendigel, ö. 1966] olduğu anlaşılmaktadır.)

bilgileri de göz önünde bulundurarak Rahmî Efendi'nin hayatı hakkında kısaca şunları kaydedebiliriz:

Tam adı “Mehmed Rahmî” olan Rahmî Efendi⁹ Harput ulemâsından Hoca Ahmed Efendi'nin oğludur. 1217/1802'de Harput'un ova köylerinden Hoğu'da (Yurtbaşı) dünyaya gelmiştir. Aşağıda adını sık sık zikredeceğimiz Harput müftülerinden Hacı Ahmed Efendi'den ders almış, onun ihtiyarlığı ve meşguliyeti sebebiyle vakit ayıramaması üzerine medresedeki oda arkadaşı Ömer Naîmî¹⁰ ve yine Harput müftülerinden Yunus Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Lutfî Efendilerle birlikte Antep'e gitmiş, orada bir müddet ilim tahsil etmiş, Yeniçeri ayaklanması sebebiyle hocaları şehid edilince arkadaşlarıyla Kayseri'ye geçmek zorunda kalmış, orada tahsilini tamamlayıp icâzet alarak 1242/1826'da Harput'a dönmüştür. Arkadaşı Ömer Naîmî Efendi babasının medresesinde müderris, kısa süre sonra da Harput müftüsü olmuş, Rahmî Efendi ise Hoğu'da ders okutmuş, ilim ve şiirle uğraşmıştır.

Kaynaklarda hicrî 1301, miladî 1884'te öldüğü kayıtlıysa da¹¹ araştırmalarımız neticesinde onun 1886 Mayıs'ının ilk yarısında (Şabân 1303) vefât ettiğini belirledik. *Ma'mûretü'l-azîz* gazetesinin 12 Şabân 1303/3 Mayıs 1302/16 Mayıs 1886¹² tarihli, 130 numaralı nüshasının 3. sayfasındaki haberde Rahmî Efendi'nin birkaç gün önce vefât ettiği kayıtlıdır. “Teessüf” başlıklı bu haberde seksen yedi yaşında vefât eden Rahmî Efendi'nin “ilmiyle âmil bir üstâd-ı kâmil” olduğu vurgulanmakta, tertip ettiği divânının dostlarının yardımıyla yakın zamanda gazetenin de basıldığı Mamûretülazîz Vilâyet Matbaası'nda basıldığı belirtilmektedir. Haberin son paragrafında Rahmî Efendi'nin vefâtından birkaç gün evvel dört büyük halifenin medhi sadedinde bir kasîde kaleme aldığı ve bunu da divânına yetiştirmeleri için matbaaya ulaştırdığı; vefâtından sonra ise sarığının arasında divânının basımı için düşürdüğü tarih beytinin bulunduğu yazılmaktadır. Söz konusu haberin bugünkü harflere aktardığımız şekli şöyledir:

⁹ Bk. Ahmed Hayatî el-Elbistânî, *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36833, vr. 209^b.

¹⁰ Ömer Naîmî Efendi müftü Ahmed Efendi'nin oğludur. Fikret Memişoğlu'nun kaydına göre Ömer Naîmî Efendi'nin *Asîdetü's-şühde şerhu Kasîdeti'l-bürde* adlı meşhur eserini yazmasında Rahmî Efendi'nin de katkısı bulunmaktadır. (Fikret Memişoğlu, “Rahmî Hoca”, *Yeni Fırat*, sy. 13 [Elazığ 1963], s. 18.)

¹¹ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, III, 1326; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 291. Altan mecmuasındaki yazıda ise Rahmî Efendi'nin Rumî 1299 [h. 1300/ m. 1883] tarihinde öldüğü iddiâ edilmektedir. (bk. “Tetikler: Harput Şairleri: Harputlu Rahmî”, s. 39.)

¹² Gazetede miladî tarih sehven 14 Mayıs 1885 şeklinde çıkmıştır.

Teessüf

Memleketimizin a'lem-i ulemâ-yı benâm ve fuzalâ-yı zevi'l-ihirâmından Hoğulu Hoca Rahmî Efendi birkaç gün zarfında kefsizlenerek 'irci'î' emr-i celîline¹³ lebbeyk-zen-i icâbetle âzim-i semt-i diyâr-ı dildâr-ı hakikî olmuşdur.

Merhûm-ı mağfûrun münhasıran ulûm-ı âliyye ile iştigâl idüp sinn-i âlîleri seksen yediye vâsıl ve bihakkın ilmiyle âmil bir üstâd-ı kâmil olup nice nice nüket-i hikmet-âmizi şâmil tertîb eylediği bir kıt'a dîvân-ı belâgat-unvânları dahi müşârünileyhin şâ'ir-i mâhir olduklarına kâfil bulunmuşdur.

İş bu âsâr-ı dürer-nisârı üdebâya bir yâdigâr-ı kıymetdâr bulunduğuna ve Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla matba'amızda tab'ı hitâma resîde olup her vecihle mütâla'aya sezâvâr olduğuna binâen arzu edenlerin matba'amıza mürâca'at etmeleri ilâve olunur.

Nâzım-ı merhûm çehâr yâr-ı güzîn efendilerimiz hazerâtının senâ-yı âlîlerini müş'ir vefâtından çend gün evvel yazmış ve dîvânına derc olunmak üzere matba'aya vermiş olduğu kasîde-i şerîfeye ve ahîbbâsının i'ânesiyle dîvânın tab'iyyesi verildiğine münâsib vefâtından sonra destârı arasında iş bu târîh beyti bulunmuşdur. Rahmetullâhi aleyh.

Senâ-yı çâr yâr ilhâk olunca söyledim târîh
Basıldı himmet-i yârân ile dîvânı Rahmî'nin¹⁴

Haberde bahsedilen dört halife kasîdesi “Zikr-i Evsâf-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn Rıdvânullâhi Te'âlâ Aleyhim Ecma'in” başlığıyla matbû divânın (Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, 1303) 10-11. sayfalarında bulunmaktadır. Yukarıdaki târîh beyti de aynı baskının sonunda (s. 108) yer almaktadır. Bu haber yazısı sayesinde İbnülemin Mahmud Kemal, İshak Sunguroğlu ve Naci Onur'un Rahmî Efendi'ye dâir verdikleri, diğer araştırmacıların da bunlara istinâden tekrarladıkları bazı bilgilerin tashih edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Buna göre,

a) Rahmî Efendi 1301/1884'te değil Şaban 1303/ Mayıs 1886'da vefât etmiştir.¹⁵

b) Hicrî takvim esas alındığında 84 değil 87 yıl yaşamıştır.

¹³ “Dön!” anlamına gelen bu kelime Fecr Sûresinin (89) 28. âyetinde geçmektedir. Âyetin tamamı meâliyle birlikte şöyledir: اِرْجِعِي اِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَُّرْضِيَةً (Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!).

¹⁴ Mamûretülazîz, nr. 130 (12 Şabân 1303/16 Mayıs 1886), Vilâyet Matbaası, s. 3.

¹⁵ Nitekim Rahmî Efendi'nin bu gazetenin 15 Ramazan 1302/ 29 Haziran 1885, 20 Şevvâl 1302/ 2 Ağustos 1885 ve 19 Zilka'de 1302/ 30 Ağustos 1885 tarihli nüshalarında o yıl inşâ edilen çeşmelerle ilgili kaleme aldığı tarih manzumeleri yer almaktadır.

c) Vefâtından iki yıl sonra Harputlu şâir Hacı Hayrî'nin onun bütün kaside ve gazellerini toplayıp tertiplemediği bilgisi yanlıştır. Rahmî Efendi hayattayken divânını bizzat kendisi tertiplemiş, basım izni Maarif Nezâreti'nden kendisi hayattayken alınmıştır. Hayrî Efendi'nin de aralarında olduğu bazı dostları divanın dizim, basım işlerini halletmişlerdir. Divanın basımı ile vefâtı ise aynı günlere denk gelmiştir.

d) Yukarıdaki metnin son kısmındaki beyit Kavaz- Onur neşrinde Hayri Bey'e atfedilmektedir.¹⁶ Oysa yazıdan da anlaşıldığı üzere beyit Rahmî Efendi'ye ait olup vefâtından sonra sarığı arasında bulunmuştur.

Kaynaklarda Rahmî Efendi'nin Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) meşhur Farsça kitabı *Bostan*'ı tercüme ve şerh ettiği, fakat bunun bastırılmadığı yazılıdır.¹⁷ *Bostân* vesilesiyle Rahmî Efendi'den bahseden veya doğrudan Rahmî Efendi'yi konu alan birçok akademik çalışmada da bu bilgi tekrar edilmekte, şerhin adı, nüshası, yeri, âkıbeti vs. hakkında ise bilgi verilmemektedir.¹⁸ Halbuki mevzubahis şerh *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* adıyla Ankara Millî Kütüphane'de bulunmaktadır (yer nr. Yz A 6178). Ferağ kaydına göre 1260/1844'te tamamlanan ve 165 varaktan oluşan bu mensur eser 24 Temmuz 1989'da sahhaf Hilmi Mert Türkmen'den satın alınarak Milli Kütüphane koleksiyonuna kazandırılmıştır. Fakat eser, sebab-i telif kısmındaki "Mehmed Rahmî b. Ahmed" kaydı ve ferağdaki açık tarihe rağmen önce Hakan Sevindik'in 2014'te tamamladığı *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi* başlıklı doktora tezinde XVI. asır şâirlerinden Bursalı Mehmed Rahmî b. Nakkâş Bâlî Çelebî'ye (ö. 975/1567-

¹⁶ İbrahim Kavaz- M. Naci Onur, *Harputlu Rahmî Divânı*, s. 7. Ayrıca bk. M. Naci Onur, *Harputlu Divân Şâirleri*, Elazığ: İzzet Paşa Vakfı Yayınları, 1988, s. 16.

¹⁷ Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338, II/2, 206; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, III, 1326; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 291; M. Naci Onur, *Harputlu Divân Şâirleri*, s. 19. Süleyman Ateş ise Elazığ İmam-Hatip Ortaokulu'nda edebiyat derslerine giren hocası avukat Fikret Memişoğlu'ndan (ö. 1968) derlediği notlara dayanarak Rahmî Efendi'nin *Bostan*'ı manzum olarak tercüme ettiğini ancak bu eserin bulunmadığını yazmaktadır (Süleyman Ateş, *Okul Notlarım*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2013, s. 230).

¹⁸ Meselâ bk. Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 5 (2001), s. 113; Kadriye Yılmaz Orak-Abolfazl Moradi, "Türk Eğitim Kurumlarında Farsçanın Öğretilmesinde Sa'dî", *Turkish Studies*, IX/3 (2014), s. 1657; Bahir Selçuk, "Harputlu Rahmî'nin Esbiyenâme'si Üzerine", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/2 (2014), s. 5. Bunun tek istisnâsı Sadık Yazar'dır. Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* başlıklı doktora tezinde (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011) doğru tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur (a.g.e., s. 467).

1568) atfedilmiş¹⁹ sonra da onu takip eden çeşitli makalelerde bu yanlış bugüne kadar tekrarlanmıştır.²⁰

Rahmî Efendi besmele, hamdele ve salvele faslından sonra *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*'ın telif sebebini izah etmektedir. Ona göre, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ını anlayabilmek için büyük gayret sarfetmek gerekmektedir. Her ne kadar Sürûrî (ö. 969/1562) bu kitabı Farsça şerhetmişse de Farsça bilmeyenlerin şerhten faydalanamayacakları âşikârdır. Bu sebeple bazı dostları ondan bu şerhi Türkçeye çevirmesini istemişlerdir. O da Sürûrî'nin *Bostân*'ı şerh ederken muhtasar izahlarla yetindiğini hattâ çoğu yeri açıklamadan geçtiğini gördüğünden bu şerhin sadece tercümesini yapmakla kalmamış, izaha muhtaç yerleri açıklamış, beyitlerin birbirleriyle irtibat ve uyumuna (siyâk ve sibâk) dikkat etmiş, buna binâen de metni Sürûrî gibi kelime kelime tercüme yerine beyit beyit şerh ederek eserini telif-tercüme hüviyetine büründürmüş ve adını da dostlarına ithâfen *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* koymuştur. Eserin sanatkârâne bir dille kaleme alınmış sebeb-i telif kısmı şöyledir:

[1^b] *Ve ba'd, bu abd-i fakîr-i pür-taksîr Mehmed Rahmî b. Ahmed haffehümâ mağfîretü'l-Meliki's-Samed dir ki: Râst-kârân-ı hakâyık-ı esrârın ser-efrâzı ve nükte-sencân-ı dekâyık-ı irfânın sühan-sâzı ve kıdve-i meşâyih-ı kibâr-ı ahyârın hem-râzı Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî nevverallâhu merkadehunun nazm u te'lîf ve tertîb ü tasnîf eylediği Bostân nâm kitâb-ı müstetâbı envâ'-ı hakâyık-ı esrârı şâmil ve esnâf-ı dekâyık-ı pend ü nesâyih-ı bî-şümârı müstemil bir kitâb-ı belâgat-nisâb olup şeyh-i mezbûrun fesâhat-i zebân-ı belâgat-üinvânı resîde-i rütbe-i kemâl ve rümûzât-ı ma'ânî-i eş'ârına sarf-ı efkâr-ı sa'y ü himem olmaksızın destres olmak muhâl mertebesinde olduğu emr-i bahir[dür.] Zîrâ ki "ma'nâ's-şî'r fî batni's-şâ'ir" mazmûn-ı leâlî-i meşhûnu zîver-i mengûş-ı sımâh-ı kabûl-ı [2^a] dânişverân-ı debistân-ı hikem ve makbûl-ı sebakhânân-ı ma'ârif ü himem olmağın kitâb-ı mezbûru merhûm-ı fâzıl Sürûrî lûgat-ı Fârisiyye ile şerh etmiş ise de feemmâ ki zebân-ı Fârisî'den behresi olmayan şerh-i mezkûrdan fâide-mend olmayacağı zâhir ü nümâyân olmağla bu abd-i zelîl-i kalîlü'l-bidâ'adan*

¹⁹ Hakan Sevindik, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi* [İnceleme-Metin], doktora tezi, 2014, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 75.

²⁰ Meselâ bk. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, "Sadî'nin *Bostân*'ının Türk Edebiyatındaki Yeniden Çevirileri ve Çeviri Stratejileri", *Turkish Studies*, sy. XII/22 (2017), s. 188; Bedriye Gülay Açar, "İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem'î'nin *Bostân* Şerhlerindeki Tekniğe Mukayeseli Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 57 (2017), s. 5; Taner Gök, "Sûdî-i Bosnevî'ye Reddiyeler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (2018), s. 239; Necdet Tosun, "Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy. 20 (2019), s. 245.

şerh-i mezkûrun lisân-ı Türki'ye tercemesini ba'z-ı ihvân-ı dîn ve hullân-ı muhibbîn iltimâs eylemegin hazeren ani'l-muhâlefeti ve ravmen li-şümûli'l-fâideti ve'l-menfa'ati müste'inen billâhi ve mütevekkilen alallâhi tercemesine hâmekeş-i sahîfe-i âğâz olundu. Velîkin Sürûrî merhûmun dîbâcesinde mu'terif olduğu vech üzere şerh-i mezkûrunda kemâl-i iktisâr ü ihtisârı ihtiyâr eylediğinden ekser mahalleri keşf ü beyâna muhtâc ve bast-ı makâl ü itnâb-ı sühanîye de muktezî olduğundan sâdece terceme ibâresiyle iktifâ olunmayup karâin-i sibâk ü siyâk-ı ebyât-ı Bostân ile hâsıl-ı meâl-i me'ânî beyân olundu. Ve bu kitâb dahi Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân nâmıyla benâm oldu. Vallâhu'l-muvaffiku li's-savâb ve ileyhi'l-merci'u ve'l-meâb.²¹

Rahmî Efendi medrese tahsili esnasında birçok eser de istinsâh etmiştir. Bunlardan 12 Ramazan 1240/ 30 Nisan 1825'te Antep'te istinsah ettiği Ahmed Hayatî el-Elbistânî'nin *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî* adlı eseri Efendigil Koleksiyonu'nun Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki yazmaları arasındadır (nr. 36833).

Türk kültür ve edebiyatının XX. asırdaki önemli simalarından İbnül-emîn Mahmud Kemal Bey [İnal, ö. 1957] ile Rahmî Efendi'nin yakın arkadaşı Ömer Naîmî Efendi'nin torunu, Harput Yusuf Kâmil Paşa Medresesi müderrisi ve Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet Müftüsü Mehmed Kemâleddin Efendi [Erdem, ö. 1936] birbirlerine çok uzak mesâfelerde yaşamalarına rağmen iyi dost idiler. Yıllarca mektuplaşarak dostluklarını perçinleyen bu iki zat

²¹ Bk. Rahmî Efendi, *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*, Millî Kütüphane, Yz A 6178, vr. 1^b-2^a. Bu kısmın bugünkü Türkçeye karşılığı ana hatlarıyla şöyledir:

“Sonra, bu kusuru çok fakir kul Mehmed Rahmî b. Ahmed -her şeye gücü yeten ve her şeye mâlik olan Allah her ikisini mağfiretiyle kuşatsın- der ki: Sırların hakikatini doğru tespit edebilenlerin önderi, anlaşılması güç irfân nüktelerini değerlendirebilenlerin sözcüsü, kendilerine tâbi olunan hayırlı büyük zevâtın sırdaşı Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin -Allah onun kabrini nurlandırsın- nazm, telif ve tasnif ettiği *Bostan* isimli güzel kitabı çeşitli sırların hakikatlerini kapsayan ve sayısız hikmetli öğütleri ihtivâ eden edebî bir eserdir. Şeyh efendinin üstün edebî zevk barındıran sözlerine ve şiirlerinin mânâlarının remizlerine gayret sarfetmedikçe vâkıf olmak imkânsızdır. Çünkü “Mânâ şâirin karnıdadır.” sözünün inci gibi kıymetli mazmunu ulemânın kulağına küpe olduğundan ve hikmet mektebinin hocaları, marifet ve himmet tâliplerinin (öğrencilerin) nezdinde muteber bir kitap sayıldığından onu faziletli Sürûrî merhum Farsça şerhetmişse de Farsça bilmeyenin o şerhten istifâde edemeyeceği açıkça belli olduğu için bazı din kardeşlerim ve dostlarım onu Türkçeye çevirmemi istediler. Ben de onlara itiraz etmekten kaçındım, bu işin kuşatıcı faydasını diledim ve Allah'a sığınıp O'na tevekkül ederek o şerhin tercümesine başladım. Fakat, Sürûrî merhûmun şerhin mukaddimesinde itiraf ettiği gibi bu şerh oldukça kısa ve bir çok yeri yeniden şerh ve izâha muhtaç olduğundan sadece tercümesiyle yetinmedim, beyitlerin siyâk ve sibâklarındaki karineleri de dikkate alarak onlardaki mânâyı ortaya çıkardım. Kitabın adı da *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân* oldu. Allah doğruya ulaştırandır, kendisine dönülecek ve sığınılacak yegâne varlık O'dur.”

yeri geldikçe birbirlerine destek de olmuşlardır.²² Meselâ Kemâleddin Efendi Kâmil Paşa Medresesi'nin İstanbul'da halledilmesi gereken bazı problemleri için İbnülemin'den ricâcı olmuş, İbnülemin de hazırladığı biyografik eserlerde yer vermek maksadıyla zaman zaman Harput şuarâsı, valileri vs. ileri gelenleri hakkında Kemâleddin Efendi'den bilgi ve belge istemiştir. Bu kişilerden biri de Rahmî Efendi'dir. İbnülemin'in İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi'nde tespit ettiğimiz bugüne kadar bilinmeyen mektupları arasında Kemâleddin Efendi'nin kendisine gönderdiği mektuplar da bulunmaktadır.²³ Kemâleddin Efendi bu mektuplardan 29 Eylül 1320/ 12 Ekim 1904 tarihli olanının bir kısmını Rahmî Efendi'ye ayırmıştır. İbnülemin'in ona gönderdiği mektup elimizde olmadığı için Kemâleddin Efendi'nin cevâbî mektubundan çıkardığımız sonuca göre İbnülemin ondan Rahmî Efendi hakkında malumat yazmasını talep etmiştir. Rahmî Efendi'den bahseden bütün kaynaklar onun latife seven, nüktedân bir zât olduğu hususunda hemfikirdir. 1863-1867 yılları arasında Mamûretülazîz vâililiği yapan Ahmed İzzet Paşa da (ö. 1310/ 1893) onun gibi nüktedân ve şâir biriydi. İbnülemin bu sebeple Kemâleddin Efendi'den ikisi arasındaki samimiyeti, latifeleri ve müşâarelerini yazmasını ricâ etmiştir. Bu bilgilerle birlikte kendisine Rahmî Efendi'nin divânını ve *Esbîyenâme* manzumesini göndermesini de istemiştir.

Kemâleddin Efendi mektubunda matbu divânı postayla İbnülemin'e yolladığını yazmaktadır. Divânın matbu baskısının bazı hatalar barındırdığını ama düzeltilebileceğini ifade etmekte, elinde temiz nüsha kalmadığı için kullanılmış bir nüshayı göndermek zorunda kaldığını belirterek affını istirham etmektedir. *Esbîyenâme* manzumesi divânda bulunduğu için yeniden yazmaya gerek kalmadığını kaydeden Kemâleddin Efendi Rahmî Efendi'nin Ahmed İzzet Paşa ile olan latifeleşmelerine ve birbirlerine şiir söylemelerine vâkıf olmamakla birlikte İzzet Paşa için yazdığı bir medhiyye ve bir tercî-i bendi ona takdim edip çeşitli câizeler aldığını yazmaktadır. Kemâleddin Efendi, Ahmed İzzet Paşa'nın çok sık kullandığı "teres" kelimesiyle ilgili Rahmî Efendi ve Ömer Naîmî Efendi'nin de işin içinde olduğu bir anekdotu da mektubuna kaydetmiştir. Son olarak Rahmî Efendi'nin Ömer Naîmî Efendi'yle beraber Nizip Savaşı'na katıldıklarını ilâve etmiştir. Kemâleddin Efendi, bu konuyu daha evvel gönderdiği Rahmî Efendi'nin

²² Teferruatlı bilgi ve mektuplar için bk. Ahmet Karataş, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1 (2019), s. 112-169; a.mlf., "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- II", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/2 (2019), s. 619-644.

²³ Yüzlerce kişi tarafından gönderilmiş sayısı binleri bulan mektubun yer aldığı bu zarfları okuyup tasnif etme çalışmamız devam etmektedir.

terceme-i hâline o günün şartları gereği koymadığını söylemektedir. Bu ifadeden hareketle İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri*'nde Rahmî Efendi'yle ilgili verdiği malumatı Kemâleddin Efendi'den aldığı neticesini çıkarmaktayız.

Rahmî Efendi'yle ilgili yeni bilgiler içeren söz konusu mektubun ilgili kısmı gerekli açıklama ve notlandırmalarımızla birlikte şu şekildedir:

“...[s. 2] *Hoca Rahmî Efendi'nin matbû' dîvânı takdîm edildi. Bu kitâb da [s. 3] cüz'î küllî galatdan sâlim değildir. Fakat kâbil-i tashîh olsa gerektir. Mezkûr dîvânçeden bendenizde gâyet musahhah ve iyi kâğıdlı bir nüsha vardı, geçen sene[lerde] müfettiş Şâkir Beg ile birlikte vilâyetimize gelmiş ve bu vesîle ile de mülâkât olunarak sevişilmiş olan Dâniş Begefendi Hazretlerine takdîm etmişdim.*²⁴ *Kitâbın nüshası pek azalmış olduğundan çok taharrî etdim ise de müsta'mel ve kirli olarak bu nüshayı ancak elde edebildim. Kusûra bakmamaları müsterhamdır.*²⁵ *Esbîye'nin [metni] dîvânçede münderiç olduğundan ayrıca tahrîr ve takdîmine hâcet kalmadı.*²⁶

²⁴ Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği “Şâkir Bey”, II. Abdülhamid'in seçkin adamlarından Ahmed Şâkir Paşa'dır (ö. 1899). “Dâniş Beyefendi” ise 1912'de Dâhiliye Nazırı olan Ali Dâniş Bey'dir (ö. 1918). II. Abdülhamid Ermeni meselesini halletmek üzere kararlaştırdığı bazı reformları denetlemek amacıyla Şâkir Paşa'yı Anadolu ıslahatı umum müfettişi sıfatıyla Trabzon, Ankara, Kastamonu, Halep ile vilâyât-ı sitte diye tabir edilen Erzurum, Van, Ma'mûretü'l-azîz (Harput), Diyarbakir, Sivas ve Bitlis'e bir heyetle birlikte göndermiş, o da buraları yoğun bir çalışma programına göre iki defa dolaşarak (1896, 1898) söz konusu ıslahat maddelerini büyük ölçüde uygulamaya muvaffak olmuştu (bk. Ali Karaca, “Şâkir Paşa”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXVIII, 307-308). 1894'te Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğü'ne tayin edilen Ali Dâniş Bey de 1895'te Şâkir Paşa'nın maiyyetine memur olarak dahil edilmişti. Ahmed Şâkir Paşa 1896'nın yaz aylarında aralarında Dâniş Bey'in de bulunduğu kalabalık bir heyetle Harput'a gelmiş ve burada kaldığı süre içerisinde çok iyi ağırlanmıştı. (bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 365.) Kemâleddin Efendi bu sırada her ikisiyle tanışmış ve Rahmî Bey'in divânını Dâniş Bey'e hediye etmiş olmalıdır. Dolayısıyla, 1904'te yazdığı bu mektubunda Şâkir Bey ve Dâniş Bey'in “geçen sene” (1903) Ma'mûretü'l-azîz'e geldiğini söylemesi sehivdir. Zira Şâkir Paşa 1899'da vefat etmiştir. Bu sebeple “geçen sene” ibaresini “geçen sene[lerde]” şeklinde tashih etmek zorunda kaldık. (bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli* [yay. haz. Özen Tok], Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, V, 38-42; *a.g.e.* [yay. haz. Şâkir Batmaz-Gülbadi Alan], Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009, XVII, 62-63.)

²⁵ Kemâleddin Efendi'nin gönderdiği “bu kirli ve kullanılmış” nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu'nda olup 614 numarayla kayıtlıdır.

²⁶ *Esbîyenâme*, Rahmî Bey'in yakın arkadaşı Ömer Naîmî Efendi'nin oğlu Hacı Abdülhamid Hamdî Efendi'ye ithaf ettiği 67 beyitlik bir manzumedir. Rahmî Bey manzumede bir kış mevsiminde şehirden köye (muhtemelen kendi köyü olan Hoğu'ya) at sırtında giderken çektiği sıkıntıları nükteli bir üslupla anlatmaktadır. Üç kısımdan oluşan manzumenin birinci kısmında Abdülhamid Hamdî Efendi medhedilmiş, ikinci kısımda çok zor geçen yolculuk macerası anlatılarak yaşlı, zayıf ve çelimsiz at yerilmiş, son kısımda da yalnızlıktan ve

Merhûmun İzzet Paşa²⁷ ile olan letâif ve müşâ'aresine müfredâtıyla vâkıf değilim. Şu kadar ki dîvânçesinde münderiç olan medhiyyesini²⁸ ve "Görüp âyîne de gonce dehânın..." matla'ıyla başlayan tercî'-i bendini

felekten şikâyet edilmiştir. "Bir hengâm-ı şitâ şehrdan karyeye azîmetimizde bir bârgîr-i süst-endâm, harûn-ı nâ-mevzûn-ı kec-hırâma râkib olup esnâ-yı râhda envâ'-ı mihnet ü esnâf-ı şiddet ü felâkete ducâr u giriftâr olduğumuzu beyânla Efendizâde faziletli Abdülhamîd Hamdî Efendi'ye berâ-yı zarâfet inşâdıyla gönderilen Esbiyenâme-i zarîfânedir" başlığı taşıyan manzumeyi Fikret Memişoğlu nesre çevirerek yayımlamıştır. Manzume Bahir Selçuk tarafından ise akademik usuller çerçevesinde çeşitli yönleriyle incelenmiştir. (bk. Rahmî-i Harputî, *Dîvân*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36812, vr. 11^b-13^b; *Dîvân-ı Rahmî-i Harputî*, Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, 1303, s. 22-26; Gönül Hatay Eren- Halil Erdoğan Cengiz, *Rahmî-i Harputî Divanı*, s. 57-65; İbrahim Kavaz-M. Naci Onur, *Harputlu Rahmî Divanı*, s. 82-92; Fikret Memişoğlu, "Rahmi Hoca", *Yeni Fırat*, sy. 12 [Elazığ 1963], s. 11-12; a.g.e, sy. 13 [Elazığ 1963], s. 18; Bahir Selçuk, "Harputlu Rahmî'nin Esbiyenâme'si Üzerine", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/2 [2014], s. 1-21.)

²⁷ 1863-1867 yılları arasında Harput valiliği yapan Hacı Ahmed İzzet Paşa XIX. asrın başlarında doğmuştur. Bazı memuriyetlerinin ardından Harput haricinde muhtelif târihlerde Hakkâri, Şâm, Cidde-Hicâz, Girit, Diyârbekir, Trablus-ı Garb, Sivas, Erzurum ve son olarak Edirne vâliliklerinde bulunmuş, 1310/1893'te burada vefât etmiştir. Kaynaklar iyi bir hattât, şâir, edîb olan İzzet Paşa'nın nev'î şahsına münhasır bir zât olduğunu yazmaktadır. "Pezevenk" anlamına gelen "teres" kelimesini "İnanđı teres! Anladı teres! Geldi teres! Gitti teres!" gibi cümleler içinde çok sık kullandığı için adı "Teres İzzet Paşa"ya çıkmıştır. Bu kelimeyi çok tekrar etmesi, nüktele ve garip ahvâli fıkralara konu olmuştur. İzzet Paşa Harput vâlisi iken Sultân Abdülaziz'in tahta çıkışının beşinci yılı (1866) şerefine, Harput'un eteklerindeki ovada yayılmış bulunan; hükûmet konağı, cami, mekteb gibi yapıların da inşâ edildiği ve o güne kadar Ağavât Mezra'ı/ Mezra' diye anılan meskûn mahallin adının Ma'mûretü'l-azîz olarak değiştirilmesi yönünde tezkere hazırlayıp Sadâret'e göndermiştir. Teklifin kabul edilmesi üzerine Harput vilâyetinin adı Ma'mûretü'l-azîz olmuştur.

Ahmed İzzet Paşa'nın inşâ ve ihyâ ettiği birçok eser arasında bilhassa Elaziz'de bir zamanlar Bağdat Caddesi olarak bilinen şimdiki Gâzi Caddesinde kendi adına, Erzincan'da da kendisinden 40 yıl önce vefât eden çok sevdiği ve unutamadığı oğlu Hurrem Paşa adına yaptırdığı camiler meşhurdur. Rahmî Efendi Elaziz'deki İzzet Paşa Camii'nin yapılışına (1282/1865) bir tarih manzumesi yazmış ve bu manzume caminin dış duvarına kitâbe şeklinde hakkedilmiştir. Elaziz'in ilk matbaasının da (Müzellefzâde Rızâ Efendi Matbaası) İzzet Paşa'nın vâliliği esnasında kurulduğunu, bu matbaada ilk basılan eserin ise Kemâleddin Efendi'nin dedesi Ömer Naîmî Efendi'nin *Manzûme-i Na'îmiyye*'si (1283/1866) olduğunu ayrıca belirtmemiz gerekir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, III, 465; Fatin Dâvûd, *Hâtîmetü'l-eş'âr* [haz. Ömer Çiftçi], Ankara ty., s. 304; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, II, 756-763; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* [haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu], Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014, II/1, 1082-1084; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 206-213; a.g.e., II, 534; Fikret Memişoğlu, "Elazığ'da Basın Hayatı", *Yeni Fırat*, sy. 22 [İstanbul 1964], s. 21.)

²⁸ "Kasîde Der Sitâyîş-i el-Hâc İzzet Paşa Be-münâsebet-i Terbiye-kerdeniş Ba'zı Eşkiyâ-yı Ekrâd-ı Ma'mûretü'l-azîz" (Ma'mûretü'l-azîz'deki bazı Kürt eşkiyanın hakkından gelen Hacı İzzet Paşa'yı övme maksadıyla yazılan kasîde) başlığı taşıyan bu Türkçe manzume 52 beyitten oluşmaktadır. Kasîdede Elazığ'ın Sivrice ilçesi sınırlarında bulunan Hazarbara Dağında meskun yol kesen, adam öldüren, hırsızlık yapan, ırza, mala musallat olan, isyankâr, Heftsar (Haftasar) Kürtlerinin üzerine asker salarak onları yakalayıp hapse tikan İzzet Paşa medhedilmektedir (bk. *Dîvân-ı Rahmî-i Harputî*, s. 18-21.)

*müşârünileyhe takdîm ederek münâsib câizeler aldığı efendi-i merhûmdan ve kendisinden işitmişim. Hattâ o tercî-i bendi takdîm etdikde Paşa kâle ve hâle münâsib olmak üzere hocaya bir denk şeker vermiş olduğunu bizzât kendiden işitdim.*²⁹

²⁹ Bu tercî-i bend Rahmî Bey'in divânında “*Tercî-i Bend-i Müsellem ü Mergûb*” başlığıyla yer almaktadır. (*Divân-ı Rahmî-i Harputî*, s. 11-12.) Rahmî Bey 5 bendlik bu manzumesini tûtî (papağan), şeker, ayna, gurbet ilişkisi üzerine kurgulayarak oluşturmuştur. Dolayısıyla İzzet Paşa'nın ona takdim ettiği “münâsib câizeler” arasında şeker dışında aynanın da bulunması muhtemeldir. Matbu neşirlerin tamamında çeşitli hatalı basım ve okuyuşların olması sebebiyle Kemâleddin Efendi'nin istinsâh ettiği yazma nüshadan bugünkü harflere aktardığımız söz konusu tercî-i bend şöyledir:

Görüp âyîne de gonce dehânın şûh dildârın
Muhabbetden dem urdu rîze rîze kand-i güftârın
Nemek-pâş-ı mezâk-ı şevk olur nutk-ı şeker-bârın
İdüp cânın fedâ yâdıyla gül-ruhsârını yârın
Hevâ-yı la'l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkârın

Gelüp güftâra gâhi sîneden def'-i gam eylersin
Ne endîşeyle bilmem geh zebânın ebkem eylersin
Gam-ı hicrân-ı yâri gâh olur ki hemdem eylersin
Durup bir kûşede kendi dilince mâtem eylersin
Hevâ-yı la'l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkârın

Şeker-rîz-i melâhat oldu güftârın senin böyle
Nedendir bu dehânın hûn-ıla âlûdedir öyle
Ne reng itdün leb-i dildâre mi reşk eyledin söyle
Bu sırr-ı mübhemi şîrîn-zebânınla beyân eyle
Hevâ-yı la'l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkârın

Beğendin hüsn-i sûretle görüp âyîne de kendin
Rüsûm-ı şîve-i güftârı hep sen senden öğrendin
Leb-i dilberlere taklîd ile şekkerle beslendin
Dem-â-dem yersin ammâ bilmedin kandan gelür kandin
Hevâ-yı la'l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkârın

Vatandan dûr olup gurbetde kaldın böyle âvâre
Kafes-bend-i gam-ı hicrân olup sen başladın zâre
Dehânın kana batdı seyr iderken la'l-ı dildâre
Meger **Rahmî** gibi zahm-ı dili arz eyledin yâre
Hevâ-yı la'l-i şîrîn-lebinden hâk olan zârın
Nebâtın mı yedin tûtî ki mercân oldu minkârın

(Rahmî-i Harputî, *Divân*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36812, vr. 6^a-6^b)

İzzet Paşa'nın ona buna "teres" ta'bîrini isti'mâl etmekte olduğu elbette mesmû'-ı âlînin olmuşdur. İşte buraya münâsib bir şey arz edeceğim. Harput ulemâsından Hacı Yunus Efendizâde Hacı Mehmed Efendi vardı.³⁰ Bu zât, ilmi pek âdî derecede ise de kendisi bu havâlice [s. 4] gâyet zengin, müteneffiz, natûk, muktedir bir kimse olup cedd-i merhûma³¹ mu'âsir ve mu'âriz idi. Mûmâileyhin kulağı pek sağır olduğundan cedd-i merhûm ve ashâbı arasında ondan kinâyeten "Receb" ta'bîri kullanılırdı. Bu da "Recebü'l-Esam" ta'bîr-i şehîrinden me'hûz³² ve herifin sağırlığına işâret olarak bir şifre idi. Bir de gâyet latîf ve zarîf, fakat kulağı sağır Sa'id Efendi nâmında Vilâyetin bir mahkeme-i şer'iyeye kâtibi vardı. Bu zât be-her vakt bizim efendilerin ve Rahmî Efendi'nin meclislerine dâhil ve mülâzım idi. Neyse bir gün cedd-i merhûm İzzet Paşa'nın mûmâileyh Hacı Mehmed Efendi'ye gizlice hitâb ederek "Geldi teres, gitdi teres" gibi sözlerini duyar. Kalben memnûn olursa da hem-meslek olmak cihetiyle bir taraftan da canı sıkılır. Rahmî ile birlikde oturur iken hocaya der ki:

*Receb'in hakkında vâli bu teresdir der imiş
Doğru ammâ ulemâya bu söz ağır geldi*

*Bi't-tesâdüf mûmâileyh Sa'id Efendi kapudan hemân dâhil olur.
Der'akab Rahmî Efendi de*

*Kime i'lâm edelim biz ki nedir hükm-i kazâ
Der iken mahkemenin kâtibi Sağır geldi*

³⁰ "Hacı Mehmed Efendi", Yukarı Hohlu İbrahim Efendi'nin torunu, Harput ulemâsından müftü-müderri Hacı Yunus Efendi'nin oğlu olan Mehmed Emin Lutfi Efendi'dir. Bu zât müftü-müderri Ömer Naîmî Efendi'nin de yakın arkadaşı olup 1261/1845'ten önceki bir zaman diliminde onun gibi Harput müftülüğü yapmıştır (bk. Abdullah Yenişehrî, *Behcetü'l-fetâvâ*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 35940, vr. 1^a'da bulunan tesâhüp kaydı). Hacı Mehmed Efendi Harput'un en zengin özel kitap koleksiyonuna sahip kişiydi. Rivâyete göre konağında 1500-2000 cilt civarı kitap bulunmaktaydı. Bu kitaplar vefâtından sonra dağılmış, bir kısmı Kemaleddin Efendi'ye intikâl etmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nin Harput koleksiyonunda da Mehmed Efendi'nin mührünü taşıyan kitaplar mevcuttur. Bu konuyla ilgili Harput Yusuf Kâmil Paşa Medrese ve Kütüphanesi'ne dair hazırladığımız basım aşamasındaki çalışmamızda daha teferruatlı bilgi yer almaktadır. (Ayrıca bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 276-277). Aldığı eğitime, resmî vazifelere, koleksiyonuna, istinsâh ettiği risâlelere baktığımızda Kemaleddin Efendi'nin onun ilmîni yetersiz bulmasını dedesiyle olan rekâbete bağlayabiliriz.

³¹ Ömer Naîmî Efendi.

³² "Esam" sağır demektir. Cahiliyye Arapları kan dökmenin, mala ve ırza zarar vermenin yasak olduğu Receb ayında kavga ve silah sesleri, imdat çığlıkları duyulmadığı, düşman kabilelerle ilgili dedikodulara kulak asılmadığı (duyulmamış gibi davranıldığı) için bu ayı "Recebü'l-Esam: Sağır Receb" olarak isimlendirmişlerdir. (Hacı Mehmet Günay, "Receb", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, XXXIV, 506-507.)

[s. 5] diye mukâbele eder. Nihâyet işi Paşa'ya arz ederler. Aralarında birçok letâif cereyân eder.

Rahmî Efendi cedd-i merhûm ile birlikde Nizip Muhârebesi'nde de bulunmuşlardır. İbrâhim Paşa'nın pek çok ni'met ü iltifâtına nâil olmuşlardır.³³ Li-mülâhazatin terceme-i hâline derc edilmemiş idi.³⁴

³³ Nizip Muharebesi 24 Haziran 1839'da Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa (ö. 1848) ile Osmanlı ordusu arasında vuku bulmuştur. Osmanlı idâresine başkaldıran ve Suriye içlerine kadar ilerleyen Kavalalı'yı durdurmak isteyen II. Mahmud, Hâfız Ahmed Paşa komutasındaki büyük bir orduyu Suriye'ye doğru yola çıkarmıştır. İki ordu Nizip'te savaşıp, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu birkaç saat içerisinde Osmanlı ordusunu dağıtmıştır. Bu zafer Kavalalı İbrahim Paşa'ya Anadolu ve İstanbul'un yolunu açmıştır. Mağlubiyet haberini alamadan vefat eden II. Mahmud yerine Abdülmecid tahta çıkmış, Avrupa devletleriyle yaptığı anlaşma neticesinde Kavalalı Mehmed Ali ve oğlu İbrahim Paşaların geri çekilmeleri ve Mısır'la yetinmelerini temin etmiştir. Çok dindar ve âlimlere hürmetkâr olan Hâfız Ahmed Paşa'nın doğu vilâyetlerinin müftülerine pusulalar göndererek oranın âlimlerini askere moral vermeleri ve manen yardım etmeleri gâyesiyle orduya katılmaya davet etmesi üzerine ulemânın çoğu Osmanlı ordusunda saf tutmuşken Rahmî Efendi ve Harput'un en şöhretli âlimlerinden Ömer Naîmî Efendi'nin bu çağrıya uymayıp Kavalalı'nın yanında yer almaları ilginçtir. Ömer Naîmî Efendi'nin Kavalalılar'a bağlılığı sonraki yıllarda da devam etmiştir. Mesela 1843'te Hicaz'a giderken Mısır'a uğrayarak Mehmed Ali Paşa'yı ziyâret etmiş, o da oğlu İbrahim Paşa gibi Naîmî Efendi'ye büyük hürmet göstermiş, izzet ü ikrâmlarda bulunmuş, Naîmî Efendi'nin *Kaside-i Bürde* şerhi olan *Asîdetü's-şühde şerhi Kasidetü'l-Bürde* adlı eserinin Mısır ve İstanbul'da mükerreren bastırılmasını sağlayarak esere büyük şöhret kazandırmıştır. Hatta Sunguroğlu'nun kaydına göre Mehmed Ali Paşa Ömer Naîmî Efendi'nin şerefine bir ziyâfet düzenlemiş ve bu ziyâfete özel olarak onun eserinin adına atfen asîde (bal) helvası yaptırmıştır. Helva sofraya gelince davetliler arasında bulunan Mısırlı ulemâdan Allâme Bâcûrî Ömer Naîmî Efendi'ye "*Kül min şerhik: Buyur şerhinden ye!*" diye latife yapmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın damadı olan Sadrazam Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın 1860'larda Harput'ta kendi adına bir medrese ve kütüphane inşâ ettirerek mütevelli ve müderrisliğini bu âileye (Efendigil) bırakmasında hemşehriliğin yanında Ömer Naîmî Efendi'nin Kavalalılarla olan bu münâsebetinin de etkili olduğunu düşünüyoruz. Fakat bu mektupta görüldüğü gibi Kemâleddin Efendi dedesinin ve Rahmî Efendi'nin terceme-i hâllerini İbnülemin'e gönderirken bu mevzuu "*li-mülâhazatin: bir düşünceye binâen*" yazmadığını söylemesi, bu iki zatın biyografilerini veren başka kaynaklarda da Nizip Muharebesine Kavalalı'nın saflarında katıldıklarının belirtilmemesi bu aile fertlerinin ilerleyen dönemde otoriteyi karşılıklarına almaktan korktuklarını göstermektedir. Buna rağmen İbnülemin *Son Asır Türk Şairleri*'nde Rahmî Efendi hakkında bilgi verirken bu mektuptaki bilgiden hareketle "... Ömer Naîmî Efendi ile Nezib muharebesinde İbrahim Paşa ordusunda bulunup ihsanına nail oldular." cümlesiyle konuya değinmiştir. (Bilgi ve kaynaklar için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 151-152; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, III, 1326; Helmuth Von Moltke, *Türkiye Mektupları* [çev. Kemal Vehbi Gül], İstanbul: Varlık Yayınevi, 1967, s. 142-173; Ramazan Ata, *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama*, doktora tezi, 2011, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55-61; Muhammed Hanefî Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXI, 330-333.) Nizip Muharebesinde Osmanlı'ya karşı Mısır ordusunun yanında yer alan başka âlim ve şâirler de vardır. Meselâ Antepli Abdünnâfi Efendi (ö. 1850) bunlardan biridir. Nâfi Efendi, Kavalalı İbrahim Paşa'nın

İbnülemin bu mektuptaki bilgileri yeterli bulmamış olacak ki Kemâleddin Efendi'den biraz daha malumât toplamasını ricâ etmiştir. Kemâleddin Efendi 25 Kânûn-ı Sâni 1320/ 7 Şubat 1905 tarihli cevabî mektubunda Ramazan yoğunluğu dolayısıyla Rahmî Efendi hakkında bilgi toplayamadığını bu sebeple mektubunu tehir ettiğini ancak Ramazan sonrasında da bu konuya eğilemediğini belirterek cevabını geciktirdiği için özür dilemektedir.

2. Sâre Hatun Camii'nin XIX. Asırda Yeniden İnşası

Harputluların “Sarahatun” dedikleri Saray veya Sâre Hatun, XV. asırda Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm sürmüş olan Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu Karayülük Osman Bey'in ağabeyi Pîr Ali Bey'in kızıdır.³⁵ Cami ilk olarak Sâre Hatun'un oğlu Uzun Hasan'ın Harput'u Akkoyunlular'a kattığı 1465'te, beylik üzerinde söz sahibi olan Sâre Hatun tarafından ahşap malzemeden yaptırılmıştır.³⁶ Kaynaklarda caminin 993/1585'te ciddi bir tamirden geçtiği bilgisi yer almaktadır.³⁷ XIX. asırdaki yeniden inşâ ise Sultan Abdülmecid devrinin (1839-1861) ilk yıllarına tekâbül etmektedir. Bu konuda en teferruatlı bilgileri İshak Sunguroğlu vermektedir. Onun kaydına ve bizim ulaşabildiğimiz başka bilgilere göre harap olmaya yüz tutmuş caminin tamamen yıktırılıp genişletilerek kârgîr şekilde yeniden inşâ edilmesine Harput'un eski müftüsü İmâmzâde Hacı Ahmed Efendi ön ayak olmuştur.³⁸

gâlibiyetine manzume yazmış ve “Bozupdur şimdi İbrâhim Paşa leşker-i şâhi” mısraıyla da tarih düşürmüştür. Hatta İbrahim Paşa onu çocuklarına hocalık yapması için Mısır'a götürmüştür. (bk. Halime Çavuşoğlu, “19. Yüzyılın Sosyal ve Siyasi Olaylarına Bir Bakış: Bir Tarih Üstadı Nâfi ve Tarih Manzumeleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 52 [2014], s. 98.) Antepli divan şairlerinden Hasırcızâde Mehmed Ağa da (ö. 1887) Kavalalı İbrahim Paşa'nın maiyyetine girerek onun iltifat ve ihsânını görenlerdendir. (bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 480.)

³⁴ Mektup İbnülemin Koleksiyonu'nun bulunduğu İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi'nde, 238 numaralı zarftadır.

³⁵ Sâre Hatun hakkında bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ayşe Atıcı Arayancan, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Öneme İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 29 (2011), s. 291-298.

³⁶ bk. Faruk Sümer, “Uzun Hasan”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, XLII, 261; Mehmet Ali Ünal, “Harput”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 233; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 285.

³⁷ Mehmet Ali Ünal, “Harput”, *DİA*, 234; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 286.

³⁸ Hacı Ahmed Efendi XIV. asırdan itibaren Harput'ta ilimle uğraşan, önce “İmâmzâde”, bilâhère “Müftügil” ve nihâyet “Efendigil” olarak tanınan bir sülâlenin fertlerindedir. Babası Harput müftüsü Mehmed Said Efendi, dedesi Hoca Ahmed Efendi, büyük dedesi Hasan Teşteki'dir. O da babası gibi başta Diyarbakır olmak üzere çeşitli medreselerde tahsilini ikmâl ederek Harput'ta müderrislik yapmış, babasından sonra da Harput müftülüğüne getirilmiştir. İlmî ve hitâbetiyle ahâli üzerinde büyük tesir icrâ eden Ahmed Efendi şiirle de ilgilenmiş ve “Nazîfi” mahlasını kullanmıştır. Âhir ömründe teferruatı hakkında henüz bilgi

Caminin vakıf gelirlerinin sadece cami görevlilerinin cüz'î miktardaki maaşlarını ödemeye yetebilmesi sebebiyle dönemin şartlarına göre hayli zengin olan, Hankendi, Könk (Yenikapı), Şemsî gibi köylerde mühim arazileri bulunan Ahmed Efendi Könk'teki arazilerinden birini dört yüz altına satarak bu parayla 10 Safer 1256/ 13 Nisan 1840 Pazar günü camiyi yıktırmaya başlamış,³⁹ caminin etrafındaki arsaları satın alıp temelini atılmasını sağlamıştır. Fakat para bittiği için inşaatın devamı gelememiştir. Bunun üzerine şehrin eşrâf ve ağa takımı başta olmak üzere bütün ahâliyi cami temeline davet ederek etkili bir konuşma yapmış, zenginlerin nakden, fukaranın bedenen iştirâk etmesi neticesinde caminin inşasına yeniden başlanmıştır. İnşaat 9 Ramazan 1259/ 3 Ekim 1843'te tamamlanmışsa da esâsen bu ayın ilk gününden itibaren camide namaz kılınmaya başlanmış, 7 Zilhicce 1259/ 29 Aralık 1843'te de arta kalan bütün işler bitirilmiş, halılar tamamen serilerek namazlar edâ edilmiştir.⁴⁰

sahibi olamadığımız bir vergi meselesinde devlet yetkilileriyle ters düşmüş, oğlu Ömer Naîmî Efendi, eski müftülerden Hacı Ali, Hacı Yunus ve onun oğlu Hacı Mehmed Emin Lutfi Efendilerle birlikte Konya'ya sürgüne mahkûm edilmiş ancak sürgün kararı uygulanmadan 5 Receb 1261/ 10 Temmuz 1845'te seksen beş yaşındayken vefât etmiştir. Hacı Ahmed Efendi çocuklarını da âlim olarak yetiştirmiş, Ömer Naîmî Efendi kendisinden sonra müftü, onun oğlu Abdülhamid Hamdî Efendi şöhretli bir âlim, onun oğlu Mehmed Kemâleddin Efendi de Mamuretülazîz müftüsü vasfıyla kendisinin yolunu takip etmişlerdir. Diğer oğlu Hacı Hâfız Mahmud Vahdî Efendi de önemli bir müderris ve iyi bir şâir olarak yetişmiş, onun oğlu Hacı Hayri Bey ise XIX. asır Harput'unun en meşhur şâirleri arasında yer almıştır. (Bu bilgilerin önemli bir kısmına bu sülâleden intikâl edip şimdi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan zengin kitap koleksiyonu üzerinde uzun bir süredir yürüttüğümüz çalışmalar neticesinde ulaşılmış bulunmaktayız. Ahmed Efendi hakkında ayrıca bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 147-148; sürgün kararı ve vefâtı için bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi [BOA], I. MVL. 70/1320-02, 03.)

Sunguroğlu, Hacı Ahmed Efendi'nin Sâre Hatun Camii'nin inşası esnasında Harput müftüsü olduğunu kaydetmekteyse de bu bilgi yanlıştır. Zira Ahmed Efendi caminin yapıldığı tarihlerde 80 yaşını devirmiş hasta bir ihtiyar olup halk arasında da "müftî-i sâbık" veya "müftî-i esbak" olarak anılmaktaydı (bk. 26 Şaban 1261/ 30 Ağustos 1845 tarihli arşiv belgesi: BOA, I. MVL. 70/1320-02, 03). Bu bilgiyi Sunguroğlu da Ahmed Efendi'nin hayatını anlattığı kısımda aktarmaktadır, fakat nedense ilk ciltteki hatayı düzeltmemiştir.

³⁹ Bu tarihe Efendîgil Koleksiyonunda bulunan Harputlu Mehmed Said Zeki Efendi'nin *Mecmû'a-i Resâil*'inin vikâye yaprağındaki kayıtlarından ulaştık. Söz konusu bilgi şu şekildedir: "*Sene 1256, mâh-ı Saferü'l-hayr'ın onuncu günü -pazar günü- câmi'e bed' olundu. Yani yıkılması.*" (Mehmed Said Zeki, *Mecmû'a-i Resâil*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 37201.)

⁴⁰ Bu tarih ve bilgiler de yukarıda bahsettiğimiz *Mecmû'a-i Resâil*'in vikâye varâğında yazılıdır. Kayıt şöyledir: "*Ellî dokuzun Ramazân-ı Şerîf'in dokuzuncu günü tamam oldu, [...] ya'nî namâz ibtidâsından beri kılındı. Ya'nî Zilhicce yedinci günü tamam serildi ve namâz kılındı.*" (Üç noktalı yerde bulunan kelimeler silindiği için okunamamaktadır.)

Padişaha gönderilen 1267/1851 tarihli bir vesikada Harputlu ahâlinin topyekun seferber olmasıyla tamamlanabilen bu îmar işi şu ibârelerle özetlenmiştir: “Kazâmızda kâin ma’bed-i kadîm Sâre Hâtûn Câmi’-i şerîfinin esâs-ı kadîmesi türâb ve sathı ahşâb olduğundan mürûr-ı zamân ile harâba müşrif olup inhidâmı mukarrer olduğundan ta’mîr ü termîmi lâzım gelmiş ve câmi’-i mezkûrun vakf-ı meşrûtası cüz’iyyât kabilinden olarak hademesi ma’âşını ancak idâre idüp mesârif-i ta’mîresine vefâ itmeyeceğinden ahâlî kulları bi’z-zarûre mâlen ve bedenen bi’l-i’âne câmi’-i mezkûru müceddeden esâsından rasînü’l-binâ olarak kârgîr yek kubbe binâ ve inşâsına teşebbüs iderek gûzerân iden altmış târîhinde bi-hamdihî Te’âlâ bi-avn-i Bârî ve mahzâ yümn-i ikbâl-i hazret-i tâcdârî hitâm bulup...”⁴¹

Rahmî Efendi de makalemizin ana konusu olan kasîdesinin aşağıdaki beyitlerinde caminin yeniden inşâsı hususunda ihtiyarlığına rağmen Hacı Ahmed Efendi’nin gösterdiği gayreti şöyle dile getirmiş ve onu medhetmiştir:

7. *Husûsen zâir-i Beytü’l-harem Ahmed Efendi kim
Dem-â-dem ehl-i hayrı sevk ider hayrât ü ihsâna*

8. *Harâb olmakda iken Sâre Hâtûn Câmi’-i pâki
Hemân i’ mârına sa’y-i belîğ itdi hakîmâne*

9. *Tevekkül eyleyüp çün oldu pîr-i tekye-i himmet
Bu hayrâta ider irşâd halkı böyle pîrâne*

Rahmî Efendi Harputluların çabasını ise karıncaların çalışmasına benzetmiş ve herhangi bir menfaat düşünmeden sadece Allah’ın rızâsını gözeterek yaptıkları bu işten dolayı aslında cennette kendilerine köşk binâ ettiklerini, azimlerinin kıyamet günü onların affına vesile olacağını, sadece kürsüdeki vâizin değil caminin bile dua için semâya el açtığını söyleyerek onları takdir etmiştir (aş. bk. 10-18. beyitler).

1310/1892-1893 tarihli *Ma’mûretü’l-azîz Sâlnâmesi*’nde Sâre Hâtun Camii’nin yeniden inşâsına şu cümlelerle yer verilmiştir: “*Müessesât-ı*

⁴¹ Bu ibârelerin bugünkü Türkçeye karşılığı şöyledir: “Kazâmızda bulunan tarihî cami Sâre Hatun’un eski temeli toprak ve dışı ahşap olduğundan zamanla harabeye dönüşerek yıkılması muhakkak görünmüş ve tamirine ihtiyaç duyulmuştu. Fakat caminin vakfının gelirleri onu tamire yetmediği, sadece görevlilerin çok tutmayan maaşlarını karşılayabildiği için mecburen ahâlî mâlen ve bedenen yardım ederek temelden yeniden sağlam bir şekilde taş yapı ve tek kubbe tarzında caminin inşâsına başlayıp bunu Allah’a şükür padişah efendimiz sayesinde geçen (bin iki yüz) altmış (1844) tarihinde tamamladılar...” (BOA, MVL., 237/19-3. Vesîkadaki “altmış” tarihi takribî olarak verilmiştir.)

*cesîme ve cedideden olarak e'âzım-ı ulemâ-yı mahalliyeden Müftî el-Hâc Ahmed Efendi merhûmun himmet-i mahsûsasıyla ve i'ânât-ı nakdiyye ve bedeniyye-i erbâb-ı hamîyyetle 1259 senesinde inşâ kılınmış ve eski bünyâdına nisbeten Sâre Hâtûn Câmi-i Şerîfi nâmiyla ma'rûfiyyeti bâkî kalmış olan ma'bed-i âlî dahi bu memlekete medâr-ı iftihâr bir eser-i füyûzât-karâr olup evkât-ı hamsede cemâ'at-i vefîre-i muvahhidîn ile mâlâmâl olmaktadır.*⁴²

Sâre Hâtun Camii'nin damı ve kubbesi toprak olarak yapılmış ve öyle bırakılmıştı. Bir kaç kış geçmeden buralar bazı yerlerinden akıtmaya, damlalar cemaatin üstüne düşmeye, halı ve kilimleri ıslatmaya başlayınca caminin üstünü kurşunla kaplatmak için çareler aranmıştır. Cami vakfının parasının olmaması, insanların artık maddeten yardım edememesi sebebiyle 1267/1850-1851'de aralarında Hoca Rahmî Efendi'nin de bulunduğu Harput'un müderris, eşrâf, ağa, muhtar takımı ve ahâlinin diğer önde gelenlerinden 70 kişinin imzâsıyla pâdişaha hitâben bir arz-ı hâl yazılmış, dönemin Harput vâlisi Osman Nuri Bey ve Anadolu Ordusu Müşîri Mehmed Reşîd Efendi'nin de müştereken kaleme aldıkları üst yazıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Her iki yazıda da vaziyet özetlenmiş, camiye tamamen kendi imkânlarıyla baştan îmar eden Harput ahâlisi ve hayırseverlerin çatıyı yapacak nakitlerinin kalmadığı vurgulanmış, pâdişahın emriyle Harput'un kazalarından Keban Madeni'nin hâsilâtından camiye yetecek kadar kurşunun karşılıksız olarak verilmesi istihâm edilmiştir. Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre bu istihâmı ihtivâ eden yazılar 1265/1849'dan itibâren yollanmaya başlanmıştır.⁴³ Ancak en nihâyet gelen cevâbî emirnâme ile ahâlinin bu talebi kat'î bir sûrette reddedilmiştir. Emirnâmede her vakfın gerekli tasarrufları yaparak kendi masraflarını karşılamasının lüzumuna değinilmiş, "lâzımın terki ve elzemin îfâsı ile iktifâ" edilmesi tavsiye edilmiş, hazinenin masrafları karşılayamayacağını, "tahsîsâtдан hârice bir akçe sarf u telef olunmaması"na dikkat edildiği vurgulanmış ve her meselenin gerekiyorsa vergi tahsildârları eliyle mahallinde çözülmesi istenmiştir.⁴⁴ Bunun üzerine ahâli yeni bir seferberlik ve son bir gayretle 1267-1268/1851-1852'de caminin dam ve kubbesini çatı hâline getirerek kurşunla kaplatmıştır. Böylece cami kar ve yağmur sularıyla tahrip olmaktan kurtulmuştur. Sunguroğlu'nun

⁴² *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ma'mûretü'l-azîz: 1310*, Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, 1310, s. 49. Sunguroğlu bu bilgiyi verirken 1310 yerine sehven 1301 tarihli sâlnâmeyi kaynak göstermiştir (*Harput Yollarında*, I, 288).

⁴³ Meselâ bk. BOA, C. EV., 479/24216-1.

⁴⁴ Bk. BOA, MVL., 237/19-2, 3, 5, 7.

kaydına göre caminin minâresi de caminin inşâsından elli yedi sene sonra 1316/1898’de yine halkın maddî ve bedenî iştirâkiyle yapılmıştır.⁴⁵

İmâmzâde/ Müftügil/ Efendigil sülâlesinin Sâre Hatun Camii’yle bağları asırlar boyu devam etmiştir. Hacı Ahmed Efendi müftülüğünün yanısıra babası Mehmed Said ve dedesi Ahmed Efendi gibi Sâre Hâtun Camii’nde vâizlik de yapmış, kendisinden sonra oğlu Ömer Naîmî Efendi, torunu Abdülhamid Hamdî Efendi ve onun oğulları Mehmed Said⁴⁶ ile Kemâleddin Efendiler bu camide aynı vazifeyi kâh resmî kâh fahrî sûrette sürdürmüşlerdir. Sunguroğlu, Abdülhamid Hamdî Efendi’nin burada minber ile mihrap arasındaki bölmede *Sahîh-i Buhârî* okuttuğunu ve bu derslerin ilgiyle takip edildiğini yazmaktadır.⁴⁷ Kemâleddin Efendi de torunu Prof. Dr. Canan Efendigil Karatay’da bulunan kendi el yazısıyla hazırladığı terceme-i hâlinde babası gibi bu camide vâizlik ve dersiâmlık yaptığını, haftanın belli günlerinde Süyûtî’nin hadis kitabı *el-Câmu’s-Sagîr*’i mütâlaa ettiğini şu cümlelerle belirtmektedir:

“*Peder Efendinin vefâtından sonra Harput’daki büyük ceddîm müftî el-Hâc Ahmed Efendi merhûmun binâ-kerdesi ve eser-i muhteremi olan Sâre Hatun Câmi’-i Şerîfi vâ’izlik ve dersi’âmlık vazîfesi uhde-i âcizâneme tevcih buyurulmağla eyyâm-ı mu’ayyene ve mahsûsasında mezkûr câmi’-i şerîfde ilmü’l-hadîsden Câmi’-i Sagîr kırâat ve ehâdîs-i nebeviyye rivâyet etmek-deyim.*”⁴⁸ Kemâleddin Efendi’nin çok iyi bir hatip olan ağabeyi Mehmed Said Efendi bu camide yaptığı vaazlar sayesinde tanınmış, onun vaaz ettiği saatlerde cami şehirdekilerle beraber civar köylerden gelen insanlarla dolup taşmıştır. Bu şöhreti sebebiyle “*sultânü’l-vâizîn*” diye bilinmiş ve mezar taşına bu unvan hakdedilmiştir.⁴⁹

⁴⁵ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 293-294.

⁴⁶ Abdülhamid Hamdî Efendi’ye *Esbîyenâme*’yi yazan Rahmî Efendi 1274/1857’de dünyaya gelen Said Efendi’nin doğumuna da tarih manzumesi yazmıştır. Bu manzumeler onun Efendigil âilesiyle olan samimi irtibatının sadece arkadaşı Ömer Naîmî Efendi’yle sınırlı kalmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. (Tarih manzumesi için bk. Ahmet Karataş, “Kemâleddin Efendi’nin Şiirleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 50 [2016], s. 97-98.)

⁴⁷ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 159, 212. Abdülhamid Hamdî Efendi de dedesinin izini takip etmiş, mahallelerindeki Ağa Camii’nin 1306/1889’da yıkılıp yeniden inşâsına öncülük etmiştir (*a.g.e.*, I, 273; II, 162).

⁴⁸ Kemâleddin Efendi bu terceme-i hâl evrâkının bir nüshasını da İbnülemin’e göndermiştir. Başka birine yazdırdığı bu nüsha onun bazı şiirlerinin de bulunduğu bir defterin sonuna ilâz edilmiştir. (Katalogta *Divânçe* adıyla kayıtlı olan bu defter tarafımızdan çeşitli notlarla zenginleştirilerek basıma hazır hâle getirilmiştir. Yukarıdaki kısım için bk. *a.g.e.*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3125, vr. 31^b.)

⁴⁹ Mehmed Said Efendi’nin mezarı kardeşi Kemâleddin Efendi ve ecdâdının mezarlarıyla birlikte Harput’ta İmam Efendi’nin türbesinin bitişiğindedir.

3. Rahmî Efendi'nin Sâre Hatun Camii'nin Yeniden İnşâsına Yazdığı Kasîde

Rahmî Efendi'nin bu kasidesi Harputlu Efendigil Âilesi'nin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne bağışladıkları koleksiyonları arasında bulunan yazma divan nüshasında bulunmaktadır. Divânı Kemâleddin Efendi istinsâh etmiştir. 36812 demirbaş numarasıyla kayıtlı 63 varaklık bu nüshanın istinsâh tarihi Ramazan 1298/ Ağustos 1881'dir.⁵⁰ 1303/1886'da vefât eden Rahmî Efendi'nin Efendigil âilesiyle olan samimiyetlerine binâen bu nüshadan haberdâr olduğunu, hattâ Kemâleddin Efendi'nin bizzat onun nüshasını esas alarak bunu istinsâh ettiğini söyleyebiliriz. Nüshada ayrıca Rif'at, Şefîk, Hayrî, Nâbî gibi bazı şuarânın gazellerinden örnekler de yer almaktadır.

Kemâleddin Efendi nüshasının en önemli özelliği Rahmî Efendi'nin bugüne kadar yayımlanan şiirleri yanında hiç yayımlanmamış bazı şiirlerini de ihtivâ etmiş olmasıdır. Onun Sâre Hatun Camii için kaleme aldığı tarih manzumesi de bunlardan biridir.⁵¹ Kaside nazım şekliyle yazılmış olan bu manzume, nüshanın 49^a-50^b varakları arasında derkenâr olarak kayıtlıdır.

Rahmî Efendi kasidesine mescidleri tamir hususunda mü'minleri muvaffak kıldığı için Allah'a hamd ü senâ, namazın dinin direği olduğunu söyleyen Hz. Peygamber'e salât ü selâm, Hz. Peygamber'in âilesine, ashâbına ve dört halifeye duâ ederek başlamaktadır. Ulemânın peygamberlerin vârisleri olmaları hasebiyle sıradan insanlara tercih edildiklerini belirtmekte, Hacı Ahmed Efendi'nin başı çektiği Harputluların el birliğiyle Kur'an ilmine ve Hz. Peygamber'in şeriatine sahip çıkmalarını şükürle karşılamaktadır. Rahmî Efendi'nin kaydına göre Ahmed Efendi'nin ihtiyarlığına rağmen vaaz ve telkinleriyle insanları sürekli hayr ü hasenâta teşviki etkisini göstermiş, ağadan çiftçiye, zenginden fakire bütün ahâli, kimi para vererek kimi beden gücüyle Peygamberimizin mescid inşâsının mükâfâtını müjdeleyen hadisine uyarak cennette köşk yaparcasına ihlâsla çalışıp Sâre Hatun Camii'ni Allah'ın yardımıyla yeniden inşâ etmişlerdir. Ona göre yüksek kubbesi gökteki Beyt-i Ma'mûr'a ulaşan bu cami ârifin kalbi gibi nur saçmaktadır. Bu sebeple tarih mısraındaki "câmi'u'n-nûr" ibâresi hâle muvâfik düşmüştür. Rahmî Efendi son beyitlerde Sâre Hâtun Camii'nin ilk bânisinden o güne kadar bu camiye emek veren mü'minler için Allah'tan af ve merhamet dilemekte ve kasidesini tarih düşürerek tamamlamaktadır.

⁵⁰ vr. 60^b. Kemâleddin Efendi o sıralar henüz 14-15 yaşlarındadır (d. 1283/1867).

⁵¹ Rahmî Efendi'nin yayımlanmamış diğer şiirlerini bir başka makalede ele almak üzere yayıma hazırlamaktayız.

Bilindiği üzere Rahmî Efendi kudretli bir şâir, “Hoca” nâmıyla anılan ve muâsırlarının takdirlerine mazhar olan vasıflı bir âlimdir. Türkçenin yanısıra Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyeti şiirlerinin üslûbunu belirlemiş, dinî bilgisi ise muhtevâsına yön çizmiştir. Bilhassa hakîmâne şiirlerinde dinî muktesebâtının izleri neredeyse her beyitte kendini göstermektedir. Sâre Hatun Camii’nin yeniden inşâsı münâsebetiyle kaleme aldığı kasidesine de bu sağlam üslup ve derin dinî bilgi hâkim olmuştur. Aşağıdaki dipnotlarda yeri geldikçe yaptığımız izahlardan da görüleceği üzere birçok âyet ve hadise telmihte bulunarak, bazılarını iktibâs ederek hem “Hoca” nâmına yakışan hikmetli ve öğretici tarzını konuşturmuş hem de kasidenin yazılış gâyesine uygun muhtevânın oluşmasını sağlamıştır.

Söz konusu kasîde şudur:

[49^a]

Kasîde Berây-ı Târîh-i Câmî’-i Sâre Hâtûn

[mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün]

1. Hezârân şükr ü hamd ü minnet olsun zât-ı Sübhân’a
Ki ta’mîr-i mesâcid itdi tevfiğ ehl-i îmâna
2. ‘Îmâdü’-d-dîn buyurmuşdur salâta eyleyüp tenbîh
Salât-ile selâm olsun Resûl-i pâk-i zî-şâna
3. Dahi âline ashâb-ı kirâmına ola her dem
Ki oldu her biri necm-i hidâyet ehl-i ‘irfâna

1. Bütün noksanlardan münezzehtir olan Allah Teâlâ’ya binlerce şükür, hamd ve minnet olsun ki O îman ehline mescidleri tamir hususunda yardımcı oldu.

2. Namaza dikkat çekerek “Namaz dinin direğidir.” buyuran şân ve şeref sahibi Hz. Peygamber’e salât ü selâm olsun.

“Namaz dinin direğidir. Kim onu gereği gibi kılsa dinini ikâme etmiş olur, kim onu terk ederse dinini yıkmış olur.” mânâsına gelen “الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ مَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ هَدَمَهَا فَقَدْ هَدَمَ” şeklindeki hadis zayıf tarikle rivâyet edilmiştir (bk. Aclunî, *Keşfü’l-Hafâ*, Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1301, II, 31 [hadis nr. 1621]). Aynı anlamı ifâde eden benzer bir hadis ise sahihtir. Sahabîden Muaz b. Cebel’in rivâyetine göre Hz. Peygamber ona “Bu dinin başını, direğini ve zirvesini sana haber vereyim mi?” diye sormuş, onun “Evet ey Allah’ın resûlü.” diye cevap vermesi üzerine “Dinle öyleyse. Bu işin başı İslam’dır, direği namazdır, zirvesi ise cihâddir.” buyurmuştur. Bu uzun hadisin ilgili kısmı şöyledir: “أَلَا أُخْبِرُكَ بِرَأْسِ الْأَمْرِ وَعَمُودِهِ وَذُرْوَةِ” (Tirmizi, *el-Câmi’u’l-kebir*, Ebvâbü’l-Îmân, Bâbu mâ câe fi hurmeti’s-salât, 8/2616.)

3. Hz. Peygamber’in her biri irfân ehline hidâyet yıldızı olan âilesine ve ashâbına da dâima salât ü selâm olsun.

4. Çehâr yâr olupdur çâr-rûkn-i ma'bed-i İslâm
İlâhî eyle mazhar çâr-bâğ-ı 'Adn ü Rıdvân'a
 5. Olupdur vârisân-ı enbiyâ 'ilm ü şerî'atde
Anınçün ehl-i 'ilm oldu müreccah sâir insâna
 6. Bi-hamdillâh ki oldu Harput'un ehl-i 'irfânı
Muvaffak şer'-i Fahrü'l-mürselîn'e 'ilm-i Kur'ân'a
- [49^b]
7. Husûsen zâir-i Beytü'l-harem Ahmed Efendi kim
Dem-â-dem ehl-i hayrı sevk ider hayrât ü ihsâna

Bu beyitte “Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete erersiniz.” Anlamındaki hadise telmih vardır. Hadisin aslı şöyledir: “أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيِّهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ” (Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 132 [hadis nr. 381])

4. Dört halife (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) İslâm mabedine dört sağlam direk olmuşlardır. Ya Rabbi onları dört cennet bağına eriştir!

Cennet Kur'an'da bağ, bahçe, Âdem ile Havvâ'nın vakit geçirdiği, mü'minlerin de ebedî saadete ulaşacağı yurt anlamlarında kullanılmıştır. Firdevs, Adn, Na'im, Me'vâ Kur'an'da özellikleriyle anlatılan cennetin dört ismidir. Beyitte geçen “Rıdvân” cennetin muhâfiz meleği olmakla birlikte teşmil yoluyla cennet anlamında kullanılmıştır. İslâm kültüründe bu dört cennet (bağ, bahçe) tavsifinden hareketle “çehâr bağ” denilen dört parçalı bahçe planı ehemmiyet kazanmıştır. (Daha teferruatlı bilgi için bk. D. Fairchild Ruggles, *İslâmi Bahçeler ve Peyzajlar* [çev. Nurcan Boşdurmaz], İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 161-183; Emma Clark, *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı* [trc. Elif Dolanbay- Adem Yerinde], İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2017, s. 25-26, 32-29; Sıtkı Nazik, *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019, s. 141-145; Bekir Topaloğlu, “Cennet [Cennetin İsimleri]”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VII, 376-381.)

Molla Cami (ö. 898/1492) *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisinde Hz. Peygamber'i medhederken “*Pey dîvâr-ı imân büved kâreş/ Velî ûrâ çâr rûkn ez çâr yâreş*” şeklindeki beytiyle “İman duvarını (evini) yapmak onun işiydi. Bununla birlikte ona dört arkadaşı dört sütun oldu da ev tamamlandı.” diyerek bir yapının dört sütun üzere dikilip ayakta kalması gibi din binasının da dört halife sayesinde kaim olduğunu vurgulamıştır. Rahmî Efendi'nin Câmî'nin bu beytinden ilhamla ilk mısırâmı oluşturduğunu düşünüyoruz. (Molla Cami'nin bu beytinin ikinci mısırâmı mesnevinin farklı nüshalarında benzer anlamda ama farklı kelimelerle yer almaktadır. bk. a.mlf., *Yûsuf u Züleyhâ*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K1549, vr. 7^a; Muallim Cevdet Yazmaları, K0531, vr. 6b [derkenâr].)

5. Âlimler ilim ve şerîatte peygamberlerin vârisleri oldukları için diğer insanlardan üstün tutuldular.

Bu beyitte Rahmî Efendi uzun bir hadisin “Âlimler peygamberlerin vârisleridir.” anlamına gelen “إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ” şeklindeki kısmını izâh etmiştir. (Tamamı ulemânın fazileti hakkında olan bu hadis için bk. Ebu Dâvûd, *Sünen*, Kitâbü'l-ilm, Bâbü'l-hassi alâ talebi'l-ilm; 19/1, 3641; Tirmizî, *el-Câmî'u'l-kebir*, Ebvâbü'l-ilm, Bâbü mâ câe fi fazli'l-fikhi ale'l-ibâde, 19/2682.)

6. Allah'a hamd olsun ki Harput'un irfân ehli, peygamberlerin iftihâr kaynağı Hz. Peygamber'in şerîatına ve Kur'an ilmine sahip çıkmayı başardı.

8. Harâb olmakda iken Sâre Hâtûn Câmi'-i pâki
Hemân i'mârına sa'y-i belîğ itdi hakîmâne
9. Tevekkül eyleyüp çün oldu pîr-i tekve-i himmet
Bu hayrâta ider irşâd halkı böyle pîrâne
10. Hulûs-ile kemer-bend oldular hep ittifâk üzre
Olup hem-sohbet-i ehl-i 'ulûm eşrâf ü a'yâna
11. Nukûd u himmetin sarf eylediler fi sebîlillâh
Konulsa rûz-ı mahşerde sezâdır keff-i mîzâna
12. Bu hayrâta varınca ehl-i sûka sevk idüp halkı
Ahâlî cümleten teşmîr-i sâk itdi gayûrâne
13. Hadîs-i *men benâ*yı gûş idüp sem'-i icâbetle
İderler sa'y gûyâ kasr-ı bâğ-ı 'Adn ü Rıdvân'a
14. Degil kürsî-i vâ'iz belki destin ref' idüp câmi'
Du'â eyler Hudâ'ya afv-ı cürm-i müslümânâne
15. Binâ olmuşdı evvel tarz-ı dîgerde sûtûn üzre
Yapıldı şimdi kubbe çâr-tâk üzre mecîdâne

7. Özellikle Kâbe'yi ziyâret eden Ahmed Efendi ki hayır sahiplerini devamlı hayr u hasenâta sevkeder.

8. Mübârek Sâre Hatun Camii harap olmaktadırken hemen harekete geçip güzel bir gayret, akıllı ve basiretli bir tavırla onun yeniden îmarına girişti.

9. Tevekkülle himmet tekkesinin şeyhi oldu. O, bu vasfiyla halkı böyle hayırlı işler için uyarmakta ve onlara doğru yolu göstermektedir.

10. Şehrin ileri gelenlerinin tamamı ihlâs ve samimiyetle birbirlerine bağlanıp destek çıkarak ilim ehlinin sohbetlerine iştirâk ettiler.

11. Allah yolunda paralarını harcadılar, yardım ve gayretlerini esirgemediler. Onların bu emekleri mahşer gününde terâzinin gözüne konulmaya lâyıktır.

12. Bu hayır işine gelince, (ulemâ) ahâlîyi (caminin inşâsı için gerekli malzemeleri almak üzere) çarşı pazara sevk etti. Onlar da topyekün paçaları sıvadılar, büyük bir azimle işe koyuldular.

13. "*Men benâ*: Kim inşâ ederse..." hadisini dinleyip buna uyarak Adn ve Rıdvân denilen cennet bahçelerine köşk yaparcasına çalışırlar.

Rahmî Efendi'nin kısmen iktibâs ettiği hadisin tamamı şöyledir:

"*مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ*. (وفي رواية بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ)." "Kim Allah rızası için bir mescid inşâ ederse Allah da cennette onun için aynısını inşâ eder." (Başka bir rivâyet "Allah da ona cennette bir ev yapar." şeklindedir.) (Buhâri, *Sahîh*, Kitâbü's-salât, Bâbu men benâ mesciden, 65/450; Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-mesâcid ve mevâdî'u's-salât, Bâbu fazlı binâi'l-mesâcidi ve'l-bahsü aleyhâ, 4/533.)

14. Vaaz kürsüsündeki hocaefendinin (kürsü vâizi) yanısıra cami bile ellerini kaldırıp (bu gayretli) müslümanların günah ve hatalarının affi için Allah'a dua eder.

16. Harîs-i zahr-dâr-ı âhiretdür böyle mûr-âsâ
Çekerler câmi'e etfâl ü merdüm sengi çün dâne

[50^a]

17. Çehâr yârin olmuş himmeti şimdi yakîn itdüm
Bakinca kubbe-i vâlâsına ol çâr-'amûdâne

18. Ricâlin himmetine dağ dayanmaz çün mukarrerdür
N'ola ger taş dikerse ehl-i himmet böyle meydâne

19. Tefe'ül eyledüm *nasrun minallâh* âyeti geldi
Binâsında bakup ta'zîm ile bir fâl-i Kur'an'a

15. Sâre Hatun Camii daha evvel sütunlara başka bir tarzla dayalı olarak inşâ edilmişti. Şimdi ise şânına yakışır bir yücelikte, dört kemer (yarım kubbe) üzerine ana kubbenin oturtulduğu biçimde yapıldı.

İkinci mısırâdaki "mecdâne" kelimesiyle caminin yeniden inşâ edildiği dönemin padişahı Abdülmecid (1839-1861) de kastedilmiş olabilir. O zaman mısırâ "Şimdi ise Sultan Mecid tarzı camiler gibi dört kemer üzerine oturtulmuş ana kubbeli bir şekilde yapıldı." şeklinde nesre çevirmek mümkündür. Nitekim 1848 yılında inşa edilen İstanbul Küçük Mecidiye ve 1853'te yapılan Dolmabahçe Camileri de ana kubbeyi taşıyan dört kemerli mimari üsluba sahiptir. (bk. Gözde Çelik, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecid Camileri*, yüksek lisans tezi, 2000, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 116; Selda Kalfazade, "Dolmabahçe Camii", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, IX, 503.)

16. Küçük, büyük herkes karıncanın dâne çekmesi gibi camiye taş taşıyarak âhiretin nimetlerine coşku ve istekle tâlip olur.

17. Caminin yüksek kubbesini tutan dört sütuna bakınca dört dostun (halifenin) himmetini şimdi yakînen idrâk ettim.

18. Yiğitlerin gayretine dağın bile dayanmayacağı şüphesizken (bu yiğitlerden olan) himmet ehlinin böyle açık alana taş dikmesinde (bina yapmasında) şaşılacak ne var?

Sâre Hatun Camii'nin eski Buğday Meydanının güneyine bitişik yapıldığı göz önünde bulundurulursa ikinci mısırâ daha iyi anlaşılır.

19. Caminin içinde saygıyla Kur'an'dan fal baktım, "*nasrun minallâh*" âyeti karşıma çıktı.

Rahmî Efendi'nin iktibâs ettiği ibâre Saff Süresinin (61) 13. âyetinde geçmekte olup "Yardım Allah'tandır." mânâsına gelmektedir. İslam dünyasında, özellikle Osmanlı ve İran'da, başta Kur'an olmak üzere *Mesnevî*, *Divân-ı Hâfiz*, *Ahmediyye*, *Muhammediyye*, *Envârü'l-âşıkîn* gibi çok okunan kitaplarla fal açılması yaygın bir davranıştı. Kitap falı çeşitli şekillerde yapılırdı. En basit ve yaygın olanı fal bakan (tefeül yapan) kişinin hayırlı fal olması için gerekli duayı okuyup niyet tuttuktan sonra gözü kapalı olarak Kur'an'ı yahut söz konusu kitaplardan birini açarak sağ sayfada göze çarpan ilk âyeti veya cümleyi, bazen sayfayı okuması suretiyle uygulanırdı. Kur'an'la yapılan tefeüle "fâl-ı Kur'an" denirdi. Hatta kütüphanelerde sırf bu hususla ilgili yazılmış müstakil eserler mevcuttur. Bu eserlerde Kur'an tefeülünü Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği iddiâsı yer almakta ve bazılarında bu iş teşvik edilmektedir. Mehmed Âkif merhumun "*Ya açar nazm-ı Celîl'in bakarız yaprağına/ Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına/ İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyla bilin/ Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için*" şeklindeki mısırâları bu yaygın tavrın dine hamledilmesinin yanlışlığını ortaya koyması bakımından önemlidir. (Daha teferruatlı bilgiler için bk. İlyas

20. Okunur âyet-i nûr-ı Hudâ çünkim derûnunda
Bu takrîb-ile oldu gıbta-fermâ mihr-i rahşâna
21. Derûnı kalb-i 'ârif gibi pür-nûr hidâyetle
Anınçün *câmi' u 'n-nûr* oldu târîhi bedî'âne
22. Mu'allâ kubbesi gûyâ ki hem-ser Beyt-i Ma'mûr'a
Virür hayret sufûf-ı müslimîn saff-ı serv-şâne
23. Hadîs-ile bilindi rütbesi hayrû'l-bikâ' oldı
Tefevvuk eyledi kadr ü şerefde çarh-ı gerdâne

Çelebi, "Fal, [İslâm'da Fal]", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, XII, 139; Mustafa İsmet Uzun, "Falnâme", *a.g.e.*, XII, 141-145. Mehmed Âkif Ersoy'un mısraları için bk. *Safahat*, Ankara: Hece Yayınları, 2009, s. 175.)

20. İçinde Allah'ın nûr âyeti okunur. Bu sebeple aydınlık saçan güneş bile camiye imrendi.

"Âyet-i nûr" Nûr Sûresinin (24) 35. âyetidir. Âyet tamamen nûr, aydınlık, ışık, parlaklık, cam, çerâğ, inci, yıldız, ateş, fanus, kandil gibi birbirine benzeyen veya birbirini tamamlayan kelimeleri barındırmaktadır. Rahmî Efendi "nûr"la dolu bu âyet karşısında ışık kaynağı olan güneşin bile imrendiğini söylemektedir. Söz konusu âyet, meâliyle birlikte şöyledir:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتَةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru, içinde ışık bulunan bir kandile benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, neredeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nûr üstüne nûrdur. Allah dilediğini nûruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. O, herşeyi bilir."

21. Caminin içi ârifin kalbi gibi hidâyet nûruyla dolmuştur. Bu yüzden inşâ tarihine "câmi' u 'n-nûr: nûr camii" ibâresi çok güzel bir şekilde denk düştü.

"Câmi' u 'n-nûr" tek başına caminin inşâ tarihini göstermemektedir. Bu yüzden Rahmî Efendi kasidenin son beytinde görüleceği üzere sözkonusu ibâreyi mısra içerisine yerleştirerek mısra'nı tamamı ile târihi bulmuştur.

22. Caminin yüce kubbesi Beyt-i Ma'mûr'a yetişir. Müslümanların saf tutuşları sır sıra dizilmiş ulu servileri hayrete düşürür.

"Beyt-i Ma'mûr: bayındır ev" ibâresi Kur'an'da Tûr Sûresinin (52) 4. âyetinde "وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ" (Ve [andolsun] Beyt-i Ma'mûr'a) şeklinde geçmektedir. Bu yer hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Bunların bir kısmına göre Beyt-i Ma'mûr'la kastedilen Kâbe'dir. Meşhur miraç hadisinde anlatıldığına göre burası Hz. Peygamber'in miraçta gördüğü, Kâbe'nin üst hizasında yedinci kat gökte bulunan ve melekler tarafından sürekli tavaf edilen bir köşktür. Bazı tasavvuf ehli ise Beyt-i Ma'mûr'un mü'minin gönlü olduğunu ifade etmişlerdir. (bk. Buhârî, *Sahih*, Kitâbu Bed'i'l-Halk, Bâbu zikri'l-melâiketi salavâtullahi aleyhim, 6/3207; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil ve esrârü't-te'vil*, Beyrut: Dâru İhyâu Tûrâsi'l-Arabî, [1418], V, 152; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru İhyâu Tûrâsi'l-Arabî, ty., IX, 185-186; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzzîya, 1936, VI, 4551.)

23. Bu caminin derecesi hadis-i şerifin tarifıyla "hayrû'l-bikâ: en hayırlı yer" oldu. Böylece kıymet ve itibar bakımından şu dönen dünyadan daha üstün hâle geldi.

24. Bakılsa dest-i kud[re]tle binâ oldı hakikatde
Ki verdi kâra kudret Kâdir-i Mutlak her insâna
25. Anı ma'mûr idenler nâil olmaz mı mesûbâta
Olur bânî-i evvel gerçi mazhar 'afv-ı Rahmân'a
[50^b]
26. Niçe vassâf olursun ey sipihr ü hâme hâmûş ol
Du'âya başla kim zîrâ kasîdün irdi pâyâne
27. Cemâ'at cem' olup itdikçe tâ'at Hak Te'âlâ'ya
Bu hayra sa'y idenler ola mazhar 'afv u gufrâna
28. Bi-hamdillâh ki 'avn-i dest-i kudret eyledi âbâd
Megerse Sâre Hâtûn Câmi'i olmuşdı virâne
29. İderken cüst-cû târîh-i sâlin levh-i hâtırda
Hemân ilhâm-ı hâtif söyledi tab'-ı perişâne
30. Birer târîh olur her mısra'ı bu beyt-i ra'nânın
Anı bir levha-i ihlâsa yaz **Rahmî** edîbâne

Birbirine yakın anlamlarla fakat farklı tariklerle rivâyet edilen bir hadise göre Allah Teâlâ Cebraîl vâsıtasıyla Hz. Peygamber'e “خَيْرُ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ وَشَرُّ الْبِقَاعِ الْأَسْوَاقُ” En hayırlı yerler meşiclerdir, en şerli yerler ise çarşı pazarlardır.” buyurmuştur. (Bu hadisin rivâyetleri, kaynakları ve konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Abdurrahman Ece, “Mescitler ile Çarşı ve Pazarları Niteleyen Bir Rivâyetin Tahlihi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, IV/2 [2018], s. 284-330.)

24. Bakılsa, bu caminin hakikatte Allah'ın kudret eliyle (lutf u ihsânıyla) yapıldığı görülecektir. Her şeye gücü yeten Allah Teâlâ insanların iş yapabilmelerine imkân tanıdı, onlara kuvvet verdi.

25. Bu camiyi ilk yapan kişi Allah'ın affına mazhar olur da onu yeniden îmar edenler sevâba nâil olmazlar mı?

26. Ey felek, ey kalem! Daha ne kadar medhedeceksin, sessiz ol! Artık duâya başla, zîrâ kasîden sona erdi.

27. Bu hayr için koşturanlar cemaat (camide) toplanıp Allah Teâlâ'ya ibâdet ettikçe affedilir, başışlanırlar.

28. Allah'a hamdolsun ki O'nun kudret elinin yardımıyla Sâre Hatun Camii mamur oldu. Yoksa bu cami virâneye dönmüştü.

Bu beyit Kemâleddin Efendi nüshasında yoktur. Fakat caminin son cemaat mahallinde bulunan giriş kapısının hizâsındaki kitâbede Rahmî Efendi'nin talik hatla hakkedilen son üç beytinin üstünde bir de bu beyit vardır. Buradan hareketle bunun da ona ait olduğu neticesini çıkarıyoruz.

29. Caminin inşâ tarihini bulayım diye zihnimi meşgul ederken (hâfizamı çalıştırırken) hemen gâipten gelen ilhâm perişan bir vaziyette tarihi söyledi.

30. Şu (aşağıdaki) güzel beytin her mısra'ı birer târîh olur. Rahmî! Onu edebî bir tarzda ihlâs levhasına yaz.

31. Hulûs-ile gelüp dergâh-ı Mevlâ'da niyâz eyle
 'İbâdetgâhdur bu câmi' u'n-nûr ehl-i îmâna

1259 [1843]

خلوصيله كلوب درگاه مولاده نياز ايله: ۱۲۵۹

عبادتگاهدر بو جامع النور اهل ايمانته: ۱۲۵۹

Sonuç

Harput'un XIX. asırdaki şâirlerinin başında gelen Hoca Rahmî Efendi şehrin tarihî camilerinden Sâre Hatun'un 1840'ta başlayıp 1843'te tamamlanan yeniden inşâ sürecini yakından takip etmiş ve buna dâir 31 beyitlik bir tarih manzumesi kaleme almıştır. Bu manzumenin son dört beyti kitâbe hâlinde caminin duvarlarından birine konulmuştur. Fakat bu camiye inceleyen bazı araştırmacıların kitâbeyi eksik ve yanlış okumaları sebebiyle beyitlerin Rahmî Efendi'ye âit olduğu anlaşılammıştır.⁵² Öte yandan Rahmî Efendi'nin gerek eski harfli matbu gerekse yeni harfli divan neşirlerinde bu kaside bulunmamaktadır. Harputlu Efendigil âilesinin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne bağışlanan kitap koleksiyonuyla ilgili çalışmalarımızı sürdürürken âilenin din âlimi fertlerinden müderris-müftü Kemâleddin Efendi'nin istinsâh ettiği Rahmî Efendi'nin divân nüshasını tespit ettik ve bu kasidenin nüshaya derkenâr olarak kaydedildiğini gördük. Konuyla ilgili âyet ve hadislerle zenginleştirilen, çeşitli mazmunlarla örülen kaside Rahmî Efendi'nin şâirlikteki mahâretinin ve dinî muktesebâtının tezâhürü mâhiyetindedir. Rahmî Efendi kasidesinde caminin inşâsında emeği geçen bütün Harputluları takdir etmekle beraber hocası Hacı Ahmed Efendi'nin gayretlerini unutmamış, bir çok beyitte onu övmüştür.

Bu makalede ayrıca Devlet Arşivleri'nde bulunan vesikalara dayanılarak caminin inşâ süreci kısaca anlatılmış; Rahmî Efendi'yle ilgili birtakım yeni bilgiler de değerlendirilmiştir. O'nun dönemin devlet erkânı ile münâsebetine, nâzik, zarif ve nüktedân kimliğine, şâirlik kudretine ışık tutan bu bilgiler Kemâleddin Efendi'nin İbnülemin'e gönderdiği bir mektupta kayıtlı

31. Samimiyetle gelip Mevlâ'nın dergâhında duâ et, yalvar! Bu nûr camii iman ehlinin ibâdet mekânıdır. (1259/ 1843)

⁵² Bunlardan biri merhum İshak Sunguroğlu'dur. Sunguroğlu kitâbeyi bugünkü harflere kısmen aktarmıştır. Fakat beyitlerin Rahmî'ye âit olduğunu çözememiş, bir kelimeyi "Münip" şeklinde okuyup bu kelimenin ilk harfini büyük yazmak suretiyle beyitlerin "Münip" isminde bir şâire ait olduğuna zımnen işaret etmiştir (*Harput Yollarında*, I, 297). Emine Güzel de "Harput Sara Hatun Camii Kitabı ve Süslemeleri" başlıklı tebliğ metnine bu beyitleri almış, ancak o da yanlış okuduğu için bunların Rahmî Efendi'ye âit olduğunu çıkarmamıştır (bk. a.g.t., *Uluslararası Cami Sempozyumu [Sosya-Kültürel Açından]: 08-09 Ekim 2018 Malatya, Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018, II, 527.)

olup ilk defa bu makale vâsıtasıyla yayımlanmaktadır. Kezâ *Ma'mûretü'l-azîz* gazetesinin 12 Şabân 1303/ 16 Mayıs 1886 tarihli nüshasında yer alan ancak bugüne kadar gözden kaçan Rahmî Efendi'nin vefât haberi bu makalede ele alınarak gerçek vefât tarihinin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Kaynakça

Abdullah Yenişehirî, *Behcetü'l-fetâvâ*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 35940.

Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ'stehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1301.

Açar, Bedriye Gülay, “İki Şerh Arasında: Sûdî ve Şem'î'nin Bostân Şerhlerindeki Tekniğe Mukayeseli Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 57 (2017), s. 1-15.

Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* (haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu), I-II, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014.

Ahmed Hayatî el-Elbistânî, *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36833.

Arayancan, Ayşe Atıcı, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Öneme İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 29 (2011), s. 285-301.

Ata, Ramazan, *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839-1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama*, doktora tezi, 2011, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ateş, Süleyman, *Okul Notlarım*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2013.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve esrârü't-te'vîl*, I-V, Beyrut: Dâru İhyâu Tûrâsi'l-Arabî, 1418.

BOA, C. EV., 479/24216-1.

BOA, I. MVL. 70/1320-02, 03.

BOA, MVL., 237/19-2, 3, 5, 7.

BOA, MVL., 237/19-3.

Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmi'u's-Sahih*, Riyâd: Dâru's-Selâm, 1999.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul: Ali Şükrü Matbaası, 1338.

Cengiz, Halil Erdoğan- Eren, Gönül Hatay, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Clark, Emma, *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı* (trc. Elif Dolanbay- Adem Yesinde), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2017.

Çavuşoğlu, Halime, “19. Yüzyılın Sosyal ve Siyasi Olaylarına Bir Bakış: Bir Tarih Üstadı Nâfi ve Tarih Manzumeleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 52 (2014), s. 85-104.

Çelebi, İlyas, “Fal, [İslâmda Fal]”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, XII, 138-139.

Çelik, Gözde, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecid Camileri*, yüksek lisans tezi, 2000, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Dîvân-ı Rahmî-i Harputî, Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, 1303.

Ebu Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen* (thk. İzzet Ubeyd ed-Da'âs), I-V, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.

Ece, Abdurrahman, “Mescitler ile Çarşı ve Pazarları Niteleyen Bir Rivayetin Tahlili”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, IV/2 (2018), s. 284-330.

Ersoy, Mehmed Âkif, *Safahat*, Ankara: Hece Yayınları, 2009.

Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, I-VI, İstanbul: Dersââdet İkdâm Matbaası, 1314-1318.

Fatin Dâvûd, *Hâtimetü'l-eş'âr* (haz. Ömer Çiftçi), Ankara ty.

Gök, Taner, “Sûdî-i Bosnevî'ye Reddiyeler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21 (2018), s. 235-264.

Günay, Hacı Mehmet, “Receb”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, XXXIV, 506-507.

Güzel, Emine, “Harput Sara Hatun Camii Kitabı ve Süslemeleri”, *Uluslararası Cami Sempozyumu [Sosya-Kültürel Açıldan]: 08-09 Ekim 2018 Malatya, Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018, II, s. 505-535.

“Harput Şairleri: Harputlu Rahmi”, *Altan*, sy. 39-40-41-42 [1938], s. 39-40.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969-1970.

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, Beyrut: Dâru İhyâu Türâsi'l-Arabî, ty.

Kalfazade, Selda, “Dolmabahçe Camii”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, IX, 502-503.

Karabey, Turgut, “Tarih Düşürme”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, XL, 80-82.

Karabey, Turgut, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2015.

Karaca, Ali, “Şâkir Paşa”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXVIII, s. 307-308.

Karataş, Ahmet, “İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1 (2019), s. 112-169.

Karataş, Ahmet, “İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- II”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/2 (2019), s. 619-644.

Karataş, Ahmet, “Kemâleddin Efendi'nin Şiirleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 50 (2016), s. 71-135.

Kartal, Ahmet, “Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 5 (2001), s. 99-120.

Kavaz, İbrahim - Onur, M. Naci, *Harputlu Rahmî Dîvânı*, Ankara: İzzet Paşa Vakfı Yayınları (Ertem Matbaası), 1996.

Kemâleddin Harputî, *Dîvânçe*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3125.

Kutluoğlu, Muhammed Hanefî, “İbrâhim Paşa, Kavalalı”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXI, 330-333.

Ma'mûretü'l-azîz Gazetesi, nr. 130 (12 Şabân 1303/16 Mayıs 1886), Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası.

Mehmed Said Zeki, *Mecmû'a-i Resâil*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 37201.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-III, İstanbul 1311.

Memişoğlu, Fikret, “Elazığ'da Basın Hayatı”, *Yeni Fırat*, sy. 22 (İstanbul 1964), s. 21-26.

Memişoğlu, Fikret, “Rahmi Hoca”, *Yeni Fırat*, sy. 12 (Elazığ 1963), s. 10-12.

Memişoğlu, Fikret, “Rahmi Hoca”, *Yeni Fırat*, sy. 13 (Elazığ 1963), s. 18-21.

Molla Abdurrahmân Câmî, *Yûsuf u Züleyhâ*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K1549.

Molla Abdurrahmân Câmî, *Yûsuf u Züleyhâ*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K0531.

Moltke, Helmuth Von, *Türkiye Mektupları* (çev. Kemal Vehbi Gül), İstanbul: Varlık Yayınevi, 1967.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Riyâd: Dâru Taybe, 2006.

Nazik, Sıtkı, *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem*, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019.

Onur, M. Naci, *Harputlu Dîvân Şâirleri*, Elazığ: İzzet Paşa Vakfı, 1988.

Orak Yılmaz, Kadriye- Moradi, Abolfazl, “Türk Eğitim Kurumlarında Farsçanın Öğretilmesinde Sa’dî”, *Turkish Studies*, IX/3 (2014), s. 1653-1670.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli* (yay. haz. Özen Tok), V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, V, 38-42.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli* (yay. haz. Şakir Batmaz- Gülbadi Alan), XVII Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.

Rahmî-i Harputî, *Dîvân*, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36812.

Rahmî-i Harputî, *Tuhfe-i Dostân Şerh-i Bostân*, Millî Kütüphane, Yz A 6178.

Ruggles, D. Fairchild, *İslâmi Bahçeler ve Peyzajlar* (çev. Nurcan Boşdurmaz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ma'mûretü'l-azîz: 1310, Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, 1310.

Selçuk, Bahir, “Harputlu Rahmî'nin Esbiyenâme'si Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/2 (2014), s. 1-21.

Selçuk, Bahir, “Rahmî: Harputlu Hoca Rahmî Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rahmi-harputlu-hoca-rahmi-efendi> [erişim: 31.03.2020].

Sevindik, Hakan, *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi [İnceleme-Metin]*, doktora tezi, 2014, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1958-1968.

Sümer, Faruk, “Uzun Hasan”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, XLII, 261-264.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi'u'l-kebîr* (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), I-VI, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Topaloğlu, Bekir, “Cennet (Cennetin İsimleri)”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VII, 376-386.

Tosun, Necdet, “Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy. 20 (2019), s. 229-266.

Uzun, Mustafa İsmet, "Falnâme", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, XII, 141-145.

Ünal, Mehmet Ali, "Harput", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 232-235.

Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.

Yazar, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, doktora tezi, 2011, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1936.

Yılmaz, Fatma Büyükkarcı, "Sadî'nin *Bostân*'ının Türk Edebiyatındaki Yeniden Çevirileri ve Çeviri Stratejileri", *Turkish Studies*, sy. XII/22 (2017), s. 183-198.

50
بیتها را در اول صحنه می بینیم
باقی جنبه و الا سنا اول صحنه دانه
بر برین یکسله تشبیر ایدر اهل عالم
ایشه حال دلاوضا یکله ایزنه قلم فوله کر صا سر دیکره اهل صحنه بودله سینه
که هر کان سخی بکل زبیر العظم تقاضا ییم نصر الله آیتی صلدی
نام و الایه کی حافی حسن میر کریم
بسمتی رشتیه الایه کی مستحکم
کله کان معارف در بر بای هم
خانده ان زاد که هب سلسله هاب هم
قدیران علمیه ظفر پیر و در
شیدا اول ذات هم بر بای سلسله
بری در شش شکر و بری در یوفان
که ستره بخوبی بنامه بنان افکار
سرور در دیده امانه که کنایه در
داه را سنده صفالره اوله سببش داه لکم
بیمنا شریفک ایدر اولدی که کلدر ختم
بنده به نشه قلدر بر طرف اول طایفه
طفله نه سار که کون صفا و بر جم
شکن زلف بتان بیه ایدوب جم در جم
بسمتک صلاحتی ریاض صحنه
له اله تبرکته صلیکده که در حق کر
ادولور سانی اول صحنه صحنه

Kasidenin bulunduğu sayfalardan biri (AÜİF, Yazmalar Blm. nr. 36812, vr. 50*).
Müstensih Kemâleddin Harputî.

Rahmî Efendi'nin mührü
(BOA, MVL. 237/19-3)

Harput Sâre Hatun Camii'nin XIX. asırda inşâ edilmiş hâli (üstte).

Caminin bugünkü görünüşü (ilk fotoğrafta görünen muvakkithâne bugün yoktur.)

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 13, Mart 2020, s. 87-123, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 13, March 2020, pp. 87-123

Araştırma Makalesi/Research Article

YUSUF ŞÜKRÜ HARPÛTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ*

The Life of Yusuf Shukru Harpûtî And His Works

İbrahim SAYLAN**

Geliş/Received: 06.02.2020

Kabul/Accepted: 08.05.2020

Öz

Yusuf Şükrü, Harput'ta doğup, tahsilinin bir kısmını burada, kalanı ise Mısır ve İstanbul'da tamamlamıştır. İstanbul Vefâ Medresesi'nde bir süre görev yaptıktan sonra Medine'deki Mahmüdiyye Medresesi müderrisliğine tayin edilen Harpûtî, ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır.

Çalışmamızda Harpûtî'nin hayatı, ilmî kişiliği, özgün ve şerh çalışmaları incelenmektedir. Harpûtî'nin tespit edebildiğimiz yedi eseri vardır. Bu eserlerden bazıları yazma bazıları ise matbudur. Özgün çalışmaları; akâid konusunda Rumûzü't-Tevhîd, nesep tarihi ve siyer alanında Silsile-i Safâ ve halka ve yöneticilere öğütler içeren Nasihat-nâme adlı eserleridir. Şerh çalışmaları ise hadis metodolijisini ele alan Şerhu Usûli'l-Hadîs, mantık ilminde Nâmûsü'l-İkân, kelim alanında Hâşiye-i 'İsâm ve günlük hayatta okunan zikir, salavat ve duaları içeren Menba'î's-Se'âde adlı eserleridir.

Osmanlı'nın gerek kültürel gerekse medrese geleneğinin son temsilcilerinden olan Harpûtî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve telifatının bilinmesi, tanıtılması önem arz etmektedir. Müderris, mutasavvıf ve şairlik yönlerini bir arada bulunduran Harpûtî'nin bu yönleriyle eserlerinde nasıl birliktelik sağladığını göstermek için bir başka önemli boyutudur.

Harput'tan çıkıp Osmanlı'nın farklı bölgelerinde müderrislik görevini ifa eden Harpûtî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinin tanıtılmasını amaçladığımız bu çalışmada edindiğimiz sonuçları şöyle sıralayabiliriz. Harpûtî, ilmî ve tasavvufî kimliğiyle yaşadığı çağda toplumsal ve siyasal sorunlara duyarsız kalmayarak çeşitli dallarda Arapça ve Osmanlı Türkçesiyle telif ve şerh eserler kaleme almıştır. O, temel İslâmî ilimlerin yanı sıra mantık, siyaset ve nesep tarihi gibi alanlarda da geniş bir perspektif sahibidir. Nitekim Harpûtî'nin siyaset, kelim, siyer alanındaki telif eserlerinin yanında; usûlü'l-hadis ve mantık ilmine dair şerhleri de müstakil

* Bu makale, Yusuf Şükrü Harpûtî ve Eserlerinin Hadîs Açısından Değeri, adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr. Hadis A.B.D., MEB isaylan@hotmail.com orcid.org/0000-0001-8462-8927

birer eser hüviyetindedir. Harpûti, müderrisliğinin yanı sıra tasavvufla ilgilenerek Nakşibendî ve Şazilî Tarikatı'nın halifeliğini yapmıştır. Ayrıca şair olarak da tanınan Harpûti, görüşlerini anlatmada şiirlerini bir araç olarak kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harpûti, Müderrislik, İlmî Kişilik, Tasavvufî Yön, Şairlik.

Abstract

Yusuf Şükrü, was born in Harput, after finishing his education here, he completed the rest of his education in Egypt and Istanbul. After working at Istanbul Vefa madrasah for a while, he was appointed as a mudarris to Mahmudiyye Madrasah in Medina and he stayed till the end of his life and died there.

In our study, the life of Harputi, his scientific personality, his unique paraphrases are examined. Harputi has seven works that we could find out. Some of these works are handwritten and some are printed. His unique works; Rumûzü't-Tevhîd in the field of doctrines, Silsile-i Safâ in the field of the history of lineage and prophetic biography, and Nasihat-name which contains a lot of advices for the society and executives. His paraphrase works are Şerhu Usûli'l-Hadîs which handles the method of hadith, Nâmûsü'l-Îkân in the field of logic, Hâşiye-i 'Îsâm in the field of kalam, and Menba'î's-Se'âde which includes invocations, salat and blessings in our daily life.

Being known his scientific personality, introducing him, the works and life of Harputi who is one of the last representatives of the Ottomans' both cultural and madrasah tradition, has a great importance. Harputi who has the ability of mudarris, sufi and poesy, showing the securing uniformity in his works with these aspects is another aspect of this work.

We can specify the results as follows that we inferred from this work which we aim to introduce the life, scientific personality and works of Harputi who came from Harput and carried out his duty of mudarris in different regions of Ottoman. Harputi wrote copyright and paraphrase works both in Arabic and Ottoman Turkish in different fields not remaining insensitive to the political and social problems during in his era with his scientific and mystic identity. He has a broad perspective in the fields such as logic, politic and the history of lineage besides basic Islamic sciences. Besides Harputi's copyright works in the field of politic, kalam, and prophetic biography, his paraphrases about the method of hadith and logic are also considered as unique works. Harputi was interested in Sufizm in addition to being mudarris, and got the Caliph of the Şazilî and Nakşibendî sect. Besides being known as a good poet, he used his poems as a tool to express his ideas.

Key words: Harpûti, Mudarris, Scientific personality, Mystic aspect, Poesy

Giriş

Milletlerin gelenek ve kültürlerinin oluşmasında, mensubu buldukları dinin göz ardı edilemeyecek ölçüde ehemmiyeti vardır. Dolayısıyla İslam dini kültürümüzü derinden etkilemiş ve şekillendirmiştir. Toplumun birliği-

nin korunması ve devamı için, sahip olduğumuz bu dini değerleri ve kültürü, şimdiki nesle ve geleceğe aktarmak durumundayız.

Geleceğini geçmişi üzerine bina etmeyen/edemeyen toplumlar birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu, geçmişi olduğu gibi geleceğe aktarmak anlamına gelmemelidir. Geleceği inşa ederken hata yapmamak veya hata yapma oranını en aza indirmek için geçmişi iyi analiz etmek suretiyle geleceğe ışık tutmak son derece önemlidir. Bu açıdan bakıldığında geçmişteki âlimlerin birikim ve tecrübelerinden yararlanmak oldukça önemlidir. Onların hayat ve eserlerini tahlil etmek, onları daha iyi anlamak, geleceğe güvenle yürüme imkân ve fırsatını yakalamak demektir.

Bu çalışmada, Yusuf Şükrü Harpûtî'nin tanıtılması, Osmanlı toplum hayatında edindiği rol ve eserlerinin istifadeye sunulmasının önemine binaen onun hayatı, hadisçiliği, tasavvufi yönü, şairliği ve şerhçiliği hakkında bilgi vererek çeşitli ilim dallarına ait tespit edebildiğimiz yedi eserini tanıtacağız.

1. Hayatı

Tam adı; el-Hâc Yusuf Şükrü b. Osman b. Mustafâ b. Feyzullâh el-Harpûtî el-Hanefî er-Rûmî'dir.¹ Yusuf Şükrü, doğduğu yere nispetle Harpûtî olarak şöhret bulmuştur.² Anadolu sınırları dışında Hicaz bölgesinde müderislik yaptığından, Anadolu'dan (Türk) olduğunu ifade etmek için er-Rûmî ve mensup olduğu mezhebi göstermek için de el-Hanefî denilmiştir.

Yusuf Şükrü Harpûtî'nin doğum tarihi ve gençliği hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Harput'a bağlı Hüseyin Köyü'nde (Elazığ, Ulukent Mahallesi) doğan Harpûtî'nin babasının adı Osman, dedesinin adı Mustafa, büyük dedesinin adı da Feyzüllâh'tır. Harput'un ileri gelen Falcıoğulları ailesine mensuptur.³

Daha genç bir talebeyken, muhitte büyük şöhret ve hürmet kazanmıştı. O kadar ki, zamanın valisi, kızını bu genç âlim ve şaire vermek istemişti. Bu teveccühe teşekkür eden Harpûtî'nin bir fidana benzeyen kadının, daima görüp gözetlenmeye muhtaç olduğunu, hâlbuki kendisinin, meşguliyet ve riyazeti sebebiyle, bu ihtimama vakit bulamayacağını, ihmâle de gönlünün razı olmayacağını söyleyerek teklifi reddettiği rivayet edilmektedir.⁴

¹ Yusuf Şükrü Harpûtî, *Nâmûsü'l-Îkân 'alâ Şerhi'l-Burhân*, Litografya Matbaası, İstanbul 1274/1858, s. 243.

² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, (Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, 6. cilt Zeyli), Maârif Basımevi, İstanbul 1955, c. II, s. 570; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993, c. IV, s. 164.

³ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul 1959, c. II, s. 283-284.

⁴ Fikret Memişoğlu, *Harput Divanı*, Elazığ Kültür Derneği Yay., Elazığ 1995, s. 6-7.

Yusuf Şükrü, ilk tahsilini Harput'ta aldıktan sonra ilmini Mısır ve İstanbul'da ikmal etmiştir. Kendisinin bizzat anlattığına göre, gençliğinde Mısır'da Câmiu'l-Ezher'in yakınında on iki sene ikamet etmiş ve çeşitli âlimlerden hadis, tefsir gibi İslami ilimleri öğrenmiştir.⁵ Daha sonra İstanbul'a gelip yine kendisi de bir Harputlu olan Hacı Abdurrahmân Efendi'den ilmî icazet alarak Vefâ Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir.⁶

İslâmî ilimlerin çoğunda yetkin bir âlim olan Harpûtî, talebelerine Arapça, tefsir, hadis, kelâm gibi dersleri öğretmiş, Vefâ Medresesi'nde ise daha çok *Kadı Beydâvi* ve *Celâleyn* tefsirlerini okutmuştur.⁷ Ayrıca Eğinli İbrahim Hakkı, ondan "*Menâr*" okuduğunu ifade etmiştir.⁸

Dar-ı Âliye'de Şeyh Vefâ Hazretlerinin medresesinde ulûmü'l-âliyenin talimi ve neşriyle meşgul ve Eğri Kapı civarında Vânî Efendi Dergâhı'nda şeyh iken⁹ 1273/1857'de İstanbul'dan Medine'deki Mahmûdiyye Medresesi müderrisliğine tayin edilen Harpûtî,¹⁰ ömrünün sonuna kadar, yaklaşık yirmi yıl Medine'de kalmış, birçok ilmî eser telifi ile uğraşmış ve tedris hayatında üç defa da icazet vermiştir.¹¹ Ömrünün sonlarında gözleri iyi görmemesine rağmen eser telifine ve tedris hayatına devam etmiştir.¹²

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Harpûtî'nin vefat tarihi Hicrî 1292,¹³ Miladî 1875¹⁴ ve 1876¹⁵ olarak verilmektedir. Yaşı bir hayli ilerlemiş olduğu halde Medine'de vefat etmiş ve Cennetü'l-Bâki'ye defnedilmiştir.¹⁶

2. İlmî Kişiliği

Yusuf Şükrü Harpûtî Osmanlı döneminde müderris olarak görev yapmıştır. Osmanlı Devletinde ilmî/akademik faaliyetleri yürüten müderrisler devrin önde gelen âlimlerinden seçilmektedir. Müderrisler, medreselerde be-

⁵ Yusuf Şükrü Harputî, *Şerhu Usûli'l-Hadis*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293/1876, s. 132.

⁶ Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. II, s. 283.

⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1914, c. II, s. 57.

⁸ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yay., İstanbul 1983, s. 106.

⁹ Yusuf Şükrü Harpûtî, *Hâşiye-i 'İsâm 'alâ Hâşiye*, Süleymaniye Kütüphanesi Âtıf Efendi Numara 1238, İstanbul 1273/1861, varak 1a.

¹⁰ Yusuf Şükrü Harpûtî, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, Hacı Osman Efendi'nin Matbaası, İstanbul 1286/1869, s. 2.

¹¹ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, c. II, s. 570; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57.

¹² Memişoğlu, *Harput Divanı*, s. 7.

¹³ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, c. II, s. 570; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57.

¹⁴ Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifin*, c. IV, s. 164.

¹⁵ Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. II, s. 283; Memişoğlu, *Harput Divanı*, s. 7.

¹⁶ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, c. II, s. 570; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57.

lirli bir öğrenim gördükten sonra icâzet alarak tahsil hayatlarını tamamlamakta, sonra bilgi ve becerisine göre medreselerde çeşitli kademelerde görev almaktadırlar.

Bir müderris, hemen hemen bütün dinî ilimlerde bilgi sahibidir. Harpûtî de bu geleneğe uygun şekilde yetişerek medreselerde Arapça, tefsir, hadis, kelâm gibi dersleri okutmuştur. O, temel İslami ilimlerin yanı sıra mantık, siyaset ve nesep tarihi gibi dallarda da yetkin bir âlimdir.

Harpûtî'nin, eserlerinde ismini zikrederek alıntı yaptığı başlıca âlimler hadis alanında Sehâvî, Suyûtî, Gazâlî, İbn Hacer, en-Nevevî ve İbnü'l-Cevzî; Arap dili sahasında ise İbn Hişâm, Sibeveyh, Fahrettin er-Râzi ve Zemahşerî'dir.

2.1 Harpûtî'nin Hadisçiliği

Harpûtî'nin *Şerhu Usûli'l-Hadîs* adlı eseri onun hadis ilmi ile irtibatını açıkça göstermektedir. Söz konusu eserin içeriğine bakıldığında müellifin hadis ilmiyle yoğun bir şekilde ilgilendiğini söylemek mümkündür. Harpûtî'nin bu eserinde işlenen konular ve örnek olarak verdiği hadislerden hareketle, Harpûtî'nin hadisçiliği hakkında bir fikir sahibi olmak mümkündür.

Ayrıca onun hadis yönünün kuvvetli olmasında yetişmiş olduğu medrese ortamının da etkisi büyük olmuştur. Harpûtî'nin yetişmiş olduğu bu ortam, hadis açısından önemli bir noktadadır. Zira Evliya Çelebi Harput medreselerinden bahsederken: “Cümlesinde ilm-i hadis görülür”, demiştir.¹⁷

Harpûtî, hadisi şöyle tanımlıyor: Hz. Peygamber'in durumlarından ve fiillerinden bahseden bir ilimdir. Hz. Peygamber'i bilmek bu ilmi bilmektir.¹⁸

Onun *Şerhu Usûli'l-Hadîs* adlı eserinin genel içeriği; kaynağına göre, senedine göre, senedinde kopukluk olmasına göre, ravinin kusurlarına göre, sıhhat derecesine göre, adâleti zedeleyen kusurlara göre, zaptı zedeleyen kusurlara göre ve ravi sayısına göre hadisler gibi ana kategorilerden oluşmaktadır. Bu ana konular, alt dallarıyla beraber işlenmiştir. Zayıf hadis çeşitlerine daha fazla değinilmiş ve müşahhas örnekler ışığında konu açıklanmıştır. Kısaca bir hadis usulü kitabında bulunması gereken hemen hemen her konu şârih tarafından oldukça fazla örnekle izah edilmiştir.

Yusuf Şükrü, zayıf hadis kategorisinde değerlendirilen “muzdarib”¹⁹ hadise, Fâtıma bnt. Kays'ın şu iki rivayetini örnek olarak zikretmiştir: Birin-

¹⁷ Ali Yardım, *Hadîs*, I-II, Damla Yay., İstanbul 1997, c. I, s.191.

¹⁸ Yusuf Şükrü Harpûtî, *Hâşiye-i 'İsâm 'alâ Hâşiye*, İstanbul 1238/1823, varak 6b.

¹⁹ Bazen bir bazen de birden fazla ravilerden birbirine aykırı şekilde rivayet edilen ravileri adâlet ve zapt yönünden yakın derecelerde olduklarından aralarında herhangi birini

ci rivayette Allah Resûlü şöyle buyurdu: “*Malda zekâttan başka da hak vardır.*”²⁰ Diğer bir rivayette Resûl-i Ekrem (sas.) şöyle buyurdu: “*Malda, zekâttan başka hiç bir hak yoktur.*”²¹ Bu ikinci hadis “muzdarib” hadistir.²² Hadisin tahrirlerinde, Harpûti'nin verdiği bu bilgi, aynen doğrulanmaktadır.²³

Harpûti: “Hadis rivayetinde evlâ olan, hadisi asıl ifadeleriyle rivayet etmektir. Çünkü hadiste öyle nükteler olur ki bazen dinleyen, rivayet edenden daha iyi anlar.” dedikten sonra bu görüşü desteklemek için şu hadisi zikretmiştir: “*Allah bizden herhangi bir şeyi işiten ve işittiği gibi tebliğ eden kimsenin yüzünü aydınlatsın! Çünkü tebliğ edilen kişi, işitenden daha kavrayışlı olabilir.*”²⁴

Harpûti, “müdreç”²⁵ hadis hakkında da çok uzun açıklamalarda bulunmaktadır. Denilebilir ki bu eserde en ayrıntılı ve örneği en fazla olan “müdreç” hadis türüdür. Nitekim bir “müdreç” hadis örneğinde; İbn Mes‘ûd: “Hz. Peygamber, avuçlarını avuçlarıma alarak teşehhüdü bana, sûre öğretir gibi şöyle öğretti: “*et-Tehiyyâtü lillâhi ve’s-salavâtü ve’t-tayyibât. es-Selâmü aleyke eyyühe’n-nebiyyü ve rahmetullâhi ve berakâtüh. Es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillâhi’s-salihîn. Eşhedü en lâ ilâhe illallâh. Ve eşhedü enne Muhammeden ‘abdühü ve Rasûlüh. Züheyr dedi ki; Allah’ın izniyle ‘Eşhedü en lâ ilâhe illallâh. Ve eşhedü enne Muhammeden ‘abdühü ve Rasûlüh’ü ondan ezberledim. Eğer bunu yaparsan, ister kalk ister otur, Allah’ın izniyle namazın yerine gelmiştir.*” buyurdu.²⁶ Bu rivayetin “Eğer bunu yaparsan, ister kalk ister otur, Allah’ın izniyle namazın yerine gelmiştir”, kısmı “müdreç”tir. İbn Mes‘ûd’un sözüdür. Harpûti buna ilişkin daha birçok örnek zikretmiştir.²⁷

tercih etme imkânı olmayan hadislerdir. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, s. 301.

²⁰ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Beyrut ts., *Zekât*, 37 (III, 48); Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *es-Sünen*, Beyrut 1407/1987, *Zekât*, 13 (I, 471).

²¹ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed el-Kazvîni *es-Sünen*, Daru'l-Fikr, Beyrût ts., *Zekât*, 36 (I, 570).

²² Abdurraûf Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Mısır 1356/1937, c. V, s. 375.

²³ Harpûti, *Şerhu Usûli'l-Hadis*, s. 46-47.

²⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Cami'u's-Sahîh*, Beyrut 1407/1987, *İlim*, 9 (I, 36); *Hac*, 131 (II, 620); Tirmizî, *İlim*, 7 (V, 34); Bk. Harpûti, *Şerhu Usûli'l-Hadis*, s. 49.

²⁵ Hadisin senedine veya metnine ravilerinden biri tarafından aslında olmayan ve rivayet edenlerin hadisin aslında olduğunu zannettikleri bir veya birkaç kelime ya da cümle eklenerek rivayet edilen hadislere denir. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 254.

²⁶ Dârimî, *Salât*, 84 (I, 355);

²⁷ Harpûti, *Şerhu Usûli'l-Hadis*, s. 50-54.

Eserde “şâzz” hadisin tanımı yapıldıktan sonra şu örnek getirilir: Nubeyşetu'l-Huzelî şöyle dedi: Resûl-i Ekrem: “*Teşrik günleri yiyip içme günleridir*” buyurdu.²⁸ Yusuf Şükrü, bu hadisin bütün tarikleri şöyledir: “*Teşrik günleri yiyip içme günleridir*.” ancak Ukbe b. Amr’dan: “*Arefe ve teşrik günleri yiyip içme günleridir*.” şeklindeki bu ilaveli rivayet, “şâzz”dır.²⁹

Harpûtî, “münker”, “müdelles” ve “mu‘allel” hadis üzerinde durarak, “mu‘allel hadis”³⁰ için Katâde’nin Enes b. Mâlik’ten naklettiği şu rivayeti zikretmiştir. Enes: Hz. Peygamber (sas.) ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın arkasında namaz kıldım, bunların hepsi namaza elhamdulillah ile başladılar, kırâatin evvelinde ve âhîrinde besmeleyi söylemezlerdi.³¹ Katâde’nin “müdelles” olmasından dolayı, bu hadis “zayıf” kabul edilmiştir.³²

Yusuf Şükrü, bu çalışmada bir muhaddis olarak konulara yaklaşmış, hadisleri sadece nakletmekle kalmamış, yeri geldiğinde sıhhat açısından da tenkit etmekten çekinmemiştir. Şu hadiste bunu açıkça görmek mümkündür: Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas.) şöyle buyurmuştur: “*İlim aramak her Müslüman’ın üzerine farzdır. Ehil olmayan insanların yanına ilim bırakan kimse, domuzların boynuna cevher, inci ve altın gerdanlık takan adama benzer.*”³³ Harpûtî; bu hadisi Mizzî’nin “hasen” hadise örnek olarak getirdiğini, ancak birçok âlimin bunu “zayıf” kabul ettiğini söyler. O, hadisin senedindeki ravilerden Hafs b. Süleymân’ın zayıflığı nedeniyle isnadın “zayıf” olduğunu bildirmiştir.³⁴ Bu hadisi zikreden kaynaklar Harpûtî’yi doğrulamaktadır.

Müellif “mütevâtir” hadisten de bahseder. Örnek olarak da; “*Her kim bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.*” hadisini zikreder.³⁵ O, bu hadisi üç ayrı yerde eserine almış ve bunun “mütevâtir” olduğunu ifade etmiştir.³⁶

Harpûtî, sahabenin âdil olduğunu söylemiş, müphem kişinin sahabe olmasının, hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini belirtmiş ve bu görüşü des-

²⁸ Müslim, *Sıyâm*, 144 (II, 800).

²⁹ Harpûtî, *Şerhu Usûli'l-Hadîs*, s. 55–56.

³⁰ Dış görünüşü itibarıyla sahîh olmakla birlikte aslında gizli bir illete sâhip olan hadislere denir. Bk. Uğur, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 239-240.

³¹ Müslim, *Salât*, no: 52 (I, 299).

³² Harpûtî, *Şerhu Usûli'l-Hadîs*, s. 57-63.

³³ İbn Mâce, *Mukaddime*, 17 (I, 81); Bk. Harpûtî, *Şerhu Usûli'l-Hadîs*, s. 74-75.

³⁴ İbn Mâce, *Mukaddime*, 17 (I, 81).

³⁵ Buhârî, *İlim*, 38 (I, 52); Müslim, *Mukaddime*, 3 (I, 10); Tirmizî, *İlim* 8 (V, 35).

³⁶ Harpûtî, *Şerhu Usûli'l-Hadîs*, s. 76, 95, 134.

teklemek için de şu rivayeti aktarmıştır: “Benim ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz.”³⁷

Yusuf Şükrü, isnadı olmayan hadisler için şu üç örneği zikretmiştir: “Ümmetimin âlimleri, İsrail oğullarının peygamberleri gibidir.”, “Ben adil padişah döneminde doğdum.” ve “Kedi sevgisi, imandandır.” Ona göre her üç haber de “mevzû”³⁸dur.³⁹

Harpûti, “Ameller ancak niyetlere göredir.” hadisini geniş bir şekilde ele almakta ve bu hadisin “meşhur” olduğunu açıklamaktadır.⁴⁰

Harpûti, “ferd-i mutlak” üzerinde durarak şu örnekleri zikretmiştir: İbn Ömer, Resûlullah’tan şöyle işittim: “O, velânın alınıp satılmasını ve hibe edilmesini nehyetti.” Ebû Hureyre şöyle rivayet etti: Allah Resulü: “İman altmış küsur şubedir. Bunların efdali Allah’tan başka ilah yoktur, demektir. En aşağısı ise yoldan eziyet verecek şeyleri gidermektir. Hayâ da imanın bir şubesidir.” buyurdu.⁴¹ Dolayısıyla bunları ferd-i mutlak hadis olarak kabul etmiştir.

Müellif, sahabe içtihadına örnekler de getirmiştir. Ebû Hureyre: “Oruçlu bir kimse gayri ihtiyari olarak kustuğu zaman orucu bozulmaz. Çünkü kusmak çıkarmaktır; girdirmek değildir.” demiştir. Yine Ebû Hureyre’nin: Oruçlu kimse, kusarsa orucu bozulur, dediği zikrolunuyor. Birinci (yani kusmak orucu bozmadığı rivayeti) daha “sahîh”tir. İbn Abbâs ile İkrime de: “Oruç, içeri giren şeylerden kendini tutmaktır. Dışarı çıkan şeyden kendini tutmak değildir.”⁴² demişlerdir. Harpûti bu rivayeti “mu‘allâk” hadise örnek olarak vermiştir. O, senedin hepsi düşen hadise veya senedin bir kısmı düşen hadise, “mu‘allâk” hadis dendiğini belirtir ardından da Buhârî’de geçen yukarıdaki hadisin senedini zikreder. Harpûti: “Buhârî, bazı yerlerde senedi tam verir bazı yerlerde hadis uzamasın diye senedi kısaltır.” demiştir.⁴³

Harpûti’nin hadisçiliği, *Şerhu Usûli’l-Hadîs* eserinde açıkça görülmektedir. Ancak bu eser dışındaki çalışmalarında genel anlamda hadisçilik yönü, pek hissedilmemektedir. Onun Osmanlı ilim dünyasındaki yerleşik gelenekten ayrılmadığı görülmektedir. Yusuf Şükrü, *Şerhu Usûli’l-Hadîs* dışındaki eserlerinde hadislerin genelde incelediği konuyu ilgilendiren kısmını ver-

³⁷ Harpûti, *Şerhu Usûli’l-Hadîs*, s. 103, 119.

³⁸ Çeşitli maksatlarla uydurularak Hz. Peygamber’e iftira ve nispet edilerek rivayet edilen sözlerle denir. Bk. Uğur, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 226.

³⁹ Harpûti, *Şerhu Usûli’l-Hadîs*, s. 121; *Nasihat-nâme*, varak 6b; *Silsile-i Safâ*, s. 6.

⁴⁰ Harpûti, *Şerhu Usûli’l-Hadîs*, s. 126.

⁴¹ Harpûti, *Şerhu Usûli’l-Hadîs*, s. 127.

⁴² Buhârî, *Savm*, 32 (II, 684)

⁴³ Harpûti, *Şerhu Usûli’l-Hadîs*, s. 34.

mekle yetinmiş yani takti usulünü kullanmıştır. Sened vermeden, “Hz. Peygamber buyuruyor” diyerek hadisleri nakletmiştir. Bir kaç hariç genelde “merfû”⁴⁴ haber zikretmiştir. O, eserlerine genelde “sahîh” hadisleri almakla beraber, “zayıf” ve “mevzû”⁴⁵ hadisleri de kullanmıştır. Dolayısıyla bu konuda seçici olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Harpûtî akademik anlamda bir muhaddis değil, bir müderristir. Onun diğer eserlerini göz önünde bulundurmadan, sadece usûl ile ilgili eserine bakarak hareket edilse, ona bir muhaddis denilebilir. Ancak diğer eserlerine baktığımızda bunu söylemek oldukça güçtür.

2.2. Harpûtî'nin Tasavvufî Yönü

Yusuf Şükrü Harpûtî'nin müderrisliğinin yanı sıra tarikatlarla da ilişkisinin olduğunu, *Nâmûsü'l-İkân 'alâ Şerhi'l-Burhân* adlı eserinin kapak sayfasından öğreniyoruz. Burada; “Fudalâ-i Ârifân ve tarikatı ‘Âliye-i Nakşibendî, Hâlidîyye hülefâsından, Harputlu Seyyid el-Hâc Yusuf Efendi'den Gelenbevî'nin Burhân'ına yazılmış bir şerhtir.” ibaresi mevcuttur.⁴⁵ Ayrıca *Osmanlı Müellifleri* adlı eserde Harpûtî tanıtılırken kullanılan ilk cümle onun “Hâlidîyye”⁴⁶ şeyhlerinden ve âlimlerden bir zat”⁴⁷ olduğu şeklindedir. Bir de Harpûtî'nin *Hâşiye-i 'İsâm 'alâ Hâşiye* adlı eserinin kapak sayfasında şöyle denilmektedir: Dâr-ı Âliye'de Şeyh Vefâ Hazretlerinin medresesinde ulûm-ü'l-âliyenin talimi ve neşriyle meşgul ve Eğri Kapı civarında Vâni Efendi Dergâhı'nda şeyh iken Medine-i Münevvere'de vaki Mahmûdiyye Medresesine müderris olan Harpûtî es-Seyyid el-Hâc Yusuf Efendi, kendisinin hattı ile *Şerh-i Akâid-i 'İsâm* 'ın üzerine hâşiye-i münifesidir. (1280 Dâru's-seâde.)

Tarikata ilk ne zaman ve kim aracılığıyla girdiği, kime intisap ettiği ve kimin halifesi olduğu bilinmemektedir. Bilinen şu ki; İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Nakşibendî Tarikatının Hâlidîyye kolunun halifesi olduğudur.⁴⁸ Tasavvufa olan merak ve ilgisi bilinmektedir ve bunu, eserlerinin çoğunda görmek mümkündür.

⁴⁴ Senedi nasıl olursa olsun, Hz. Peygamber'e açıkça veya hükmen nispet edilen hadistir. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis Isulahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İstanbul 2011, s.175.

⁴⁵ Harpûtî, *Nâmûsü'l-İkân*, s. 1.

⁴⁶ Nakşibendîyye tarikatının Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö.1242/1827) nispet edilen kolu. Bk. Hamid Algar, “Hâlidîyye”, DİA., İstanbul 1997, c. XV, s. 295-299.

⁴⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 57.

⁴⁸ Aylık yüz elli kuruş alan Harputlu Yusuf Efendi, 1279/ 1862 yılında geçinemediğini belirterek maaşına zam yapılmasını istihdam etmiş; talebine karşılık evkaf-ı hümayun nezareti ücretini bir miktar artırmıştır. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 27/Rebiülevvel/1279 (21 Eylül 1862) Dosya No. 240, Gömlek No. 99, Fon kodu: A.} MKT. MHM.) Bu vesikada Yusuf Efendi'nin “fuhûl-i ulemâdan ve meşâyih-i kirâmdan... fazl ü ilmden başka ashâb-ı vecd ü takvadan” olduğu anlatılır. 1280/1864 yılında padişaha takdim edilmek üzere

Yusuf Şükrü, Medine'deki Mahmûdiyye Medresesi müderrisliğine tayin olduktan sonra, ilmî faaliyetlerinin yanı sıra burada Nakşibendî Tarikatı Hâlidiyye kolu şeyhliğine de devam etmiştir. Ayrıca o, Mekke'de İsmail Nevvâbî'ye intisap ederek seyr-i sulûk⁴⁹ görmekte, Şazilî Tarikatı'nın⁵⁰ halifelikliğini de kazanmıştır.⁵¹

Harpûtî'nin Medine'de görev yaptığı Mahmûdiyye Medresesi kütüphanesinde yaptığımız taramada Harputî'ye ait bir tarikat icâzet nâmesi bulduk. Hicrî 1283 yılında Medine'de yazılmış olan icâzet-nâmede; bir tarikat mensubunun dikkat etmesi gereken hususlar, tarikat büyüklerine dualar ve hatme-i mecdiye bulunmaktadır.⁵²

Harpûtî'nin tasavvufî yönünü en iyi ortaya koyan eseri *Delâilü'l-Hayrât* adlı evrâd kitabına yazdığı *Hizmet-i Menba'î's-Se'âde* adlı şerhidir. Bu eser adeta günlük hayatta bir mutasavvıfın yol haritasını belirlemektedir. Eserin ilk bölümünün metninde; İhlâs, Muavvizeteyn ve Fâtiha sureleri ile tevbe-i istiğfar ve esmâ-i hüsnâ işlenmiştir. Harpûtî, daha çok burada Esmâ-i Hüsnâ'nın okunma zamanı ve mükâfatı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Örnek olarak yâ Gaffâr için Harpûtî şunları zikretmiştir: Zühre saatinde pa-dişahlar, beyler ve zalimlerin hışmından emin ola, kaza ve belâlar def ola, her kim cuma günü yüz kere yâ Gaffâr! Benim günahlarımı bağışla, Cenâb-ı Allah onu bağışlananlardan kıla. Günahlarına tövbe edüp ve Gaffârdan rica ede mağfiret bula.⁵³

Eserin sonraki metinlerinde Hz. Peygamber'in 201 adet ismi sayıldıktan sonra haftanın her günü için okunacak salâvât ve dualar ayrı ayrı zikredilmiştir. Özetle; salâvâtı belli zamanlarda düzenli bir şekilde okuyanların çok

gönderdiği bir kitapçığı dolayısıyla kendisine beş bin kuruş atıyye (hediye, bahşış) ihsan olunmuştur. Söz konusu ikinci arşiv vesikasında Harputî Hacı Yusuf Efendi, "ulemâ-yı âmilinden ve tarikat-i 'aliyye-i nakşibendiyye meşâyihından... erbâb-ı fazl ü kemâlden ve mensûb olduğu tarikat-i 'aliyye-i mezkûrede ashâb-ı vecd ü hâlden bulunup du'asıyla iğtinâm olunur zevâtdan..." şeklinde tarif edilmektedir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 21/Şaban/1280 (30 Ocak 1864) Dosya No. 521 Gömlek No. 35500 Fon kodu: İ. DH.) Bk. Âdem Ceyhan, Tuğba Aydoğan, Hilal Cırcır, "Harputlu Yusuf Şükrü'nin Nesâyih (Nasihâtleri)", *Süfi Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt VII, sayı 13, s.7.

⁴⁹ Tasavvuf ve tarikata giren kimsenin manevî makamlarını tamamlayınca kadar geçirdiği safhalara verilen isimdir. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, s.183.

⁵⁰ Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî (593/1196) tarafından kurulmuştur. Daha çok kuzey Afrika'da yayılmıştır. Bk. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 248-251.

⁵¹ Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. II, s. 283.

⁵² İcazetname, Medine'de Melik Abdülazîz Kütüphanesi Mecmû'atu'l-Mahmûdiyye kısmında, 1603 numarada kayıtlı olup iki varaktır. Bk. Ek 1.

⁵³ Harpûtî, *Hizmet-i Menba'î's-Se'âde*, varak 2b.

sevap kazanıp rızâ-i ilahîye ve Peygamber Efendimizin (sas.) şefaatine nail olacakları, günahlarının mağfiret edileceği, kötü huyları terk edip iyi huylar edinecekleri ve dünya işlerinin düzeleceği belirtilmiştir.

Harpûtî'nin tasavvufî yönünü yansıtan bir başka eseri de tevhit anlayışının inceliklerinin işlendiği *Rumûzü't-Tevhîd* adlı eseridir. Harpûtî, bu eserde kelime-i tevhidin manası bölümünde "*Zikrin en faziletlisi; lâ ilâhe illallah ve du'ânın en faziletlisi, elhamdülillâhtır.*"⁵⁴ hadisini zikrettikten sonra hadisin manası için şu açıklamada bulunmuştur: Bu zikirle meşgul olmak, diğer zikirlerle meşgul olmaktan daha eftaldir. Zira mertebe-i ulûhiyeyi ispat etmek, 'avâm ve havâs üzerine farzdır.(Allah'ın varlığını bilmek herkes üzerine farzdır.) Ama geçerli bir hüvviyet mertebesi ispat etmek ise vahdet-i vücûd ile alakalı bir konudur. "Lâ ilâhe illâllah" kelimesi lafzen ve mânen âmm, "lâ ilâhe illâ hû" ise lafzen âmm ve mânen hâss olmuştur. Lafzen âmm olması, ulemâ-i zâhir itibarı üzere ismi celâle râci olur. Nitekim Kur'an'da "Allâhu lâ ilâhe illâ hû" şeklinde gelir ve onun için "Ulemâ-i zâhir kelime-i mezkûreye zamirdir." derler. Mânen hâss olması ulemâ-i bâtin itibarı üzere hû kelimesi hüvviyeti zâtiyeye işaret eder. Bunun için bunlara âlemi'l-hû derler. Elif lâm ile âlemi'l-hüvviyet manasına bu makam habîbullâh sallâllâhu 'aleyhi vesellemindir.⁵⁵ Harpûtî, konu bağlamında geniş açıklamalar yapmıştır. Kelime-i tevhidin anlamının mertebelere göre değiştiğini; âvam ile havâsa, ulemâ-i zâhir ile ulemâ-i bâtına ve hatta tarikat ehlinin seyrü sülûküne göre farklılıklar arz ettiğini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Harpûtî'nin, bu eserinde meselenin bâtinî boyutunu incelikleriyle ele almış olması onun tasavvufî derinliğini göstermektedir.

2.3. Harpûtî'nin Şairliği

Harput Yollarında adlı eserinin müellifi İshak Sunguroğlu: "Yusuf Şükrü Harpûtî'nin gayet hassas bir şair olduğunu, şiirlerinin çeşitli ve bambaşka bir üslupta yazıldığını büyüklerimden dinlemiştim." diyerek şiirlerinden birkaç örnek vermektedir. Sunguroğlu ayrıca şiirlerinin yazma olarak beş kitap tuttuğunu ve daha birçok da te'lifâtı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Onun bahsettiği beş yazma şiir kitabını bulamadık ancak Harpûtî'nin telifâtını tanıtırken bahsetmediği *Hâşiye-i 'Îsâm 'alâ Hâşiye* ve *Hizmet-i Men-ba 'i's-Se'âde* adlı yazma eserlerini bulabildik. Bu eserler de şiirle ilgili değildir.

Yusuf Şükrü, şairliğinden ziyade âlim ve müderris olarak tanınmıştır. Harput çevresinde yetişen tasavvuf şairleri halk tarzı şiir yerine divan tarzı tasavvuf şiirleri yazmışlardır. Şairliği hakkında Tahir Abacı: "Harput'ta

⁵⁴ Tirmizî, *De'avât*, 9 (V, 462); İbn Mâce, *Edeb*, 56 (II, 1253).

⁵⁵ Rumûzü't-Tevhîd, s. 3.

⁵⁶ Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. II, s. 283-284.

XIX. yy. içinde divan şiirinin bütün biçimlerini başarıyla kullanmış ve özgün el yazması divanlar ya da şiir mecmuaları bırakmış, Yusuf Şükrü Harpûti gibi şairler yetişmiştir. Buna karşılık, yöreden antolojilere geçecek ölçüde bir halk şairi çıkmamıştır. Ayrıca Harput önemli kültür merkezlerinden biri olduğundan ve güçlü bir medrese kültürü bulunduğundan, şairleri daha çok Divan Edebiyatı etkilemiştir. Bununla birlikte bu şairlerin büyük bir çoğunluğu halk şiiri tarzında da örnekler vermişlerdir.”⁵⁷ demektedir.

Namık Açıkgoz, Harpûti'nin şairliği için: “Eldeki malzeme yeterli değildir, ancak bütün şiirleri bir araya getirilerek şair hakkında salim bir sonuca varmak mümkün olabilecektir. Biz, şimdilik onun dinî-didaktik ve din dışı şiirler yazdığını söylemekle yetineceğiz. Elimizdeki altı şiirinde, klasik ölçülere göre affedilmeyecek hatalar yapan Şükrî'nin şiir tekniğinde zorlandığı görülmektedir. Dibacede bulunan manzumesinin ikinci mısraında “nâm” kelimesini zihafı yazması, son beyitte mahlasını bir imla hatasıyla Şükr diye yazması ve eserinin ferağ kaydındaki kıt'asının üçüncü mısraında vezin hatası yapması, bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Onun şairliğini ele alırken unutulmaması gereken bir husus da, onun asıl meşgalesinin şairlik olmadığıdır. Manzumelerinin dinî muhtevada olup didaktik bir tavır sergilemesi, onun şiirde görüşlerini ifade etmede değişik bir tarza müracaat ettiğini gösterir.”⁵⁸ açıklamasında bulunmuştur.

Harpûti eserlerine genelde şiirle başlamış ve şiirle son vermiştir. O, eserlerinin aralarına da zaman zaman şiirler serpiştirmiştir. Müellif, meramı anlatmada şiiri bir vasita olarak kullanmıştır. Harpûti'nin *Rumûzü't-Tevhîd* adlı eserinin ilk sayfasında yazdığı şiirin bir bölümünü örnek olarak veriyoruz.

Fakr-ı zâtî, acz-i aslî hasb-i hâlimdir benim
Âyet-i belvâ- vü derrâ, hoş makâlimdir benim

Câvidânî yok bu dünyâda bilirdim çektim el
Âlem-i fakru gınâ sanma hayâlimdir benim

İmtinân-ı âfitabı çekmezem zerre kadar
Atlas-ı çarha değişmem köhne şâlımdır benim

Bilmez ise hürmetim ger ehl-i dünyâ gam değil
Ben helâl etdim ona başı belâlımdır benim

⁵⁷ Tahir Abacı, *Harput/Elazığ Türküleri*, İstanbul 2000, s. 23-25.

⁵⁸ Namık Açıkgoz, “Harpûtlü Yusuf Şükrî ve Nasihat-name'si,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV, Sayı 1, 1990, s. 4-5.

Şükrüyâ şahu gedâ, şâd olsun âlemde bugün
Pister-i gamda yânuş rihlet meâlimdir benim.⁵⁹

Kısaca Harpûtî'nin mensur eserlerinin başında, içinde, kenarında veya sonunda sınırlı sayıda şiirine rastlanır. Aruz ölçüsüyle yazılmış olan bu manzumeler, umumiyetle dinî-tasavvufî konulara aittir. Esasen o, şairliğinden çok âlim ve müderris olarak tanınan bir şahsiyettir.⁶⁰

2.4. Harpûtî'nin Şârihliği

Harpûtî'nin, *Hâşiye alâ Şerhi Usûli'l-Hadis li Dâvûd el-Karsî alâ Risâle li'l-Birgivi*, *Hizmet-i Menba'î's-Se'ade 'alâ Şerh-i Delâili'l-Hayrât*, *Hâşiye-i 'Isâm 'alâ Hâşiye ve Nâmûsü'l-Îkân 'alâ Şerhi'l-Burhân-i Gelenbevî* olmak üzere dört şerh eseri mevcuttur. Onun bu eserlerinden hareketle şerhçiliği konusunda bir fikir sâhibi olmak mümkündür.

Harpûtî'nin ilk dikkat çeken özelliği, yukarıda sayılan her bir eseri farklı tarzda şerh etmiş olmasıdır. Harpûtî'nin *Şerhu Usûli'l-Hadis* eseri nazarı dikkate alındığında, usul disiplininin gerektirdiği her şeyin kullanılmış olduğu görülmektedir. O, bir usul kitabında geçen bütün konuları işlemiş ve her bir kısım için ayrı ayrı örnekler vermiştir. Aynı zamanda şerh konu olan metin şârih tarafından açıklanmış, eksik bırakılan konu tamamlanmış ve bilgiler değerlendirilmiştir.

Harpûtî'nin *Hâşiye-i 'Isâm 'alâ Hâşiye* adlı kitabında göze çarpan en önemli hususlardan biri, sarf ve nahiv açısından geniş açıklamalar yapılmış olmasıdır. Kelâm ilmine ait olan bu eser, ayetler ve hadisler ışığında ele alınmıştır. O, bu eserde geçen hadislerin sıhhat derecelerine de zaman zaman değinmiştir.

Harpûtî'nin *Nâmûsü'l-Îkân* adlı eseri ise konusu mantık olup, geniş bir çalışmadır. O, bu eserde naklî deliller yerine, aklî deliller kullanmış ve bu ilim ehli tarafından bilinen kanıtları ele almıştır.

Harpûtî'nin *Şerh-i Delâili'l-Hayrât* isimli kitabı dua ve salavat-ı şerife kitabı olup, halk arasında yaygın olarak kabul gören bir eserdir. O, bu eserde daha çok ana metni açık ve sade bir Türkçe ile aktarmaya çalışmıştır. Harpûtî eserde gerek asıl metin gerek hadisler olsun bilgileri tenkide tabi tutmamıştır. Hadislerin sıhhat derecelerine işarette bulunmayarak rivayetler yardımıyla sadece kendi görüşlerini aktarmıştır. Onun, eldeki bu kadar hadis materyalinin ve birikiminin yanı sıra hadislerin sıhhat derecelerine işaret etmemesi, tenkitli bir şerh gerçekleştirme gibi bir hedefinin olmadığını

⁵⁹ Harpûtî, *Rumûzü't-Tevhîd*, s. 1.

⁶⁰ Bk. Ceyhan, Aydoğan, Cırcır, "Harputlu Yusuf Şükri'nin Nesâyih", s.11.

göstermektedir. Ayrıca eserde geçen problemleri rivayetler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamış olmasına bir sebep olarak eserin geniş halk kesimi arasında kabul gören nüfuzu gösterilebilir.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Harpûti'nin şerhe dair ilk üç eseri ilim ehline yönelik, *Şerh-i Delâili'l-Hayrât* adlı eseri ise halka yönelik bir çalışmadır. Bu ilk üç eseri Arapça olarak kaleme alan Harpûti, *Şerh-i Delâili'l-Hayrât*'ı Osmanlı Türkçesiyle kaleme almış ve açıklamalarını oldukça sade bir dille yapmıştır. Bundan hareketle müellifin, şerh eserlerini ilim erbabı için Arapça ve halk için de Osmanlı Türkçesiyle yazdığını söyleyebiliriz.

Genel anlamda Osmanlı ilmî hayatındaki şerh anlayışı; bir eser üzerinde yapılmış edebî bir tenkit değildir. Edebî tenkitle bir metnin şerhi arasında önemli farklar vardır ki, bunların en dikkate değer olanı şudur: Tenkit, incelediği metnin üzerinde estetik güzellik açısından bir hüküm verir. Oysa edebî bir metnin, sözgelimi bir şiirin şerhinden maksat, önce onu anlamak sonra da okuyucular için anlaşılır hale getirmektir. Edebî metnin şârihi, bu amaca ulaşmak için objektif bir yol takip eder ve dolayısıyla objektif sonuçlara ulaşır. Bir metnin anlaşılması için ilgili bilgi dallarına müracaat eder, elinden gelen bütün gayreti gösterir ve o metni hem cümle yapısı hem de ihtiva ettiği hakiki ve mecazî manalar bakımından açıklığa kavuşturur. Ama hiçbir zaman güzel ve çirkin olarak nitelemez ve bir ilim adamı tarafsızlığı ile şerh ve tahlilini yapar. Şerh çalışmalarının bu özelliğinden olsa gerek, Harpûti'nin yaptığı şerhlerde genelde tenkit görülmez, sürekli metinleri daha anlaşılır hale getirme çabası görülür. Nitekim *Delâilü'l-Hayrât*'ta geçen hadisler hakkında herhangi bir olumsuz değerlendirmenin olmaması, onun bu geleneğe tabi olduğunu göstermesi bakımından önemli bir ipucudur.

3. Eserleri

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, Yusuf Şükrü Harpûti'nin çeşitli ilim dallarına ait yedi eserini tespit edebildik. Sunguroğlu'nun bahsettiği şiire dair beş yazma eserini ise maalesef bulamadık.⁶¹ Kaleme alınan ve şerh edilen eserler, onun ilmi çerçevesinin genişliğini ve konuya olan vukufiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Harpûti, Osmanlılardaki yerleşik ilmî gelenek doğrultusunda şerh türü çalışmaların yanı sıra, telif eserler de kaleme almıştır. O, eserlerini Arap dili ve Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır. Harpûti'nin siyâset-nâme, kelam, siyer ve nesep tarihi alanında telif eserlerinin yanında, hadis usulü ve mantık ilmine dair olan şerhleri müstakil

⁶¹ Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. II, s. 284.

birer eser hüviyetindedir. O, temel İslâmî ilimlerin yanı sıra mantık, siyaset ve nesep tarihi gibi dallarda da geniş bir perspektif sahibidir.

Harpûtî'nin tespit edebildiğimiz üçü yazma, yedi eserini genel olarak inceledik. Biz bu çalışmada önce telif sonra da şerh çalışmalarını ele alacağız. Ayrıca bunları da kendi içinde, önce matbu sonra da yazma eserler olmak üzere iki kısımda mütalaa edeceğiz.

3.1. Harpûtî'nin Telif Çalışmaları

Harpûtî'nin tespit edebildiğimiz, *Rumûzü't-Tevhîd*, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, *Nasîhat-nâme* isiminde üç tane telif çalışması bulunmaktadır. Harpûtî telif çalışmalarını Osmanlı Türkçesiyle kaleme almıştır. Müellifin bu gruptaki eserleri, şerh türü çalışmalarına göre daha az hacimlidir. Önce matbu olan; *Rumûzü't-Tevhîd ve Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ* adlı eserlerini, sonra da yazma olan *Nasîhat-nâme* isimli eserini ele alacağız.

3.1.1. Rumûzü't-Tevhîd

Eserin tam adı; *Rumûzü't-Tevhîd fî Beyâni Bazı Esrâr ve Hakâyiki Kelimetit-Tevhîd*'dir. İstanbul'da, Urfevî Hacı Halil Zârî Matbaasında, 1286/1869 yılında basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde, 369 demirbaş numarada kayıtlıdır. Eserin dili, Osmanlı Türkçesidir. Yazı türü nesihtir. Kitap 56 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfada 25 satır vardır. Eserin ilk sayfasında yirmi dört konu başlığı olup, ikinci sayfada uzunca bir şiir bulunmaktadır.

Eser,

وَدَاغِ أَيِّ شَهْرٍ بِلْدَارِمْ سَفَرٍ قَلْدِمِ بِنَه سَنْدَنْ
فِرَاكِ أَتَشِي شِمْدِي كَجُورِ مَشْدِرِ بِنِي بَنْدَنْ

Vedâ' ey şehri-i dildârım sefer kıldım yine senden
Fırâkın âteşi şimdi geçirmiştir beni benden

beytiyle başlar ve başka bir şiirin

نَازَيْنِ وَقْتِي كَجُورِدِمِ بِلْمَدِمِ أَلْ عَبَا
أُورَه مِي يَارَه مَه مَرَهْمَ عَجَبُ بَادِصَبَا

Nâzenin vakti geçirdim bilmedim el 'abâ
Ura mi yârama merhem acep bâd-ı sabâ⁶²

beytiyle sona erer.

⁶² Harpûtî, meslekten şair olmadığından şiirlerinde vezin hataları görülmektedir. Bu beyitte de vezin bozulmuştur.

Eserin başladığı asıl kısmın serlevhasında, kitabın adı yazılıdır. Eser Allah'a hamd ile başlamaktadır. Yine bu sayfada eserin h.1279 Ramazan ayının ilk on gününün sonunda yazıldığı ve *Rumûzü't-Tevhîd* diye adlandırıldığı ifade edilmiştir. Derkenarlarda genelde bir şey yazılmamakla beraber, konu başlıkları buralara sıkıştırılmıştır. Sayfaların etrafı biri kalın diğeri ince çizgili birer çerçeveye çevrilidir. Ayet, hadis ve diğer alıntılarının üstü, çizgili olarak verilmiştir.

Eser, Peygamber Efendimiz'e salavat ve ardından bir şiir ile tamamlanmış olup en son kısımda şu kayıt vardır; "Medine-i Münevvere Mahmudiye Medrese-i Celilesi'nin Müderrisi Harputlu Hacı Yusuf Şükrü Efendi'nin *Rumûzü't-Tevhîd* ismiyle telif buyurdıkları kitaptır. Bil imtiyaz bu zayıf kul Urfevî Hacı Halil Zârî Efendi'nin taş destegâhında tab ve temsil kılınmıştır."

Eserin konusu kelamdır. Eserde daha çok öne çıkan başlıklar ise; tevhid, tevhidin anlamı, tevhidin sıfatı, tevhidin oluşumu, Hz. Peygamber ve nübüvettir.

3.1.2. Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ

Eser, İstanbul'da Hacı Osman Efendi Matbaasında, hicrî 21 Muharrem 1286 tarihinde basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesinde, 319 demirbaş numarada kayıtlıdır. Eserin dili Osmanlı Türkçesi olup yazı türü nesihdir. Eser, 48 sayfadan oluşmaktadır ve her sayfada 29 satır vardır. Eserin ilk sayfasında geniş bir fihrist bulunmaktadır. Fihristte 244 konu başlığı sıralanmıştır. Fihristin başında şu bilgi mevcuttur: "Bu eserden faydalanmak isteyen din kardeşlerimin daha rahat ve doğru bir şekilde istifade etmeleri için bu fihrist konulmuştur." İkinci sayfa, eserin başladığı asıl kısımdır ki serlevhasında kitabın adı ve besmele yazılıdır. Eser Allah'a hamd ile başlamaktadır. Hz. Peygamber'e, âline ve ashâbına salavatlar getirildikten sonra zamanın Osmanlı padişahı; Sultan Abdülaziz Han'a ve bütün soyuna dualar yapılmaktadır. Bu sayfa hamd, salavat ve duadan oluşmaktadır.

Eserin hamişinde herhangi bir kayıt yoktur. Sayfaların etrafı dört çizgili, orta çizgisi kalın olan bir çerçeveye çevrilidir. Konu başlıkları açık bir şekilde verilmemiştir. Eserin son sayfasında: "Eser h.1279 Şaban-ı şerifin ortalarında sona erdi ve *Silsile-i Safâ li Nesebi Mustafâ* deyü tesmiye olundu." denilerek eserin ismine değinilmiştir. Küçük bir şiir ve salavât-ı şerifeden sonra şu bilgilerle eser son bulmaktadır: "Bu risâlenin yazımı tamamlanmış Mustafa-i havî, adâdu nesebi, Rasûlu'l-Bârî min Kureyşi fi desti Hafız Hüseyin Sabri el-Karahisarî, sene h.1286 Muharrem 21. günü tab olunmuştur." En son bölümde, cetvelin alt kısmında şu bilgiler mevcuttur: İş bu

risâle Seyranî Hümayûn Hasırcı Başısı Azîz Mahmûd Efendi'nin marifetiyle müracaatında, el-Hac Osman Efendi'nin matbaasında tab olunmuştur sene 1286.

Eser genel anlamda Peygamber Efendimizi konu edindiği için esere siyer denilmiştir. Ancak eserde Hz. Peygamber'in nesebi daha çok öne çıktığından eserin bir nesepler tarihi olduğunu söylemek daha uygundur. Bununla birlikte eserde kişiler üzerinde durulurken kelimenin anlamı ve geldiği kök açısından geniş bilgiler verilmiştir.

Mesâd Süveylim eş-Şâmân, “*es-Siretü'n-Nebeviyye fi'l-Edebi't-Türki*” (Trc. Mehmet Atalay, Türk Edebiyatında Siretu'n-Nebeviyye) adlı makalesinde, Yusuf Şükrü'nün bu eserinin bizim ulaşamadığımız farklı bir nüshasından da bahsetmiştir.⁶³

3.1.3.Nasihat-nâme (Nesâiyih)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A.35900 demirbaş numarayla kayıtlı bulunan *Nasihat-nâme*, mensur bir eserdir. El yazması bir eser olup Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. 31 varaktan ibaret olan eser, 175 x 115 mm sayfa ebadındadır ve her varakta 63 mm'lik 15 satır bulunmaktadır. Yazı türü nesihdir. Eser miklebli deri ciltlidir. Cildin üstü yaldızlı, zincirli ve etrafı dört adet cetvelli çizgilidir. Her sayfada bulunan cetveller ve varak 1b'deki başlık yaldızlıdır. Cildin orta yeri geometrik karelerden oluşan, dikdörtgen şeklinde bir cetvel içinde tezyin edilmiştir. Cildi, vişne rengi deriden yapılmıştır. Cilt kapağının köşelerinde yaldızlı üç noktalı süsleme mevcuttur. Hafif şekilde yıpranmış olan cildin iç kısmı, ebru desenli bir kâğıtla kaplıdır.

Eser, dîbâcedeki şu manzume ile başlar

İlâhî kalbde fikrin mûcib-i feyz-i hayâtım kıl
Kamu işimde nâmın ağzıma kand ü nebâtım kıl

Yedimde kilmimi sırr-ı kalem kâğıdımı levh et
Nam-ı nâmî-i ilmin yemm-i pür-mevc-i devâtım kıl

Be-hakk-ı Mustafâ vü âl ü ashâb-ı kirâm için
Bu tesvîd ettiğim evrâkı mahşerde berâtım kıl

Akar Seyhûn-veş eşkim dem-â-dem derd-i aşkınla
Heme dil-teşnegân-ı âleme feyzim Fıratım kıl

⁶³ Mesâd Süveylim eş-Şâmân, “*es-Siretü'n-Nebeviyye fi'l-Edebi't-Türki*”, *Âlemü'l-Kütüb Dergisi*, Cilt, 2, Sayı 3, s. 442-447, (Trc. Mehmet Atalay, “Türk Edebiyatında Siretü'n-Nebeviyye,” *İslami Edebiyat Dergisi*, 1994, Sayı 24, s. 61-64.)

Bu Şükr (î) goft: Hudâyâ kalbimi ümmü'l-kitâb eyle
Ulûm-ı evvelîn ü âhirîni feyz-i zâtım kıl (varak 1b)

Eser, ferağ kaydındaki şu kıt'a ile sona erer.
Ehl-i dilden budur ancak me'mûl
Hayr ile Şükrî kulu yâd edeler
Eyledikçe nazar bu tercemeye
Fâtîha ile anı şâd edeler (varak 31b)

Der-kenar manzûme

Cemâlin pertevi çeşme ziyâdır yâ Resûlallah
Kemân ebrûların kavs-i Hudâdır yâ Resûlallah

Makâm-ı "kâbe kevseyn"e işâret eyledi çeşmin
Siyah kirpiklerin tîr-i bekâdır yâ Resûlallah

O zülfün nev-bahâr içre açılmış tâze sümbüldür
Benefşe hatların derde devâdır yâ Resûlallah

Ruhun bir âfitâb-ı âlem-ârâdır gören gördü
O hâlin nokta-i çeşm-i enbiyâdır yâ Resûlallah

Lebin bir la'l-i ahmerdir ki her dem reşk eder güller
Dehânın gonçe-i hikmet-güşâdır yâ Resûlallah

Vücûd-ı tâb-nâkin mefhar-i enbiyâ-i âdemdir
Ki zâtın zîver-i arz u semâdır yâ Resûlallah

Melekler hem felekler âşık-ı bâğ-ı visâlidir
Çü rûyun mazhar-ı hüsn-i rızâdır yâ Resûlallah

Ne mümkün eyleye vasfin senin bu Şükrî-i nâ-çîz
Ser-â-pâ cevherin nûr-ı Hudâ'dır yâ Resûlallah (varak 29b)

Der-kenarda bu şiirden başka da bir şey yoktur.

3.1.3.1.Nasîhat-nâme'nin muhtevası

Siyâset-nâmeler genelde devlet adamlarını, bilhassa padişahları muhatap almasına mukabil, *Nasîhat-nâme*'de muhatap, aynı zamanda halktır. Esas konusu, padişaha itaatın lüzumu olan eserde bu konu doğrultusunda; vezirlik makamı, adâlet, idam gerektiren şartlar, devlet anlayışı, seyyitlik ve ehl-i beyt, isyancı ve yağmacıların tabi tutulacakları muameleler, dünya gayreti içinde olmanın zararları, câmi etrafında alış-veriş yapmanın hoş karşılanmaması, evliyanın ruhundan yardım dileme şartları ve kabir ziyaretleri gibi meseleler de ele alınmaktadır.

3.1.3.2.Nasihat-nâme'nin Telif Tarihi ve Sebebi

Yusuf Şükrü, eserini 1276/1860 yılının sonlarında, Hicaz'dan döndükten sonra yazdığını dîbâcede bildirmiştir.⁶⁴ Harpûtî, Hicaz'dan dönerken halkla yaptığı görüşmeler neticesinde böyle bir eserin yazılmasına ihtiyaç duyulduğunu zikrederek dini ilimlerdeki kargaşayı önlemek ve padişaha olan bağlılığın zayıflamasının önüne geçmek için eserini kaleme aldığını ifade etmiştir.⁶⁵

Eserin adı *Nasihat-nâme* olarak kütüphane kayıtlarına geçse de bu eserden birkaç yıl sonra, 1279/1863 senesinde tamamladığı *Rumûzü't-Tevhîd* adlı eserinin bir sayfasında müellif bu eserin adının Nesâyih olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Nasihat-nâme'nin başka yazma nüshaları da vardır. Bu nüshalardan biri Süleymaniye Kütüphanesinde, 1846 numaralı demirbaşta kayıtlıdır. Eser 13 varaktan ibarettir. Yazı türü taliktir. Satır sayısı 27'dir. Hamişinde yer yer notlar mevcuttur. İki nüsha arasında yaptığımız karşılaştırmada, bazen takdim tehir olsa da nüshaların aynı olduğunu ancak bu nüshanın sonunda başka bir şiirin de bulunduğunu tespit ettik.

Nasihat-nâme'nin 2018 yılında Medine'de Melik Abdülazîz Kütüphanesi Mecmû'atü'l-Mahmûdiyye kısmında 2595 numarada kayıtlı başka bir yazma nüshasını bulduk. Bu nüsha 14 yaprak ve 21 satırdan oluşmaktadır. Yazı türü nesihdir. Bazı sayfaların kenarlarında notlar vardır. Nüshalar arasında bazı bilgi farklılıkları mevcuttur.

Kendisini göremediğimiz ancak varlığından haberdar olduğumuz Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, numara 4936 kayıtlı bir *Nasihat-nâme* nüshası daha vardır. Bu nüsha, Mevâizu Türkî, "kıl" redifli manzum münacatla başlamaktadır. Talik yazı türüyle yazılmış olan nüsha, 21 satır ve 19 varaktan meydana gelmektedir.⁶⁷

3.2. Harpûtî'nin Şerh Türü Çalışmaları

Harpûtî'nin dört tane şerh çalışması bulunmaktadır. O, bu grupta yer alan; *Hizmet-i Menba'î's-Se'âde 'alâ Şerh-i Delâili'l-Hayrât* dışındaki eserleri Arapça olarak kaleme almıştır. Bunlar telif çalışmalarına göre daha büyük hacimlidirler. Bu bölümde önce matbu olan; *Şerhu Usûli'l-Hadîs ve Nâmûsü'l-Îkân 'alâ Şerhi'l-Burhân* adlı eserleri sonra da yazma olan; *Hâ-*

⁶⁴ Harpûtî, *Nasihat-nâme*, varak 1b.

⁶⁵ Harpûtî, *Nasihat-nâme*, varak 1b, 2a.

⁶⁶ "Bâdezá pâdişâh ve vezîrin ahvâli, *Nesâyih* nâm eserimizdedir. Tâlib-i tefâsil olanlar, oraya mürâcaat ederler." Harpûtî, *Rumûzü't-Tevhîd*, s. 54.

⁶⁷ Ceyhan, Aydoğan, Cırcır, "Harputlu Yusuf Şükrî'nin Nesâyih", s.17.

şiye-i 'İsâm 'alâ Hâşiye ve Hizmet-i Menba'î's-Se'âde isimli eserleri inceledik.

3.2.1. Şerhu Usûli'l-Hadîs

Eserin tam adı; *Şerhu Usûli'l-Hadîs-i li Dâvûdi'l-Karsî alâ Risâleti'l-Birgivi'*dir. Birgivi'nin (ö.981/1573) hadise usulüne dair risâlesine, Dâvûd el-Karsî'nin (ö.1160/1747) yaptığı şerhe, Harpûti'nin yazdığı bir şerhtir. İstanbul'da, Matbaa-i Âmire'de, 11 Cemâdiyelûlâ 1293 tarihinde basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesinde, 328 demirbaş numarada kayıtlıdır. Eserin dili, Arapçadır. Kitap 134 sayfadan oluşmaktadır ve her sayfada 25 satır vardır. Konu başlığı, usulü'l-hadistir.

Eserin ikinci sayfasının serlevhasında, tezyinî besmele vardır. Allah'a hamd ile başlayan eser, Hz. Peygamber'e, âline ve ashabına getirilen salavatlara ile sona ermektedir. Müellif, derkenarda zaman zaman açıklamalar yapmıştır. Sayfaların etrafı, biri kalın diğeri ince iki çizgili çerçeveye çevrilidir. Konu başlıkları açık bir şekilde verilmemiştir. Bu bir şerh çalışması olduğu için asıl metin, parantez arasında gösterilmiştir. Müellif bu eserini Mısırda ikamet ederken h. 1251 yılında tamamladığını ifade etmiştir.⁶⁸ Son iki sayfada Harpûti'ye ait, Arapça olarak kaleme alınmış bir şiir vardır.

Eserin içeriği genel olarak; kaynağına, senedine, senedinde kopukluk olmasına, ravinin kusurlarına, adalet ve zaptı zedeleyen kusurlara, ravi sayısına ve sıhhat derecesine göre hadisler ile adâlet ve zabt şartları gibi ana kategorilerden oluşmuştur. Bir hadis usulünde bulunması gereken hemen hemen tüm konular şârih tarafından çok sayıda örnekle açıklanmıştır. Özellikle Davûdi'l-Karsî'nin, Birgivi'nin metnine yaptığı şerhte; Nevevî'nin *et-Takrîb*, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker* ve Suyûtî'nin *Tedrîbü'r-Ravi* adlı eserlerinden geniş ölçüde yararlandığı görülmüştür.

Harpûti'nin bu eseri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki usule dair yapılan çalışmalardandır. "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadîs Çalışmaları Bibliyografyası" adlı seminer çalışmasında Harpûti'nin bu şerhinden bahsedilmiştir.⁶⁹ Ayrıca gerek Birgivi'nin, gerekse Karsî'nin çalışmasından söz edilirken Harpûti'nin mufassal bir şekilde yaptığı bu şerh de zikredilmiştir.⁷⁰

⁶⁸ Bk. Harpûti, *Şerhu Usûli'l-Hadîs*, s. 132.

⁶⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 294-297.

⁷⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972, I, 285-286.

3.2.2. Nâmûsü'l-Îkân 'alâ Şerhi'l-Burhân

Nâmûsü'l-Îkân 'Alâ Şerhi'l-Burhân adıyla bilinen bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde dört ayrı demirbaşta (numaralar: 485, 540, 541, 1314.) kayıtlıdır. İstanbul'da, h.1274 yılında Litografya Matbaasında basılmıştır. Yazı çeşidi taliktir. Eser 243 sayfadan oluşmaktadır ve her sayfada 27 satır vardır. Eserin dili Arapçadır ancak ilk ve son sayfaları Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Müellif hakkında çeşitli malumatın bulunduğu tek bölüm, bu sayfalardır. Bu bölüm, büyük olasılıkla kitabın hatimesinde belirtilen ve eseri basıma hazırlayan es-Seyyid Mahmûd b. Ahmed el-Harpûtî tarafından yazılmıştır. Ayrıca bu üç sayfa hendesî tezyinatla (geometrik şekillerle) işlenmiş, cetvel araları gül resimleriyle süslenmiştir. Kitabın ilk sayfasında şu ifadeler kullanılmaktadır: “Başarı Allah'tandır. Şeyh İbnü'l-Vefâ Hazretlerinin medresesinde sabah Celâleyn ve Kadı Beydâvî tefsirlerini ve sair ulûmî âliye talimiyle meşgul Fudalâ-i Arifân ve tarikat-ı Âliye-i Nakşibendî, Hâlidîyye halkasından, Harputî Seyyid el-Hac Yusuf Efendi Hazretlerinin Gelenbevî *Burhanı*'na yazılmış, *Nâmûsü'l-Îkân* ismiyle müsemma olup şerhi latifedir. Bu eser öğrencilere faydalıdır. Âlemlerin Rabbi'nin rızasını kazanır. Ondandır. Ondan faydalanma vasfıyla basılmıştır.”⁷¹

İkinci sayfadaki serlevhada besmele vardır. Eser “قال فرید زمانه و وحيدا” denilerek kaleme alınmaya başlanmıştır. Eserin hamisinde aralıklarla bilgiler verilmiştir. Konu başlıkları bulunmamakla beraber, konunun bittiğini göstermek için yıldız işareti kullanılmıştır. Konusu mantık olan *Burhân* 2. sayfadan, 242. sayfaya kadar tafsilatlı bir şekilde şerh edilmiştir. Şerh edilirken; akli deliller kullanılmış, nakli deliller pek kullanılmamıştır.

Eserin şerhi şöyle bitmiştir:

هذا آخر الكلام بحمد العزيز العلام كليات الاشياء و جزئياتها.

“Bu, cüzî ve küllî şeyleri en iyi bilen yüce Allah'a hamd ile kelâmın sonudur.”

Bu kısımdan sonra Harpûtî, Osmanlı Türkçesiyle: “Bu eser geniş, derin ve ince bir tetkikten sonra, şerefli Zilkadenin son on gününde, h.1237 yılında, İstanbul'da, Şeyh İbnü'l-Vefâ Medresesi'nde tamamlanmıştır.” Demekte ve Şeyh İbnü'l-Vefâ için dua etmektedir. O, devamla: “Bu eserin adını *Nâmûsü'l-Îkân 'alâ Burhân* diye adlandırdım. Ben hakir hizmetçiniz Yusuf b. Osman b. Mustafa b. Feyzullah el-Harpûtî, Allah onları affetsin, bağışlasın, onları sevgisiyle cennete koysun, razı olunan sekineyi onlara indirsin. İlmiyle amel olan âlimlerle beraber Allah'ın cemâlini görmekle

⁷¹ Harpûtî, *Nâmûsü'l-Îkân*, s. 1.

şereflendirsin, onları sülehâ-i kâmilin ve'l-meşâyih-i mükemmelinle beraber kılsın. Ve sallâllâhu alâ seyyidi'l-evvelîne ve'l-âhirîn ve 'alâ âlihî ve sahibihî ecmeîn. Sübhâne Rabbike Rabbi'l-'izzeti amme yesîfûn ve selâmun ale'l-mürselîn ve'l-hamdulillâhi Rabbi'l-âlemîn" diyerek eseri bitirmiştir. Eserin hatimesinden sonra onun basımıyla ilgili şu ifadeler bulunmaktadır: "İş bu kitap, Vefâ civarında Âtîf Paşa Kütüphanesi'nde musannifin hattı olan nüshadan istinsah olunmuştur. İcap ettiğinde müracaat edilmesiyle tahriri es-Seyyid Mahmûd b. Ahmed el-Harpûti eliyle h.1274 yılında Şaban ayının sonlarında, İstanbul Kadırga Limanı Litografya Matbaası'nda basılmıştır. Allah onların ve bütün müminlerin günahlarını bağışlasın. Bi hurmeti seyyidi'l-mürselîn, âmin yâ Rabbe'l-'âlemîn."⁷²

Eser hakkında; Abdülkuddûs Bingöl şu bilgileri vermiştir: "*el-Burhân fî İlmi'l-Mizân, Burhân-ı Gelenbevî, Mizân-ı Gelenbevî, Mizân-ı Burhân*" veya kısaca "*el-Burhân*" olarak tanınan bu esere, bizzat müellifi tarafından "*Hâşiyetu'l-Burhân*" adıyla bir hâşiyeye yazılmıştır. Eserin hâşiyesiyle birlikte birkaç baskısı vardır. Mantık ilmine dair, XVIII. yy.da bu dalda telif edilen hemen hemen tek eserdir. Gelenbevî'nin mantık sahasındaki kudretini ortaya koymaya kâfidir. Nitekim bu eser, birkaç defa basıldığı gibi birçokları tarafından da şerh edilmiştir. Bu şerhler arasında Hasan Hüsnü Musulî'nin *Tenvir el-Burhân*'ını, Yusuf Şükrü Harpûti'nin *Nâmûsü'l-İkân 'alâ Burhân*'ını ve Ebû'l-Fudalâ Mustafa el-Kutup er-Rizevî'nin *Şerh-i Dîbâce-i Burhân*'ını zikredebiliriz. Bunlardan başka Abdunnâfi Efendi, *Fenn-i Mantık* adıyla *Burhân*'ı hem tercüme hem de şerh etmiştir."⁷³

3.2.3. Hâşiyeye-i 'İsâm 'alâ Hâşiyeye

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Âtîf Efendi Bölümü 1238 numaraya kayıtlı el yazması bir eserdir. Arapça yazılmış olan eser 210 varaktan ibaret olup, 200 x 140 mm sayfa ebadındadır ve her varakta 29 satır bulunmaktadır. Varaklar oldukça sadedir. Herhangi bir cetveli ve süslemesi yoktur. Yazı türü nesihdir. Kütüphane kaydında konu başlığı hadis olarak verilmiştir ancak bu doğru değildir. Zira konu başlığı, akait ve kelamdır. Bu eser; Şemseddin Ahmed b. Mûsâ Hayâlî'nin *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idi'n-Nesefiyye* adlı eseri üzerine yazılan bir hâşiyedir. Hayâlî bu çalışmayı, Nesefî'nin *el-Akâid*'i üzerine yaptığı şerhe bir hâşiyeye olarak kaleme almıştır.

Eserin etrafı zincirli, miklepli ve deri ciltlidir. Cildinin üstü üç çizgili olup, orta çizgisi kalın ve burmalı şeklinde bir cetveldir. Eserin cildinin orta yerinde dikdörtgen şeklinde bir cetvel vardır. Cildin üstünde herhangi bir

⁷² Harpûti, *Nâmûsü'l-İkân*, s. 242-243.

⁷³ Abdülkuddûs Bingöl, *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*, MEB. Yay., İstanbul 1993, s.7.

tezyinat yoktur. Sadece cetvel, altın rengi süslemelidir. Cilt fazlaca yıpranmış ve rengi solmuştur. Açık bordo diyebileceğimiz bir renge sahiptir.

Esere başlanmadan varak 1a'da Osmanlı Türkçesi ile şu tanıtıcı bilgiler verilmiştir: “Ve minellahi tevfi̇k der-i ‘âliyede Şeyh Vefâ hazretlerinin medresesinde ulûmü'l-âliyenin talimi ve neşriyle meşgul, Eğri Kapı civarında Vâni Efendi Dergâhında şeyh iken Medine-i Münevvere'de vâki Mahmûdiyye Medresesine müderris olan Harpûtî es-Seyyid el-Hac Yusuf Efendi, kendisinin hattı ile *Şerh-i Akâid-i İsmâ*'ın üzerine hâşiye-i münifesidir. 1280 Daru's-Se'âde.” Ayrıca bu varakta 1238 numaralı kütüphane kaydı ve okunamayan bir mühür vardır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ رَبَّنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةٌ وَهِيَ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشْدًا الْحَمْدُ لِلّٰهِ

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım. Ey Rabbimiz! Kattından bize rahmet ver ve bizim için işlerimizde doğru yolu hazırla, hamd Allah içindir.” mısraıyla (varak 1b) eser başlar ve

وَنصلى على نبيك بالصلاة عليه يا محمود كل حامد ويا مقصود كل قاصد

“Senin Nebi'ne salât ve selam ederiz. Ey övülen! Bütün hamdlar sanadır. Ey maksut! Bütün istekler sanadır.” mısraıyla eser sona erer. (varak 210a)

Yusuf b. Osman b. Mustafa el-Harpûtî, eserde Allah onu lütfuyla korusun diyerek bütün geçmişine, bu eserden faydalanacak öğrencilere ve çocuklarına dua ve niyazda bulunmuştur. (varak 210a)

Ferağ kaydında: “Pazar günü öğleden önce, Rebiülevvel ayının ilk günleri h.1276/1859 senesinde Medine'de başlayıp, yine Pazar günü duha vakti, Rebiülevvelin ilk on gününün sonlarında h.1278/1861 senesinde İstanbul'da tamamlanmıştır.” (varak 210b) denilmekte ve zamanın sultanlarına dualar edilmektedir. Hz. Peygamber'e salavat ile son bulan duaların ardından eser şu beyitle sona erer.

زخون مردمكم شد مسؤد اين دفتر / كرمنا نظرى كن مكوو فيه نظر

Zi-hûn-ı merdümekem şod müsevved in defter

Kerem-nümâ nazarî kun me-gû vü “fihi nazar” (varak 210b)

Eserde başlıca şu konu başlıkları yer almaktadır: Kelime-i tevhid, iman, ihsan, sıfatlar, kıyamet, ahiret, cennet-cehennem, mucize, deliller, kadın ve erkeğin yaratılışı, Hz. Peygamber'in sıfatları, şefaât, sorumluluk, ilim, niyet, haram-helâl, fitne, imamlık meselesi, halifelerin fazileti, takva ve salavat-ı şerife.

Yusuf Şükrü'nün bu eseri bir haşiye çalışması değildir. Daha önceki müelliflerin bu adı eserlerine vermelerinden dolayı Harpûti de eserine aynı adı vermiştir. Bu eser Yusuf Şükrü'nün en hacimli çalışmasıdır. O, eseri baştan sona kadar geniş bir şekilde şerh etmiştir.

3.2.4. Hizmet-i Menba'î's-Se'âde

Harpûti'nin *Delâilü'l-Hayrât ve Şevâriki'l-Envâr*'a yazmış olduğu bir şerh çalışmasıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde 1937 numaralı demirbaşta kayıtlıdır. Yazı türü nesihtir. Eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Eser, 100 varaktan ibaret olup, 140 x 100 mm sayfa ebadındadır. Ancak varak 5b ile varak 6a kısımları boştur. Varak 20a'da Mekke-i Mükerrreme ve varak 21b'de Medine-i Münevvere minyatürü vardır. Bölümlerin başlangıç varakları hariç, her varakta 32 satır bulunur. Eser, dua ve zikir mecmuasıdır. Kitabın sonunda, bu eserin İstanbul'da, Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası'nda basıldığı belirtilmiştir. Ancak bize göre bu bilgi doğru değildir. Çünkü bu bilgi, müellifin şerh ettiği *Delâilü'l-Hayrât*'ın basımı hakkındadır. Bu şerh çalışması, yazmadır. İstinsah kaydında (varak 100b): “Bu fakîr Yusuf b. Osmân el-Harpûti, Kara Dâvûd ve Fâsî'den intihabıyla kitab-ı mezbûrî 'alâ vecihî'l-ihtisar tercüme ve beyanı ile Resûlullah'a intisâb ve hizmet murâd eylediğinden hicreti nebevîyyeden iş bu h.1275 senesinde hitâm pezîr oldu. *Hizmet-i Menba'î's-Se'âde* tesmiye olundu.” denilmiştir.

Müellif esere, “Allah adedi şemsi mâsivâdan çıkıp nûr-i ilâhî ile kalbi münevver ola” diye Allah lafzının açıklamasıyla başlar (varak 1b) ve: “Bu dahi çok müşahede olunması zahirdir.” diyerek esere son verir. (varak 100b)

Eserin başladığı kısmın serlevhasında kitabın adı ve besmele yazılıdır. Eserde geçen her bölümün ilk sayfasının serlevhası desenlidir. Eserin her bir sayfası 11 satırdan meydana gelir. Etrafı orta çizgisi kalın, üç çizgili cetvelle çevrilidir. Şerh ise sağdan ve soldan eğik bir şekilde yazılmıştır. Varakların sağ ve sol orta yerinde, üçgen şeklinde boşluklar vardır. Bu boşluklarda, *Delâilü'l-Hayrât*'ın nüshaları arasındaki farklılık, rumuzlar şeklinde verilmiştir. Mutemet olmayan nüshaların farklılıkları “sin”, “gayın” ve “mim” harfleriyle gösterilir. Bu durum eserin metnine ne kadar önem verildiğini ve tahkikli metin neşrinin andırır bir çalışmanın yapıldığını ortaya koymaktadır.

Kitabın etrafı zincirli, miklebli ve deri ciltlidir. Cildinin iç kısmında dikdörtgen şeklinde, süslemeli iki şerit ve şeritler arası ebru desenli, vazö şeklinde çiçek figürü vardır. Ayrıca iç kısımda yaprak desenli süslemeler bulunmaktadır. Cildin rengi bordodur ve cilt hafif şekilde yıpranmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı'nın çıkardığı, İslam Ansiklopedisi'nin *Delâilü'l-Hayrât* maddesinde Harpûtî'nin bu çalışmasına değinilmemiştir.⁷⁴ İstinsah kaydında da (varak 100b) belirtildiği gibi *Delâilü'l-Hayrât*'ın meşhur iki şerhinden özetlenerek kısa bir şekilde, ana eserin sayfalarını aşmadan, sade bir Türkçe ile aktarılmıştır. Kara Davut'un, *Tevfikü Muvaffiki'l-Hayrât li-Berekât fî Hizmet-i Menba'î's-Se'âde* şeklinde şerhine verdiği bu ismi Harpûtî'nin kısaltarak eserine verdiğini görmekteyiz.⁷⁵ Ayrıca bu şerhte nüs-ha farklılıklarına da değinilmiş ancak aktarılan bilginin muteberliğine değinilmemiştir.

Hizmet-i Menba'î's-Se'âde, istiğfar ile başlanmış İhlâs, Muavvizeteyn ve Fatiha surelerinden sonra esmâ-i hüsnâ ile giriş bölümü tamamlanmıştır. Daha sonraki bölümlerde ise; salavatı belli zamanlarda düzenli bir şekilde okuyanların çok sevap kazanıp rızâ-i ilahîye ve Efendimizin şefaatine nail olacakları, günahlarının bağışlanacağı, kötü huyları terk edip iyi huylar edinecekleri ve dünya işlerinin düzeleceği belirtilmiştir. Bu esrin asıl maksadının Hz. Peygamber'e salavat getirmek ve bunun faziletini ortaya koyarak müminleri buna teşvik etmek olduğu açıklanmıştır. Ahzâb Sûresi'nin 33/59. ayeti, ardından da salavat okumanın faziletine dair vârid olmuş otuz beş tane hadis-i şerif ile salavat okumanın ehemmiyetine dair tasavvuf büyüklerinin görüşleri nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in 201 adet ismi salavatla birlikte okunmuştur. Haftanın her günü için okunacak salavat ve dualar ayrı ayrı bölümlere yazılmıştır.

Delâilü'l-Hayrât'ta işlenen konular; şârih tarafından da aynen işlenmiştir. Harpûtî diğer şerh çalışmalarının aksine bu çalışmada ek olarak herhangi bir konuyu esere almamış ve eserin konularını Türkçe olarak açıklamaya çalışmıştır. Bu eser, İslâm âleminde çok kabul gören bir evrat kitabıdır ve İslâm kültüründe önemli bir yere sahiptir. Günümüzde dahi eser şerhleriyle beraber büyük bir nüfuza sahiptir.

4. Yusuf Şükrü Harpûtî Hakkında Yapılan Çalışmalar

Harput üzerinde yapılan çalışmalarda, Yusuf Şükrü Harpûtî pek zikredilmemektedir. 24-27 Eylül 1998 tarihinde Elazığ'da yapılan "*Dünü ve Bugünüyle Harput*" sempozyumunda Naci Onur, "Harput'ta Edebî faaliyetin Dünü ve Bugünü" adlı çalışmasında, XIX. yüzyılda Harput'ta yetişmiş olan şairlerden bahsederken Harpûtî hakkında şunları söylemektedir: "Doğum tarihi bilinmemekle beraber kayıtlara göre 1876 yılında Medine'de ölmüştür. *Nasîhat-nâme* dâhil olmak üzere irili ufaklı beş matbu eserinin varlığı

⁷⁴ Bk. Süleyman Uludağ, "Delailü'l-Hayrât", DİA., İstanbul 1994, c. IX, s. 113-114.

⁷⁵ Bk. Muhammed Kara Dâvûd, *Delâil-i Hayrât Şerhi Kara Dâvûd*, trc. Abdullah Aydın, Müjde Yay., İstanbul 1985, s. 4-5; Uludağ, "Delailü'l-Hayrât", DİA., c. IX, s. 114.

bilinmektedir. Çok hassas bir şairdir. Şiirlerinin çoğu dil itibarıyla bugün bile anlaşılabilirliğini korumaktadır.⁷⁶

Bu sempozyumda sunulan Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan Harput koleksiyonuna ait kitapların tanıtımıyla ilgili bir tebliğde de, Harput'ta doğmuş ve yetişmiş birçok şair, müstensih ve ilim adamı olduğu zikredilmiş, ilgili koleksiyonda en çok görülen isimler arasında "Harpûti Yusuf b. Osman, Harpûti Yusuf Şükrü" ismi de kaydedilmiştir.⁷⁷ Maalesef Harpûti burada sanki iki farklı şahısmış gibi zikredilmiştir. Başka bir makalede Harput'ta yetişmiş şairler arasında, Yusuf Şükrü sadece ismen zikredilmiştir.⁷⁸

Namık Açıkgoz'un 1990'da Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayınlanan, Harputlu Yusuf Şükrü ve Nasihat-nâmesi adlı bir makalesi mevcuttur.

Mesâd Süveylim eş-Şâmân, "es-Siretü'n-Nebeviyye fi'l-Edebi't-Türki" (Trc. Mehmet Atalay) adlı makalesinde⁷⁹ Harpûti'nin *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ* adlı eserinden ismen bahsetmiştir.

"1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası" adlı seminer çalışmasında Harpûti'nin *Şerhu Usûli'l-Hadis*'i de zikredilmiştir.⁸⁰ Ayrıca gerek Birgivi'nin gerekse Karsî'nin hadis usulüne dair çalışmalarından söz edilirken Harpûti'nin mufassal bir şekilde yaptığı bu şerhten de bahsedilmiştir.⁸¹

Kenan Şeker tarafından Harpûti'nin *Rumûzü't-Tevhîd* adlı kitabı günümüz Türkçesine çevrilerek değerlendirilmiştir.⁸²

H. Hüseyin Çeloğlu, 2013'te Harputlu Yusuf Şükrü Efendi'nin hayatı, eserleri ve felsefi görüşlerini yüksek lisans tezi çerçevesinde tespit etmeye çalışmıştır.⁸³

⁷⁶ Naci Onur, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, I-II, TDV. Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1999, c. I, s. 429-439.

⁷⁷ Nuran Altuner, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, c. II, s. 176.

⁷⁸ Rasim Özyürek, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, c. I, s. 409.

⁷⁹ eş-Şâmân, "es-Siretü'n-Nebeviyye fi'l-Edebi't-Türki", s. 442-447.

⁸⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 297.

⁸¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 285-286.

⁸² Kenan Şeker, *Yusuf Şükrü Harputi'nin 'Rumûzü't-Tevhid' Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi SBE., Elazığ 2006, Yüksek Lisans semineri.

⁸³ H. Hüseyin Çeloğlu, *Harputlu Yusuf Şükrü Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri*, Fırat Üniversitesi SBE., yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Elazığ 2013.

Harpûtî'nin *Silsile-i Safâ li-Muhammed Mustafâ* adlı eserinin 2-19. sayfaları Merve İstanbullu tarafından yeni harflere aktarılmıştır.⁸⁴

Harputlu Yusuf Şükrî'nin Nesâ-yih (Nasihatleri), adlı makalede Harpûtî'nin hayatı ve eserleri özet olarak ele alındıktan sonra onun *Nasihat-nâme* adlı eseri geniş bir şekilde tetkik edilmiştir.⁸⁵

Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumunda "Bir Peygamber Şeceresi Olarak Yusuf Şükrü el-Harpûtî'nin Silsile-i Safâ li-Muhammed Mustafâ Adlı Eseri ve Önemi"⁸⁶ ve "Yusuf Şükrü Harpûtî'nin 'Rumûzü't-Tevhid' Adlı Eserinde Kelime-i Tevhid'in Tasavvufî Yorumu"⁸⁷ adlı iki bildiri vardır.

Sonuç

Dinî ve ilmî hayatımıza eserleriyle etki eden, Osmanlının gerek kültürel birikiminin, gerekse medrese geleneğinin son temsilcilerinden birisi ve XIX. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı âlimi olan Yusuf Şükrü, doğduğu yere nispetle Harpûtî olarak şöhret bulmuştur. Harpûtî, Harput'ta başladığı tahsil hayatını Mısır ve İstanbul'da tamamlamıştır. O, ilmî icazetini aldıktan sonra Vefâ Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Bir süre burada görev yaptıktan sonra Medine'deki Mahmudiye Medresesi müderrisliğine atanmış ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Ömrünün sonlarında gözleri iyi görmemesine rağmen, eser telifi ve tedris hayatına ara vermemiştir. Yaşı bir hayli ilerlemiş olarak 1292/1875 yılında Medine'de vefat etmiştir.

Harpûtî müderrisliğinin yanı sıra tasavvufla ilgilenmiş, Nakşibendî Tarikatı'nın Hâlidîyye kolu ve Şazilî Tarikatı'nın halifeliğini kazanmıştır. Öte yandan şair olarak da temayüz etmiş olan müellif, görüşlerini anlatmada bir araç olarak şiiri kullanmış ve farklı alanlardaki eserlerini şiirleriyle tezyin etmiştir.

Yusuf Şükrü'nün çeşitli ilim dallarına ait yedi eseri tespit edilmiştir. Telif ve şerh edilen eserlerinden onun ilmi çerçevesinin genişliği ve farklı alanlara olan vukufiyeti açıkça ortaya çıkmaktadır. O, eserlerini Arapça ve

⁸⁴ Merve İstanbullu, *Yusuf Şükrü Harpûtî'nin Silsile-i Safâ li-Muhammed Mustafâ Adlı Eserinin Transkripsiyonla Yazımı*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2013.

⁸⁵ Âdem Ceyhan, Tuğba Aydoğan, Hilal Cırcır, "Harputlu Yusuf Şükrî'nin Nesâ-yih", *Sûfî Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt VII, Sayı 13, s.1-46.

⁸⁶ Gülğün Uyar, "Bir Peygamber Şeceresi Olarak Yusuf Şükrü el-Harpûtî'nin Silsile-i Safâ li-Muhammed Mustafâ Adlı Eseri ve Önemi", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, c. 2, s.1-18.

⁸⁷ Veysel Akkaya, "Yusuf Şükrü Harpûtî'nin 'Rumûzü't-Tevhid' Adlı Eserinde Kelime-i Tevhid'in Tasavvufî Yorumu" *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, c. 2, s. 51-58.

Osmanlı Türkçesi ile yazmıştır. Harpûti'nin siyâset-nâme, kelim ve siyer alanında telif eserlerinin yanı sıra; hadis usulü ve mantık ilmine dair şerhleri vardır. Bu itibarla onun temel İslâmî ilimlerin yanı sıra mantık ve siyaset gibi dallarda da geniş bir perspektif sahibi olduğu anlaşılmıştır.

Harpûti'nin telif eserlerinden *Rumûzü't-Tevhîd*'in konusu kelimadır. İkinci telif eseri *Silsile-i Safâ*; Peygamber Efendimizi konu edindiği için siyer ilmine dair eserler içerisinde zikredilmiştir. *Nasihat-nâme* adlı eseri ise siyâset-nâme geleneğinin değişik ve son numunelerinden biridir. Halkın devlete olan bağlılığını güçlendirmek için kaleme alınmıştır.

Yusuf Şükrü'nün *Şerhu Usûli'l-Hadis* adlı eseri, bir hadis usulünde bulunması gereken hemen hemen her konunun şârih tarafından örneklerle açıklandığı bir şerh çalışmasıdır. Onun akait ve kelama dair *Hâşiye-i 'İsâm 'alâ Hâşiye* adlı şerhi en hacimli eseridir. Harpûti eserde, konu ve dil bağlamında geniş açıklamalar yapmıştır. Harpûti'nin *Nâmûsü'l-Îkân* adlı şerh çalışmasının konusu mantık olup, bu eserde naklî deliller yerine aklî deliller zikredilmiştir. O, çalışmasında bu ilim ehli tarafından bilinen deliller kullanmıştır. *Hizmet-i Menba 'i's-Se'âde* adlı eseri ise bir evrad kitabı olan *Delâilü'l-Hayrât*'ın şerhidir. Bu şerh çalışması; *Delâilü'l-Hayrât*'ın meşhur iki şerhinden özetlenerek kısa bir şekilde, ana eserin sayfalarını aşmadan sade bir Türkçe ile yazılmıştır.

Yusuf Şükrü şerh çalışmalarının tamamını aynı tarzda ele almamış, her bir eseri kendi disiplini içerisinde şerh etmiştir. Harpûti'nin *Şerhu Usûli'l-Hadis* çalışmasında usul disiplininin gerektirdiği her şey kullanılmıştır. Onun *Hâşiye-i 'İsâm 'alâ Hâşiye* adlı eserinde sarf ve nahiv açısından geniş açıklamalar yapılarak kelâm ilmine ait konular ayet ve hadisler ışığında ele alınmış ancak *Nâmûsü'l-Îkân*'ında tamamen aklî deliller kullanılmıştır. *Hizmet-i Menba 'i's-Se'âde* adlı eseri ise sade bir dille özet bir şekilde yazılmıştır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki ilk üç eser ilim ehline, son eser ise halka yönelik yapılan şerh çalışmalarıdır.

İlmi bir şahsiyet olarak Harpûti'nin bazı çalışmalarda şairlik, felsefî ve tasavvufî yönüne işaret edilmiştir. Onun eserlerinin bir kısmı sadeleştirilirken bir kısmı da makalelere konu edilmiştir. Yusuf Şükrü makale, sempozyum ve tezlere bazı yönleriyle konu olsa da bizim bu çalışmamız başlı başına Harpûti'yi ve eserlerini inceleyen en kapsamlı çalışmadır.

Kısacası Harpûti, müderris, mutasavvıf ve şair kimliği ile son dönem Osmanlı toplum hayatında etkin bir rol üstlenmiş, yazdığı eserlerle ilmî ve kültürel hayata katkılarda bulunmuş ve hafızalarda önemli bir isim olarak yer edinmiştir.

Kaynakça

ABACI, Tahir, *Harput/Elazığ Türküleri*, İstanbul 2000.

AÇIKGÖZ, Namık, “Harputlu Yusuf Şükri ve Nasihat-nâme’si”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IV, Sayı 1, 1990

AKKAYA, Veysel “Yusuf Şükri Harputî’nin “Rumûzü’t-Tevhîd” Adlı Eserinde Kelime-i Tevhid’in Tasavvufî Yorumu” *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, C.2, s.51-58.

ALGAR, Hamid, “*Hâlidîyye*”, *DİA.*, (XV, 295-299) İstanbul 1997.

ALTUNER, Nuran, “Süleymaniye Kütüphanesi’nde Yer alan Harput Koleksiyonuna ait kitapların tanıtımı”, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, TDV. Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1999.

ATALAY, Mehmet, “Türk Edebiyatında Siretû’n-Nebeviyye”, *İslami Edebiyat Dergisi*, Sayı 24, 1994.

ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yay., İstanbul 1983.

BİNGÖL, Abdülkuddûs, *Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı*, MEB. Yay., İstanbul 1993.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Cami’u’s-Sahîh*, I-VI, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1407/1987.

BURSALI, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1333/1914.

BURSALI, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972.

CEYHAN, Âdem, Tuğba Aydoğan, Hilal Cırcır, *Harputlu Yusuf Şükri’nin Nesâvih, Sûfî Araştırmaları*, 2016, C. VII, sayı 13, s.1-46.

ÇAKAN, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997.

ÇELOĞLU, H. Hüseyin, *Harputlu Yusuf Şükri Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Felsefî Görüşleri*, Fırat Üniversitesi SBE., yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Elazığ 2013.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, I-II, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1407/1987.

HARPÛTÎ, Yusuf Şükri, *Rumûzü’t-Tevhîd fî Beyânî Bazı Esrâr ve Hakâyiki Kelimetî’t-Tevhîd*, Urfevî Hacı Halil Zârî Matbaası, İstanbul 1286/1869.

HARPÛTÎ, Yusuf Şükri, *Silsile-i Safâ li Muhammed Mustafâ*, Hacı Osman Efendi’nin Matba’ası, İstanbul 1286/1869.

HARPÛTÎ, Yusuf Şükrü, *Nasihât-nâme*, Topkapı Müzesi, Demirbaş Numara A35900, 1276/1860.

HARPÛTÎ, Yusuf Şükrü, *Şerhu Usûli'l-Hadîs li Davûdi'l-Karsî alâ Risaleti'l-Birgivi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293/1876.

HARPÛTÎ, Yusuf Şükrü, *Hâşiye-i 'Îsâm 'alâ Hâşiye*, Süleymaniye Kütüphanesi Âtîf Efendi, Demirbaş Numara 1238, İstanbul 1273/1861.

HARPÛTÎ, Yusuf Şükrü, *Hizmet-i Menba'i's-Se'âde 'alâ Şerhi Delâili'l-Hayrât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medrese, 39-1, Demirbaş Numara 1937, İstanbul 1275/1859.

HARPÛTÎ, Yusuf Şükrü, *Nâmûsü'l-Îkân 'alâ Şerhi'l-Burhân*, Litografya Matbaası, İstanbul 1274/1858.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Daru'l-Fikr, Beyrût ts.

İSMAİL PAŞA, Bağdath, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, (Katip Çelebi, Keşfü'z Zünûn Zeyli), I-II, Me'ârif Basımevi, İstanbul 1375/1955.

İSTANBULLU, Merve, *Yusuf Şükrü Harpûti'nin Silsile-i -safâ li-Muhammed Mustafâ Adli Eserinin Transkripsiyonla Yazımı*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2013.

KARA DÂVÛD, Muhammed, *Delâil-i Hayrât Şerhi Kara Dâvûd*, trc. Abdullah Aydın, Müjde Yay., İstanbul 1985.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mücemü'l-Mü'ellifîn*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.

MEMİŞOĞLU, Fikret, *Harput Divânı*, Elazığ Kültür Derneği Yay., Elazığ 1995.

MUNÂVÎ, Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadîr Şerhü'l-Câmi'u's-Sagîr*, I-VI, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1356/1937.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-V, thk. Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

ONUR, Naci, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, I-II, TDV. Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1999.

ÖZYÜREK, Rasim, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, TDV. Elazığ Şubesi Yay., Elazığ, 1999.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul 1959.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul 1308/1891.

eş-ŞÂMÂN, Mesâd Suveylim, “es-Siretu’n-Nebeviyye fi’l-Edebi’t-Türkî”, Trc. Mehmet Atalay, *Âlemü’l-Kütüb Dergisi*, C, 2, Sayı 3.

ŞEKER, Kenan, *Yusuf Şükrü Harputi’nin ‘Rumûzü’t-Tevhid’ Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi SBE., Yüksek Lisans semineri, Elazığ 2006.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ts.

ULUDAĞ, Süleyman, “*Delâilü’l-Hayrât*”, DİA., (IX, 113-114) İstanbul 1994.

ULUDAĞ, Süleyman, “*Cezûli*”, DİA., (VII, 515-516) İstanbul 1993.

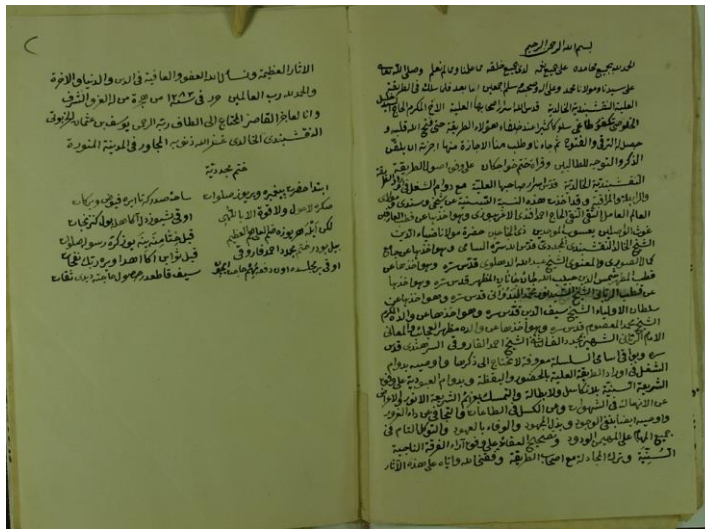
UYAR, Gülgün “*Bir Peygamber Şeceresi Olarak Yusuf Şükrü el-Harpûtî’nin Silsile-i Safâ li-Muhammed Mustafâ Adlı Eseri ve Önemi*”, Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ 14-16 Mayıs 2015.

UĞUR, Mücteba, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992.

YARDIM, Ali, *Hadîs*, I-II, Damla Yay., İstanbul 1997.

YILMAZ, Hasan Kamil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.

Ek-1. Yusuf Şükrü Harpûti'ye ait bir tarikat icâzet-namesidir.

Medine, Melik Abdülazîz Kütüphanesi,
Mecmû'atü'l-Mahmûdiyye Bölümü numara 1603.

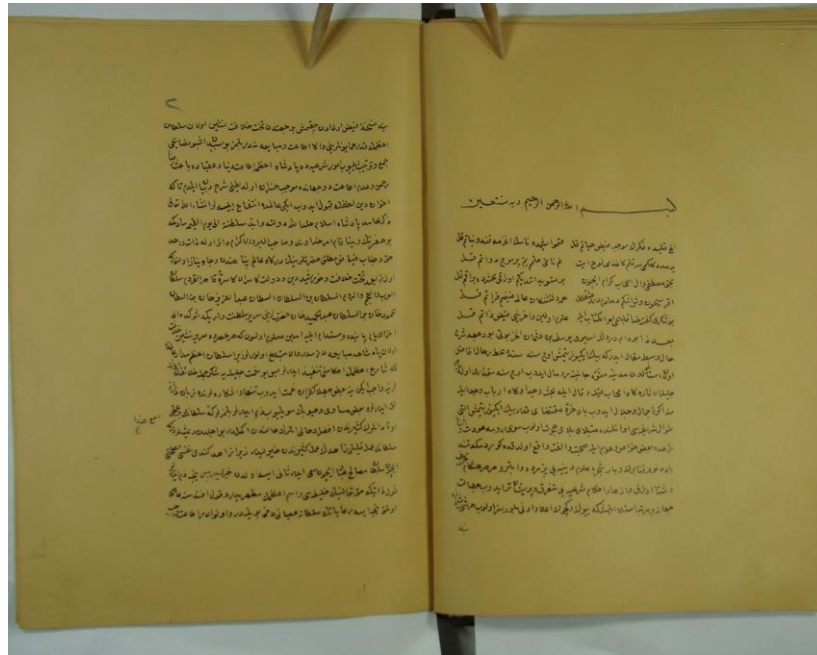
Ek- 2. Yusuf Şükrü Harpûtî'nin yazma eser nüshalarından birer varak.

Yûsuf Şükrü Harpûtî, *Nasîhatnâme/Nesâyih*,
Topkapı Müzesi, numara A35900, (varak 1b, 2a).

Yûsuf Şükri Harpûti, *Nasihatnâme/Nesâyi*h Süleymaniye Kütüphanesi, numara 1846 (varak1b, 2a).

Yûsuf Şükrü Harpûfî, *Nasihatnâme/Nesâiyih*, Medine Melik Abdülazîz Kütüphanesi Mecmû'atü'l-Mahmûdiyye Bölümü numara 2595 (varak 2a, 1b).

Yûsuf Şükri Harpûti, *Hâşiye-i 'İsâm 'alâ Hâşiye*, Süleymaniye Kütüphanesi, numara 1238, (varak1b, 2a).

Yûsuf Şükrü Harpûtî, *Hizmet-i Menba'î's-Se'âde 'alâ şerhi Delâil-i-Hayrât*, Süleymaniye Kütüphanesi, numara 1937, (varak 1b, 2a).

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 13, Mart 2020, s. 125-142, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 13, March 2020, pp. 125-142

Araştırma Makalesi/Research Article

ÖZEL OKUL ÖĞRETMENLERİNİN ÇALIŞMA SORUNLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA: ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ

*A Qualitative Research On Worklife Based Problems Of Private
School Teachers: The Case Of Elazığ Province*

Gökçe CEREV*

Saliha COŞKUN**

Geliş/Received: 16.02.2020

Kabul/Accepted: 09.04.2020

Öz

Ülkelerin iktisadi, ekonomik, sosyal ve ekonomik kalkınması için ihtiyaç duyduğu önemli kaynakların başında beşeri sermaye gelmektedir. Beşeri sermaye kaynağının temel unsuru insandır ve günümüzde gelişen teknoloji ile üretim modellerindeki ilerleme sonucu eğitilmiş insan daha da önem kazanmaya başlamıştır. Beşeri sermayenin nicel olduğu kadar nitel özellikleri de önemlidir. Beşeri sermayenin nitel olarak üst seviyeye çıkarılması eğitim ile olmaktadır. Eğitimin en önemli aktörlerinden birisi de öğretmendir. Değişen dünya şartları ile sosyal devlet ilkesi gereği devletlerin kendi imkânları ile yerine getirdiği eğitim hizmeti belirlenen yasal çerçeve ile özel sektör tarafından da yapılmaktadır. Özel eğitim kurumlarında sunulan eğitim hizmeti ile bu kurumlarda çalışan öğretmenlerin çalışma koşulları farklı yasa ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir.

Bu çalışmada özel okullarda çalışan öğretmenlerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar ele alınmıştır. Çalışmanın evrenini Elazığ ilinde bulunan özel okul öğretmenleri oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmış, öğretmenlerin sorunları genel sorunlar, yönetimle yaşadıkları sorunlar, öğrenci ile yaşadıkları sorunlar, veliler ile yaşadıkları sorunlar ve mesleki beklenti algıları olmak üzere beş ana başlıkta incelenmiştir. Çalışmada alan araştırması kapsamında 27 öğretmenle mülakat yapılmış elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda özel okul öğretmenlerinin yönetim, veli ve öğrencilerle sorunlar yaşadığı, ücret ve iş güvenesinin yetersi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Özel Okul, Öğretmen, Çalışma Sorunları

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, gcerev@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9908-343X>

** Fırat Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0639-3880>

Abstract

Human capital is the most important resource that countries need for economical, social and economic development. The main factor of the human capital resource is human, and as a result of the advancement in technology and production models, today, educated people have started to gain even more importance. Qualitative features of human capital are important as well as quantitative. Qualitatively increasing human capital to a higher level is provided by education. One of the most important actors of education is the teacher. With the changing world conditions and the principle of social state, the education service provided by the states with their own means is also provided by the private sector with the legal framework determined. With the education service offered in private education institutions, the working conditions of the teachers working in these institutions are regulated by different laws and regulations.

In this study, the problems that teachers face in their business life who work in private schools are discussed. Target population of the study is composed of teachers working in private schools in Elazig province. In the study, a semi-structured interview form, which is one of the qualitative research methods, was used, and the problems of teachers were examined under five main headings: general problems, problems with management, problems with students, problems with parents and perceptions of professional expectations. Within the scope of field research in the study, 27 teachers were interviewed and content analysis was applied to the obtained data. As a result of the study It has been determined that teachers working in private schools have problems with management, parents and students, and wage and job security are sufficient.

Keywords: *Education, Private School, Teacher, Work Problems*

Giriş

Eğitim insanın ömrü boyunca kesintisiz olarak süren, yeri ve zamanı farklı olsa bile insana daima değer katan bir kavram olmuştur. Sanayi devrimi sonucu değişen üretim model ve araçları ile birlikte önemi artan eğitim özellikle beşeri sermaye faktörünün iktisadi kalkınma açısından gerekliliğinin ortaya çıkması ile birlikte üzerine önemle düşülen temel bir konu olmuştur. Günümüzde üretim faktörleri içinde kendine yer bulmaya başlayan bilgi kavramı kişilerin eğitimi ile doğru orantılı olarak gelişmekte ve üretim sürecinde hem bireysel hem de toplumsal faydaya dönüşmektedir.

Beşeri sermaye kavramının gelişmesi ile birlikte devletlerin eğitime verdikleri önem ve harcadıkları kaynaklar hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Beşeri sermayenin iktisadi kalkınma içindeki artan önemi kavramın göz ardı edilemez bir şekilde gelmesine neden olmuştur. Beşeri sermayenin temel unsuru insan olurken, beşeri sermayenin geliştirilmesi için en önemli araçlardan biriside eğitim olmuştur. İnsan eğitimi içinde örgün eğitim önemli bir

yer tutarken sosyal devlet ilkesi gereği örgün eğitime ayrılan kaynaklarda önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde eğitim devlet veya özel sektör vasıtası ile yapılmaktadır. Eğitim hizmeti ister devlet ister özel sektör vasıtası ile yapılsın iyi ve kaliteli bir eğitimin en önemli unsuru öğretmendir. Öğretmenler eğitimin vazgeçilemez temel unsurudur. Bu durum öğretmenlerin çalışma şartlarının önemini artırmış ve eğitimin verimliliğini, kalitesini doğrudan etkileyen bir konu olmuştur. Günümüzde öğretmenlerin çalışma koşullarına yönelik hak ve çıkarlarının korunması ve iyileştirilmesi önem kazanmıştır. Öğretmenlerin daha iyi çalışma koşulları içinde görevlerini yerine getirmesi beşeri sermayenin nitel yönden geliştirilmesi açısından önemlidir. Beşeri sermayenin nitel olarak iyileştirilmesi ile birlikte toplumsal kalkınma daha hızlı ve kaliteli bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir.

Özel okullarda çalışan öğretmenlerin çalışma koşullarının yasal çerçevesi farklı yasalarla düzenlenmiş olup kamu okullarında çalışan öğretmenlere göre daha farklı şartlarda çalışmalarını etkileyen bir durum olmuştur. Bu çalışmada özel okul öğretmenlerinin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma metodlarından yarı yapılandırılmış anket metodu kullanılmış, elde edilen verilere içerik analizi uygulanarak değerlendirilmiştir. Çalışma özel okul öğretmenlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, özel okullarda ki eğitimin kalite ve verimliliğinin artırılması bakımından önemlidir. Çalışmanın ilk bölümünde literatür taramasıyla birlikte beşeri sermaye, öğretmenlik mesleği ve özellikleri açıklanmış, çalışmanın ikinci bölümünde ise özel okullarda çalışan öğretmenlerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar Elâzığ ili özelinde araştırılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde beşeri sermaye, öğretmenlik mesleği kavramları ile öğretmenlik mesleğinin özellikleri açıklanmıştır.

1.1. Beşeri Sermaye Kavramı ve Önemi

Ülkeler açısından kalkınma ve gelişmişlikte önemli faktörlerin başında gelen beşeri sermayenin önemi günümüzde giderek artmıştır. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte hızlı bir şekilde önemi artan beşeri sermaye kavramının ortaya çıkardığı etki ülkelerin izledikleri eğitim politikalarında etkili olmaya başlamıştır. Eğitim beşeri sermayenin geliştirilmesinin temel unsurudur. Sanayi devriminin gelişim sürecine baktığımızda ilk olarak sanayi devriminin ortaya çıktığı İngiltere'nin insan sermayesinin genel nitelikleri ile sanayi devriminin hızlı bir şekilde geliştiği Fransa, Almanya, Japonya gibi günümüzün gelişmiş ülkelerinin insan sermayesinin nitelikleri önemli derecede ileri düzeydedir. Ülkeler beşeri sermayelerinin kalitesini beşeri sermayeye yönelik yatırımlar yaparak artırabilirler. Ülkeler beşeri sermayelerine

yönelik yaptıkları eğitim, sağlık, gıda, konut gibi yatırımları ekonomik durumlarına göre belirlemekte ve stratejik planlarını geliştirmek-tedir. Beşeri sermayenin gelişmesi için yapılacak önemli yatırımların başında ise eğitim yatırımı gelmektedir.

Beşeri sermayenin gelişmesi olarak da ifade edilen beşeri kalkınma için yapılan eğitim yatırımı diğer yatırımlardan farklı bir yapıya sahiptir. Çünkü sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan gelişmeler ile birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı hızlandıran önemli faktörlerden biriside eğitim olmuştur. İktisadi ve ekonomik kalkınmanın olabilmesi için nitelikli işgücü vazgeçilemez bir unsurdur. İşgücünün nitelik seviyesi eğitim öğretim ile artırarak üretimde etkinliği sağlamak önemlidir. Eğitim kişinin bilgi ve becerilerini artırdığı gibi, toplumun genelinin de kalitesini artırır (Barro; 2002:9-12). Kalkınma için eğitim nitelikli insan yetiştirdiği için önemli bir araç olmuştur. Beşeri sermaye ile insanların eğitim seviyesi artıkça kalkınma süreci de daha hızlı bir şekilde meydana gelmeye başlamaktadır (Schultz, 1971:24). Artık günümüzde gelişen yenedünyada beşeri sermaye en az fiziksel sermaye kadar önemli bir seviyeye gelmiştir (Fuente ve Ciccone, 2003: 7). Beşeri sermaye bireyin eğitimi ile ilgili olduğu kadar yaşam kalitesini de kapsamaktadır (Appleton ve Teal, 1998:25). Bu yüzden beşeri sermaye özellikle ülkelerin kalkınması açısından önemli rol oynamaktadır (Hers, 1998: 36).

Ülkeler tarafından eğitime yönelik uygulanan politikalarda nüfusun yapısı, ekonomik durum, coğrafi şartlar, siyasi istikrar önemli etkenlerdendir. Ülkeler eğitim sistemleri için bina, derslik, teçhizat yatırımı yaparken gözden kaçırmamaları gereken önemli bir konuda beşeri sermayenin niteliğini şekillendirecek olan öğretmenlere de yatırım yapmalıdırlar. Ülkelerin eğitim için yaptıkları yatırımı başarıya taşıyacak olan öğretmenlerdir. Öğretmenlerin çalışma koşullarının iyileşmesi ve daha kaliteli bir şekle gelmesi temel hedef olmalıdır. Öğretmenlerin verimliliğini etkileyen bu genel durumlar hedeflenen sonuca ulaşılması için gerekli bir unsur olmuştur.

Eğitimle ilgili yatırımlar bireyin niteliklerini geliştirdiği kadar toplumun genel kalitesini de artıran bir yapıya sahiptir. Eğitim bireyin bilgi ve becerilerini artırırken toplumun kalkınmasında mal ve hizmet üretimine olan talebi de artırarak hem bireyin hem de toplumun gelişmesini sağlayan bir etkiye sahiptir (Barro, 2002:12-15). Durkheim eğitimi tanımlarken özellikle toplumsal çevrenin birey üzerinde ortaya çıkardığı etkiyi açıklamış, Spence ve Herbort ise kavrama daha bütünlük yaklaşmış ve eğitimin birey ile toplumun genel standartlarının iyileştirilmesi için yapılan etkinliklerin tümü olarak ifade etmişleridir (Ortaç, 2003:1).

1.2. Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri

Öğretmenlik 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği olarak ifade edilmiştir. Öğretmenlik mesleğinin genel tanımlanması yapılırken kamu okulu ve özel okul ayrımı yapılmamıştır. Özel okullarla ilgili yapılan farklı düzenlemeler özel okul öğretmenlerinin çalışma koşullarını belirlemektedir. Öğretmenlik mesleği için gerekli nitelikler esasında kanunla belirlenen görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi ve aynı zamanda üst düzeyde bilgi, beceri, davranış gibi bireysel özellikleri de bulundurması gerekmektedir (Onural, 2006:30-31).

Günümüzde öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri gittikçe önem kazanmaya başlamıştır ve birçok ülke bu yeterlilikler konusunda ciddi politikalar üretmeyi tercih etmiştir (Türk Eğitim Derneği, 2009:1). Öğretmenlerin yeterliliklerinin önem kazanmasının temelinde eğitim faaliyetlerinin kalitesinin ve verimliliğinin artırılması isteği vardır (Çelikten ve diğ., 2005:213).

Eğitim politikalarında odak nokta öğretmenlerdir ve öğretmenlerin niteliklerinin yüksek olması eğitim politikalarını başarıya ulaştırır. Eğitim alanında yapılan bina ve materyal yatırımları eğer öğretmenlerin nitelikleri yeterli değilse istenilen başarı düzeyine ulaşamaz (Çelikten ve diğ., 2005: 213). Öğretmenlerin mesleki nitelikleri ve özellikleri kısaca şu şekilde açıklanabilir (Yetim ve Göktaş, 2004: 545-547);

- Öğretmen zaman yönetimini bilir. Ders zaman çizelgesine kesinlikle uyar.
- Öğretmenler meslektaşları, yöneticiler ve velileri ile işbirliği içinde olur.
- Öğrencilerine her türlü konuda destek olarak sorunlarına çözüm üretir.
- Eğitim öğretim için kullanılması gereken her türlü teknik ve araçları bilir, uygulamasını yapar.
 - Milli, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimser.
 - Öğrencileri için en iyi öğretim tekniğini bulur, en iyi kaynakları seçer.
 - Öğretmenler kendilerini sürekli güncel tutar.
 - Öğretmenler yeniliklere açıktır.

Öğretmenler mesleklerinin nitelik ve özelliklerini yerine getirirken eğitim öğretim sisteminin genel yapısı, milli eğitimin genel misyonundan, meslektaşlarından, öğrencilerinden, velilerden ve yöneticilerden etkilenirler (Çelikten ve diğ., 2005:208). Genel olarak öğretmen mesleğinin özellikleri kişi-

sel özellikler, alan özellikleri ve eğitsel yeterlilikler başlığında üç temel alanda ele alınır (Yetim ve Göktaş, 2004:546).

Öğretmenlik mesleği toplumun şekillenmesinde kilit rol oynamaktadır. Öğretmenler toplumun genel yapısına şekil vermektedir (Türer, 2009). Öğretmenler toplum katılımcısı güvenilir kişilerdir. Öğrencilerine danışmanlık yapar, meslektaşları ve idarecileri ile uyum içinde çalışarak eğitim hizmetini en verimli ve kaliteli bir şekilde sunulmasını sağlarlar (Balcı, 1991:24). Öğretmenler ülkelerin kalkınmasında nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde toplum içinde sosyal ve kültürel gelişmenin sağlanmasında toplumun geleceğinin şekillenmesinde başrol oynamaktadır (Özden, 1999:9). Öğretmenlik mesleğinin temelini toplumun değerleri şekillendirmektedir. Eğitim sisteminde ortaya konan politikalar kadar öğrencilerin istekleri ve velilerin beklentileri de önemlidir ve öğretmenlerin ortaya çıkardığı değerlere bu beklentiler yön verir. Öğretmenler toplumu meydana getiren diğer unsurlar ile iletişim ve etkileşim içinde olmalıdır (Hacıoğlu ve Alkan, 1997:24).

2. Özel Okul Öğretmenlerinin Çalışma Sorunlarına Yönelik Nitel Bir Araştırma: Elazığ Örneği

Çalışmanın bu bölümünde özel okullarda çalışan öğretmenlerin çalışma sorunlarına yönelik yapılan alan araştırması ve değerlendirilmesi yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Problemi

Bu araştırmanın amacı özel okullarda görev yapan öğretmenlerin çalışma koşulları nedeni ile karşılaştıkları sorunların tespit edilmesidir. Bir ülkenin iktisadi ve ekonomik kalkınması için en önemli faktörlerden birisi olan beşeri sermayenin kalitesinin artırılması için eğitim önemli bir araçtır. Günümüzde eğitim kamu ve özel sektör tarafından belirlenen yasal çerçeve içerisinde sunulmaktadır. Eğitim hizmetinin etkin olabilmesi için kilit rol öğretmenlerdedir. Özel kurumlar tarafından özel okullarda sunulan eğitim hizmetinin de en önemli aktörlerinden birisi öğretmenlerdir. Bu çalışma özel okullarda sunulan eğitim hizmetinin daha kaliteli ve verimli şekilde sunulması için öğretmenlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi açısından önemlidir.

Bu araştırmanın temel problem sorusu “Özel okul öğretmenlerinin çalışma koşullarından kaynaklı sorunları nedir?”. Bu problem sorunun analizi için alt problem soruları ise;

- Özel okul öğretmenlerinin okul yönetimi ile yaşadığı sorunlar nedir?
- Özel okul öğretmenlerinin öğrencilerle yaşadığı sorunlar nedir?

- Özel okul öğretmenlerinin öğrencilerle yaşadığı sorunlar nedir?
- Özel okul öğretmenlerinin velilerle yaşadığı sorunlar nedir?
- Özel okul öğretmenlerinin meslek algı düzeyleri nedir?
- Özel okul öğretmenlerinin özlük hakları beklenti düzeyi nedir?

2.2. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma da nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim yöntemi olgunun altında yatan ortak anlamları keşfetmek için bireyler tarafından deneyimlenmiş hayatı tanımlamaya ve yaşanmış tecrübelerin esasını açıklamayı amaçlamaktadır. Olgu bilimi yaşanmış olayla kişi arasındaki bağı kurmaktadır (Jasper, 1994:309; Miller, 2003: 68).

Bu çerçevede araştırma süreci üzerine odaklanılan olgu olan özel okullarda çalışan öğretmenlerin çalışma hayatı sorunları özel okul öğretmenlerinin görüşleri üzerinden tespit edilecektir. Çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formları kullanılmıştır. Mülakat formları sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda katılımcıların verdiği yanıtlar analiz edilerek farklı ve ortak yönlerin tespit edilmesini amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 22). Bu bağlamda mülakat formları oluşturulurken araştırmanın problem sorularını yanıtlayacak önermeler belirlenmiştir. Katılımcılara oluşturulan form doğrultusunda açık uçlu sorular yöneltilmiş verdikleri cevaplar yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Mülakata katılan katılımcıların kimlik bilgileri katılımcı güvenliği gereği gizli tutulmuştur.

Araştırmanın verilerinin toplanması için oluşturulan mülakat formu beş sorudan oluşturulmuştur. Katılımcıların verdiği cevaplar ile elde edilen verilere içerik analizi uygulanmış ve bulgular değerlendirilmiştir. Veriler incelenirken katılımcılar "M" simgesi ile ifade edilmiş ve M1, M2, M3 şeklinde numara verilerek kodlanmıştır.

2.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2019 yılında Elazığ'da özel okullarda çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklimi seçilirken amaçsal örnekleme metodu uygulanmıştır. Amaçsal örnekleme metodunda çalışma amacına uygun belirlenmiş ölçüt ve özelliklere bağlı olarak grupların seçilmesidir. Araştırmada özel okul öğretmenleri ölçüt olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturmak için Elazığ'da 8 farklı okuldan 27 öğretmen ile mülakat yapılmıştır. Verilerin toplanması için daha fazla öğretmen ile görüşme yapılmak istenmiş fakat ders yoğunluğu, idarenin izin vermemesi, kişisel nedenlerin ortaya çıkardığı kısıtlardan dolayı mülakatlar 27 öğretmen ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 1’de Elazığ il milli eğitim müdürlüğünden alınan verilere göre Elazığ’da bulunan resmi ve özel kurumlarda ki öğretmen sayıları yer almaktadır.2016-2017 yılında ilkokulda resmi öğretmen sayısı 2219 ve özel kurumlarda ki öğretmen sayısı 101 kişidir. Ortaokullarda resmi öğretmen sayısı 2549, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı 122 kişidir. Liselerde ise resmi öğretmen sayısı 2763, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı 232 kişidir. 2017-2018 yılında ise ilkokulda resmi öğretmen sayısı 2173’e gerilerken, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı 122 kişiye yükselmiştir. Ortaokullarda resmi öğretmen sayısı 2591’e yükselirken, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı da 1483’e yükselmiştir. Liselerde ise resmi öğretmen sayısı 2750’ ye yükselirken, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı da 232’ye yükselmiştir. 2018-2019 yılında ise ilkokulda resmi öğretmen sayısı 2056’ya gerilerken, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı da 115 kişiye gerilemiştir. Ortaokullarda resmi öğretmen sayısı 2565’e gerilerken, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı da 122 gibi ciddi oranda bir düşüş yaşanmıştır. Liselerde ise resmi öğretmen sayısı 2777’ ye yükselirken, özel kurumlarda ki öğretmen sayısı da 357’ye yükselmiştir. Elazığ ilinde 2019 yılında özel okullarda toplam 628 öğretmen görev yapmaktadır.

Tablo 1. Elazığ İli Öğretmen Sayıları

	İLKOKUL		ORTAOKUL		LİSE	
	RESMİ	ÖZEL	RESMİ	ÖZEL	RESMİ	ÖZEL
2016-2017	2219	101	2549	122	2763	232
2017-2018	2173	122	2591	1483	2750	367
2018-2019	2056	115	2565	156	2777	357

Kaynak: Elazığ İl Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistik Verileri

Araştırmanın örneklemini 27 özel okul öğretmeni oluşturmaktadır. Örneklem boyutu problemin temel özellikleri ile sınırlandırılmıştır (Karataş, 2015: 70). Nitel araştırmada esas nokta örneklemin evreni temsil etme yeterliliğinden daha çok araştırma problemi ile ilgili katılımcılar ile yüz yüze görüşmektir (Neuman, 2012:321). Araştırmada nitel araştırma için yeterli düzeyde bir örneklem kütlesi bulunmaktadır.

2.4. Araştırmanın Verilerinin Değerlendirilmesi

Araştırmada mülakata katılan özel okul öğretmenlerinin demografik özellikleri tablo-2’de verilmiştir.

Tablo-2 verilerine göre araştırmaya katılan 27 özel okul öğretmeninden 12 kişi kadın öğretmen, 15 kişi erkek öğretmendir. Araştırmada kadın ve erkek öğretmen sayıları dengeli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Araştırmaya

katılan öğretmenlerin yaş aralığı 23 ile 60 yaş arasındadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaş ortalaması ise 32,14 yaşdır. Araştırmada yeni mezun tecrübesi olmayan veya kamudan emekli olup özel okulda çalışan tecrübesi yüksek öğretmenlerle görüşülmüş araştırma genelinde görüşülen öğretmenlerin geneli ortalama 5 yıllık özel okul tecrübesine sahip öğretmenler olmuştur. Araştırma da özel okullarda farklı branşlarda çalışan öğretmenlere ulaşılmış ve mülakatlar bu düzeyde de yeterlilik kazanmıştır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

KATILIMCI	CİNSİYET	YAŞ	BRANŞ
M1	Kadın	23	Sınıf Öğretmenliği
M2	Kadın	50	Sınıf Öğretmenliği
M3	Erkek	25	Rehberlik Öğretmeni
M4	Erkek	36	Beden Eğitimi Öğretmeni
M5	Kadın	38	Görsel Sanatlar Öğretmeni
M6	Kadın	28	Sınıf Öğretmeni
M7	Erkek	35	Fen Bilimleri Öğretmeni
M8	Erkek	32	Türkçe Öğretmeni
M9	Erkek	58	Fen Bilimleri Öğretmeni
M10	Erkek	32	Müzik Öğretmeni
M11	Erkek	57	Meslek Öğretmeni
M12	Kadın	60	Sınıf Öğretmeni
M13	Kadın	30	İngilizce Öğretmeni
M14	Erkek	39	Beden Eğitimi Öğretmeni
M15	Erkek	30	Drama/Tiyatro Öğretmeni
M16	Erkek	35	Sosyal Bilgiler Öğretmeni
M17	Kadın	34	Matematik Öğretmeni
M18	Kadın	31	Beden Eğitimi Öğretmeni
M19	Erkek	33	Beden Eğitimi Öğretmeni
M20	Erkek	32	Fen Bilgisi Öğretmeni
M21	Erkek	41	İngilizce Öğretmeni
M22	Kadın	27	Sınıf Öğretmeni
M23	Kadın	30	Matematik Öğretmeni
M24	Erkek	32	Matematik Öğretmeni
M25	Kadın	28	Sınıf Öğretmeni
M26	Kadın	39	Görsel Sanatlar Öğretmeni
M27	Erkek	31	Sınıf Öğretmeni

Katılımcılardan elde edilen veriler alt problem alanları üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen ham veriler incelenerek içerik analizine yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda;

• Özel Okul Öğretmenlerinin Okul Yönetimi İle Yaşadığı Sorunlar

Katılımcılarla yapılan mülakat sonucunda özel okul öğretmenleri ile okul yönetimi arasında çalışma koşullarına yönelik sorunlar dört ana başlıkta tespit edilmiştir.

Katılımcıların öne çıkan tanımlarında okul yönetiminin problem çözme odaklı olmadığı, öğretmenler arası ayrım yaptığı, öğretmenlerin kötü koşullarda çalıştırıldığı temel sorunlar olarak karşımıza çıkarken bazı katılımcılar okul yönetimi ile her hangi bir sorun yaşamadığını ifade etmiştir. Okul yönetimi ile sorun yaşamayan katılımcıların daha çok ulusal düzeyde marka olmuş kurumsal özel okullarda ya da kamudan emekli olmuş ve tekrar öğretmen olarak özel okullarda çalıştığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Özel Okul Öğretmenleri İle Okul Yönetimi Arasında Yaşanan Sorunların Temel Alanları

Ana Problem	Alt Problemler	Katılımcı Kodu
Okul Yöneticileri İle Yaşanan Sorunlar	Problem Çözme Odaklı Değiller	M1,M3
	Öğretmenler Arası Ayrım	M4, M5, M6, M13
	Kötü Çalışma Koşullarında Çalıştırma İsteği	M22,M23,M27
	Sorun Yaşanmamakta	M2, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M14, M15

Özel okul öğretmenlerinin yönetim ile yaşadıkları sorunlara yönelik mülakat örnekleri incelendiğinde daha çok genç yaştaki öğretmenlerin sorun yaşadığı kamudan emekli olup çalışmaya devam eden öğretmenlerin çok fazla sorun yaşamadığı tespit edilmiştir. Bu durum aslında özel okulların birer işletme olması ve temel amaçlarının kar elde etme isteği olmasının sonucunun bir yansımasıdır. Özel okul yönetimleri tarafından genç öğretmenlerin işgücü piyasasında alter-natifleri çok fazla olarak algılansa da tecrübeli öğretmenlerin daha az bulunduğu kaybedilmemesi gerektiği ve okula değer kattığı düşünül-mektedir. Bu durum sonucunda genç öğretmenler ile yönetimler arasındaki ilişki tam olarak olumlu yönde sağlanamamaktadır.

Tablo 4. Özel Okul Öğretmenleri İle Okul Yönetimi Arasında Yaşanan Sorunlara Yönelik Mülakat Örnekleri

M1	“Yöneticiler sorun yaşandığı zaman çok iyi bir dinleyicidir fakat çözüm aşamasında kurum sahiplerinden dolayı mı yoksa kendilerinden dolayı mı emin değilim ama bazı konularda problem çözmeye odaklı değiller”
M5	“Bazı öğretmenlerin yöneticilerle arasının daha iyi ve daha yakın olmasından dolayı o kişilere tolerans yapılması ders yüklerinin daha az olması ve maaşlarının daha fazla olması”

M23	“Yöneticiler az para ile çok iş yaptırmaktan başka bir şey düşünmüyor hep bizlerden özveri bekliyor”
M25	“Yöneticiler en ufak sorunda tehditkâr hareketler sergiliyor. Beğenmiyorsan çalışma dışarıda birçok iş bekleyen öğretmen var şeklinde ifade kullanırken amaçları sorun çözmek değil öğretmenler üzerinden istediklerini yapmak oluyor”
M9	“39 yıllık öğretmenim şimdiye kadar hiç okul yöneticileri ile problem yaşamadım. Buna şu şekilde bakabiliriz eğer ben üstüme düşen sorumlulukları hakkı ile yerine getirirsem ve idareci de kendi sorumluluklarını yerine getirirse bu konu ile ilgili bir problem yaşanmayacaktır ”

• Özel Okul Öğretmenlerinin Öğrencilerle Yaşadığı Sorunlar

Katılımcılarla yapılan mülakat sonucunda özel okul öğretmenleri ile öğrenciler arasında çalışma koşullarına yönelik sorunlar üç ana başlıkta tespit edilmiştir

Katılımcıların öne çıkan tanımlarında özel okul öğrencilerinin tatmin düzeylerinin yüksek olması, okul ve öğretmenlerinden memnun olmamaları, her zaman isteklerinin yerine getirilme arzusu, ders içinde yaşanan problemler (Dersi anlamama, ders disiplinine uymama, ödev yapmama) temel sorunlar olarak tespit edilmiştir. Özel okul öğretmenleri ile yapılan mülakatlarda öğrencilerin genel olarak (burslu öğrenciler hariç) aile gelir düzeylerinin iyi olması ve beklentilerinin aileleri tarafından karşılanması sonucunda doyum düzeylerinin yüksek olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 5. Özel Okul Öğretmenleri İle Öğrenciler Arasında Yaşanan Sorunların Temel Alanları

Ana Problem	Alt Problemler	Katılımcı Kodu
Öğrenciler İle Yaşanan Sorunlar	Öğrencilerin tatmin düzeyinin yüksek olması, öğrenciyi memnun edememe	M1, M5, M7, M10, M14
	İsteklerinin her zaman yerine getirilmesini istemeleri	M2, M3, M4, M6, M15
	Ders içi problemler	M8, M9, M11, M12, M13

Özel okul öğretmenlerinin öğrenciler ile yaşadıkları sorunlara yönelik mülakat örnekleri incelendiğinde temel sorunun ailelerin gelir durumlarının yüksek olması nedeni ile çocuklarını iyi şartlarda yetiştirdikleri ve her türlü isteklerini karşıladıkları, bu durumun özel okul öğrencilerinin okulla ilgili ve öğretmenlerle ilgili temel problemi yaşattığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Özel Okul Öğretmenleri İle Öğrenciler Arasında Yaşanan Sorunlara Yönelik Mülakat Örnekleri

M1	“Özel okullarda okuyan öğrenciler genel olarak maddi imkânları yüksek düzeyde olan öğrencilerdir. Bu nedenle istedikleri her şeyi daha kolay elde ediyorlar, okulda yapılan aktivitelerde de istenilen mutluluk ve verimi alamıyoruz ”
M3	“Özel okullara genellikle ilgi isteyen öğrencilerin geldiklerini düşünüyorum. Veliler çocuklarını çok iyi şartlarda yetiştirdikleri için bu durumda çocukların davranışlarını etkiliyor ve çocuklar isteklerinin sürekli yerine getirilmesini istiyorlar. Bu durum da bizim daha fazla yorulmamıza neden oluyor “
M6	”Bazı öğrencilerin yetiştirilme tarzlarından dolayı ev içerisinde bütün isteklerinin yerine getirilmesi, bir dediğinin iki yapılmaması çocuğun davranışlarını etkiliyor ve çocuk aynı durumun okulda da yaşanmasını istiyor öğretmenler tarafından bütün isteklerinin yerine getirilmesini istiyorlar ”
M8	“Genel olarak ders içi problemler yaşıyoruz bunlar; ders içinde zaman zaman ders yapmama, bir faaliyet yapılacaksa kargaşanın meydana gelmesi veya bir grup çalışması yapılacaksa herkesin kendi istediği kişilerle grup yapmak istemesi vb. gibi problemler ”

- **Özel Okul Öğretmenlerinin Velilerle Yaşadığı Sorunlar**

Katılımcılarla yapılan mülakat sonucunda özel okul öğretmenleri ile veliler arasında çalışma koşullarına yönelik sorunlar dört ana başlıkta tespit edilmiştir.

Tablo 7. Özel Okul Öğretmenleri ile Veliler Arasında Yaşanan Sorunların Temel Alanları

Ana Problem	Alt Problemler	Katılımcı Kodu
Veliler İle Yaşanan Sorunlar	Bir sorun yaşandığı zaman öğretmenin suçlu görülmesi	M7, M16
	Kendi öğrencileri ile daha fazla ilgilenilmesi için öğretmene baskı yapılması	M1, M4, M5, M6, M8, M9, M10, M13, M14, M15, M19, M21, M24
	Her türlü isteklerinin karşılanması arzusu	M20, M23, M27
	Sorun Yaşanmamakta	M2, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M14, M15

Katılımcıların öne çıkan tanımlarında velilerin özellikle kendi çocuklarına yönelik ayırım yapılması isteği öne çıkmaktadır. Bu problemde sonra katılımcılar tarafından ifade edilen diğer temel problemler ortaya çıkan

sorunlarda öğretmenin suçlu görülmesi ve velilerin bitmek bilmeyen isteklerinin karşılanma arzusu şeklinde olmuştur. Katılımcıların bir kısmı ise velilerle bir problem yaşamadıklarını ifade etmiştir.

Özel okul öğretmenlerinin veliler ile yaşadıkları sorunlara yönelik mülakat örnekleri incelendiğinde temel sorunun velilerin beklenti ve istek düzeyinin yüksek olmasıdır. Özel okulların eğitim hizmeti sunan bir işletme olması ve bu hizmet için velilerin para vermesi veli davranışlarında bir müşteri profilinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle okul yönetimlerinin velilerle olan işletme müşteri ilişkisini sürdürme isteği ortaya çıkan sorunlarda öğretmenlerin arada kalmasına neden olmaktadır. Çoğu zaman çıkan problemlerden doğrudan öğretmen sorumlu tutulmakta bu durum öğretmenlerin çalışma koşullarını zorlaştırmaktadır.

Tablo 8. Özel Okul Öğretmenleri ile Veliler Arasında Yaşanan Sorunlara Yönelik Mülakat Örnekleri

M7	“Velilerin öğrencilerin bizim hakkımızda söyledikleri her şeye inanmaları ve buna karşılık bizimle alakalı yorum yapmaları suçlu veya suçsuz olduğumuza bakmadan bunu direk öğretmene yüklemeleri yaşadığımız problemlerdendir. Bazen bu durum kalp kırıcı noktalara kadar ulaşabiliyor ”
M6	“Özel okullarda ki öğretmenler para vererek çocuklarını okula gönderdikleri için öğretmenlerden beklentileri de çok yüksek oluyor. Bu durumda velilerin tatmin edilmesi de oldukça zordur. Derslerde, verilen ödevlerde, öğrenciye gösterilen ilgiyle ilgili hep daha fazlasını istiyorlar ve bu konuda baskı uyguluyorlar. Her zaman kendi çocukları ile daha fazla ilgilenmemizi istiyorlar”
M15	“Her veli sadece kendi öğrencisini düşündüğü için bizim de tüm öğrencileri düşünmemiz gerektiğini düşünmedikleri için kendilerine özel bir muamele istiyorlar. Velilerin ben özelim benim çocuğum özeldir şeklinde düşünmesi, sadece kendi çocukları ile ilgilenmemizi istemeleri ve buna karşılık bir beklenti içine girmeleri bizi yoruyor”
M12	“Bir öğretmen eğer kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirirse, çocukları başarılı, disiplinli ve güzel yetiştirirse öğrenci velileri ile arasında problem yaşamayacaktır ”
M20	“Velilerin bitmek tükenmeyen istekleri ve bu isteklerin karşılanma arzusu bizleri bıktırmaktadır. Her veli özellikle kendi çocuğunun birinci olmasını beklemektedir”

• Özel Okul Öğretmenlerinin Meslek Algı Düzeyleriyle İlgili Yaklaşımları

Katılımcılarla yapılan mülakat sonucunda özel okul öğretmenlerinin mesleklerine karşı olan algıları üç ana başlıkta tespit edilmiştir.

Katılımcıların öne çıkan tanımlarında özel okulların öğretmenlik ve meslekle ilgili kişisel nitelikleri geliştirdiği, kamu sektörüne göre daha dinamik bir yapıya sahip olduğunu bu durumun da sürekli kendilerini yenileme sonucunu ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Öğretmenler özel okulda çalışmayla beraber sosyal ilişkilerinin genişlediğini ifade ederken bir kısım katılımcı özel okullarda çalışmanın çok zor olduğunu belirtmiştir.

Tablo 9. Özel Okul Öğretmenleri Meslek Algı Düzeylerine Yönelik Yaklaşımları

Ana Problem	Alt Problemler	Katılımcı Kodu
Meslek Algı Düzeyleri Yaklaşımları	Özel okul öğretmenliği kişinin sosyal alanda da gelişmesini sağlar	M1, M2, M3, M8, M10, M13, M15
	Öğretmenlerin kendisini sürekli geliştirmesini sağlar	M6, M7, M9, M12
	Özel okullarda çalışmak çok zor	M4, M5, M14, M21, M24, M27

Özel okul öğretmenlerinin mesleklerine yönelik algı düzeylerinin mülakat örnekleri incelendiğinde katılımcıların öncelikle özel okulların verdiği eğitim hizmetinin dinamik bir yapıya sahip olduğu ve bu yüzden öğretmenlerin kendilerini sürekli olarak yenilemek zorunda olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 10. Özel Okul Öğretmenlerinin Meslek Algı Düzeylerine Yönelik Mülakat Örnekleri

M10	“Özel sektörde çalışmayı seviyorum, kendi adıma yenilikçi bir yapıya sahip olduğum için özel okulda bana bu imkânı çok rahat bir şekilde sağlıyor. Eğitim dışında sosyal alanlarda da gelişmeyi sağlıyor. Sürekli olarak aktiviteler ve farklı faaliyetler yapılıyor bu durumda özel okulların bana daha cazip gelmesini sağlıyor”
M2	“Özel okullar sadece eğitim odaklı değil çocukların kendilerini farklı alanlarda da geliştirmesini sağlıyor”
M6	“Özel okullarda öğretmenlik yapılması öğretmenin kendi alanında, akademik açıdan kendisini geliştirmesi adına çok iyi bir fırsattır. Özel okullarında kendini her zaman ilerletmen, geliştirmen ve yenilemen gerekiyor. Böyle olunca da öğretmen kendisini daha ileriye taşıyabiliyor “
M7	“Özel okul kendimizi sürekli geliştirmek ve yenilemek zorunda bırakıyor. Bu durumda kişisel gelişim alanında bize katkı sağlıyor “
M24	“Özel okullarda çalışmak eğitim sisteminin köle düzeni öğretmenler açısından”
M5	“Özel okullarda çalışmak çok zor. Ders yükü çok fazla ve ekstra iş çok fazla oluyor özel okullarda çalışan öğretmenlerinde iş güvenceleri olmadığı için her an işten atılabilirim korkusuyla kendilerine verilen bütün işleri yapmak zorunda kalıyorlar”

• Özel Okul Öğretmenlerinin Özlük Haklarına Yönelik Beklenti Düzeyi Durumu

Katılımcılarla yapılan mülakat sonucunda özel okul öğretmenlerinin özlük haklarına yönelik beklenti düzeyleri ücret bağlamında sorularak tespit edilmeye çalışılmış ve algı düzeyi üç ana başlıkta tespit edilmiştir.

Tablo 11. Özel Okul Öğretmenlerinin Özlük Haklarına Yönelik Beklenti Algı Düzeyi

Ana Problem	Alt Problemler	Katılımcı Kodu
Özlük Hakları Beklentisi Algı Düzeyi	Özlük hakları ve ücretler yetersiz	M1, M7, M8, M9, M12, M15, M20, M21, M24
	Özlük hakları ve ücretler adaletli değil	M2, M4, M5, M13, M14, M22, M26, M27
	Özlük hakları ve ücretler yeterli	M3, M6, M10, M11

Katılımcıların öne çıkan tanımlarında özel okul öğretmenlerinin özlük hakları öncelikli olarak ücret düzeyi ve diğer haklar (izin, çalışma süresi vb.) olarak incelenmiştir. Katılımcıların büyük kısmının özlük hakları ve ücretlerin yetersiz düzeyde olduğunu ifade ederken, önemli bir kısmı da okul içinde yapılan işe göre adil bir ücret dağılımı olmadığını açıklamıştır.

Özel okul öğretmenlerinin özlük haklarına yönelik beklenti algı düzeyi mülakat örnekleri incelendiğinde özellikle kamu da görev yapan öğretmenlerle kıyaslandığında çok düşük ücret aldıklarını bazı öğretmenlerin özel sektörde çalışan vasıfsız bir işçi kadar veya asgari ücret düzeyinde ücret aldığını ifade etmiştir. Aynı şekilde verilen ücretlerin yetersizliği kadar okul içinde ücretlerin genel olarak öncelikle branş daha sonra tecrübeye göre belirlendiği okul yönetimi ile arası iyi olanların ücret konusunda avantaj sağladığı belirtilmiştir. Özlük haklarıyla ilgili en önemli sorunun ücretten sonra iş güvencesinin olmadığı her sene yenilenen sözleşmelerin öğretmenler üzerinde baskı oluşturduğu ve yönetimlerin bu durumu öğretmenlere karşı bir baskı aracı olarak kullandığı ifade edilmiştir.

Tablo 12. Özel Okul Öğretmenlerinin Özlük Haklarına Yönelik Beklenti Algı Düzeyi Yönelik Mülakat Örnekleri

M1	“Tek geçim kaynağımız olduğu için aldığımız ücret bize yetmiyor ve geçim sıkıntısı yaşıyoruz. Maddi ve manevi olarak tatmin olamıyoruz ve buda isteksizliğe neden oluyor”
M8	“Aldığım ücretten memnun değilim tatmin edici bir düzeyde değil. Fakat ben genel anlamda çok iyi ücretler alan bireylerinde ben ücretimden

	memnunum diyeceğini sanmıyorum. Sadece burası ile ilgili değil insanlarda genel anlamda bir yetinememe durumu vardır. Buda bireyin maddi imkânlarından çok fazla tatmin olmamasına neden oluyor ”
M13	“Yöneticilerle bireyler arasındaki yakınlığa göre öğretmenlerin ücreti değişiyor ve ücretler adaletsiz olarak veriliyor. Yönetime kim daha yakın olursa o daha fazla ücret alıyor”
M20	“Öğretmenlerin ücretleri yaptıkları işe göre değil daha çok yönetim ile olan ilişkilerine göre ve branşlara göre belirlenmektedir”
M26	“Yönetimler genel olarak branşa ve tecrübeye göre ücret belirlerken iş dağılımında görevlendirmelerde ve nöbetlerde aynı hassasiyeti göstermektedir”

Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde ülkelerin iktisadi, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkınması için en önemli faktörlerden birisi de beşeri sermayedir. Beşeri sermayenin esas unsurunu insan oluştururken, nicel ve nitel yönü de önemli iki özelliği olmuştur. Beşeri sermayenin nitel yönden geliştirilebilmesi için en önemli araçların başında eğitim gelmektedir. Değişen ve gelişen şartlarla birlikte eğitim günümüzde kamu ve özel sektör vasıtası ile sunulan bir hizmet şekline dönüşmüştür. Eğitim hizmeti ister kamu isterse de özel sektör vasıtası ile sunulsun kaliteli ve verimli olması için kilit rol öğretmenlerdedir. Öğretmenler eğitim hizmetinin temel unsurudur. Verimli ve kaliteli bir eğitim öğretmenler vasıtası ile yapılabilir. Özel sektör vasıtası ile sunulan eğitimin kamu sektöründen farklı yasal düzenlemeler ile çerçevelenmesi, özel sektörün kamu sektöründen farklı olarak karlılık faktörünü ön plana çıkarması özel sektörde çalışan öğretmenlerin çalışma koşullarını da kamu sektöründen farklı bir duruma getirmiştir.

Özel okul öğretmenlerinin çalışma koşullarında yaşadıkları sorunların tespitine yönelik Elazığ ilinde yapılan bu çalışma sonucunda tespit edilen sorunlar beş ana başlık altında toplanmıştır. Çalışma koşullarında çıkan sorunların ana çerçevesinin özel okulların esas olarak kamudan ayrı olarak bir işletme yaklaşımı ile eğitim hizmetini kar elde etmek için yapmalarıdır. Her ne kadar özel okulların eğitim hizmeti sunmaları yasalar ile belirlenmiş olsa da kar elde etme yaklaşımı özel okullarda ki yönetim, öğrenci ve veli ilişkilerini zamanla müşteri işletme eksenine taşımakta, öğretmenlerin yaşadığı sorunların bu eksen üzerinde gelişmesine neden olmaktadır. Özel okullarda çalışan öğretmenler yönetim ile başlıca sorun olarak değer görmeme, öğretmenlerin talep ve isteklerine duyarsız kalma şeklinde ortaya çıkarken, veli ve öğrencilerle özellikle istek ve taleplerin yoğun bir şekilde karşılanma, öğretmene karşı duyarsızlaşma, öğretmeni bir firma çalışanı olarak görme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özel okullarda çalışan öğret-

menlerin özlük hakları ve ücretler konusunda yaşadığı en önemli sorunlar ise iş güvencesinden uzak, düşük ücret düzeyinde çalışma olarak tespit edilmiştir.

Özel okul öğretmenlerinin sorunlarını çözmek için asıl sorumluluk devletin yapacağı düzenlemelerdedir. Özel okul öğretmenlerinin çalışma koşullarının iyileştirilmesi için devlet;

- Özel okullarda çalışan öğretmenlerinin sözleşmelerle ilgili iş güvencesini düzenleyeceği yasalar ile sağlamalı,
- Özel okul öğretmenleri için bir taban ücret belirlenmeli ve bu durum ciddi bir şekilde ilgili kurumlar tarafından denetlenmeli,
- Özel okullarda yönetim, veli, öğrenci ilişkileri eğitim felsefesine uygun temel üzerine kurulmalı ve takip edilmeli,
- Özel okullarda çalışan öğretmenlerin özlük hakları daha iyi düzeye yükseltilmelidir.

Sonuç olarak eğitim toplumları geleceğe güvenle taşıyacak en önemli araçlardan birisidir. Eğitimin kalitesi ve verimliliği öğretmenin mutluluğu, işini sevmesi ile aynı doğrultuda gelişmektedir. Bu yüzden özel ve kamu sektörü fark etmeksizin tüm öğretmenlerin çalışma koşullarının daha iyi düzeye yükseltilmesi toplumların gelişmesi için önemli bir etkidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Öğretmenler yeni nesil sizin eseriniz olacaktır" sözünde ifade ettiği gibi gelecek mutlu öğretmenlerle daha güzel inşa edilecektir.

Kaynakça

APPLETON, S. ve Teal F. "Human Capital and Economic Development", A Background paper prepared for the African Development Bank Report, 1998.

BALCI, E. "Öğretmenlerin Rollerini", Eğitim Sosyolojisi, Ankara, 1991.

BARRO, R. "Education as a Determinant of Economic Growth", Education in the Twenty-First Century. 2002.

ÇELIKTEN, M., ŞANAL, M. ve YENİ, Y., "Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 19; Ankara, 2005.

FUENTE, A. ve Ciccone A. "Le Capital Humain Dans Une Economic Mondiale Fondee Sur Connaissance". Office Publications Officielles Communitaire, 2003.

HACIOĞLU, F. ve ALKAN, C. "Öğretmenlik Uygulamaları", Ankara: Alkım Yayınları, 1997.

HERS, J. "Human Capital and Economic Growth": A Survey of the Literature CPB Report, 36-41, 1998.

JASPER, M. A. "Issues in phenomenology for researchers of nursing", Journal of Advanced Nursing, 19, 1994, 309- 314.

KARATAŞ, Z. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Sosyal Hizmet E-Dergi, Cilt 1, Sayı 1, 2005.

MİLLER, S. “Analysis of phenomenological data generated with children as research participants”. Nurse Researcher, 10(4), 68-82, 2003.

NEUMAN, L. “Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar: Cilt 2”, 5. Baskı, Yayın Odası, İstanbul, 2012.

ONURAL, H., “Öğretmen Adaylarının İdeal Öğretmen Niteliklerine İlişkin Görüşleri”, Çağdaş Eğitim Kongresi, 2006.

ORTAÇ R. “Cumhuriyetimizin 80. yılında Eğitim Harcamaları”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bil. Fak. Dergisi Cilt. 5 Sayı. 2, 2003.

ÖZDEN, Y. “Eğitimde Dönüşüm Eğitimde Yeni Değerler”, Ankara: Pegem A Yayınları, 1999.

SCHULTZ, T. W. “Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research”, New York: Free Press, 1971.

Türk Eğitim Derneği, “Öğretmen Yeterlilikleri”, 2009.

TÜRER, A. “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme ve Sorunlar-I.” <http://w3.balikesir.edu.tr/~aturer/ogretmenyetistirme>.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H., “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara, 2008.

YETİM A. ve GÖKTAŞ, Z. “Öğretmenin Mesleki Ve Kişisel Nitelikleri”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt1: 12; Kastamonu, 2004.

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 13, Mart 2020, s. 143-163, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 13, March 2020, pp. 143-163

Araştırma Makalesi/Research Article

ELAZIĞ ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİNDEKİ KOBİLERDE KURUMSAL KAYNAK PLANLANMASI (ERP) KULLANIMI

*Enterprise Resource Planning (ERP) Use In SMEs In Elazig
Organized Industrial Zone*

Cem AYDEN*

Ebru BİLGİN**

Geliş/Received: 15.01.2020

Kabul/Accepted: 08.05.2020

Öz

İşletmelerin artan rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri ve başarılı olabilmeleri için daha fazla bilgiye, iletişime ve teknolojiye ihtiyacı vardır. Bu sebeple işletmelerde yazılım sistemlerinin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Gelişmiş bilgi teknolojilerinden olan ERP, işletme ile ilgili süreçleri (satın alma yönetimi, envanter kontrol, depo yönetimi, kontrol yönetimi, finans/muhasebe vb.) entegre etmede kullanılan bir yazılım sistemidir. ERP, işletmenin birimleri arasında bütünleşme sağlamakla birlikte bir kere girilen verilere tüm birimlerin erişimini sağlar. Bu sistem işletmenin karşılaştığı birçok problemi çözmesinin yanı sıra, işletmede başarıyla uygulanmadığında maliyet kaybı gibi birçok sorunu da birlikte getirir. ERP sistemi işletmelere hızlı ve büyük ölçekli faydalar sağlar. Bu faydalar maliyet tasarrufundan, verimlilik artışına kadar uzanırken; aynı zamanda çok daha etkili ve hızlı bir karar mekanizmasını yönetim kademesine kazandırmayı mümkün kılar.

Bu çalışmada Elazığ Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yönelik temel bilgileri sunup, bu işletmelerin ERP kullanım oranlarını ve kullanım alanlarını ortaya koyup ilgili yazılımlara ilişkin farkındalık sahibi olup olmadıklarını araştırmaya odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ERP, Organize Sanayi Bölgesi, KOBİ

Abstract

Businesses need more information, communication and technology to survive and succeed in an increasingly competitive environment. For this reason, the use of

* Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü <https://orcid.org/0000-0002-7648-7973>

** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi <https://orcid.org/0000-0002-6712-4951>

software systems in enterprises is becoming more widespread. ERP, which is one of the advanced information technologies, is a software system used to integrate business processes (purchasing management, inventory control, warehouse management, control management, finance / accounting, etc.). ERP provides integration between the units of the enterprise and provides access to the data entered once. This system not only solves many of the problems faced by the enterprise, but also brings together many problems such as cost loss when not implemented successfully in the enterprise. The ERP system provides businesses with fast and large-scale benefits. While these benefits range from cost savings to increased productivity; it also makes it possible to bring a much more effective and faster decision mechanism to the management level.

In this study, it is aimed to present basic information about small and medium sized enterprises operating in Elazığ Organized Industrial Zone, to reveal the ERP usage rates and usage areas of these enterprises and to investigate whether they have awareness about related software.

Keywords: ERP, organized industrial zone, SME

Giriş

Diğer pek çok ülkede olduğu gibi küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ), ülkemiz ekonomisinin temel taşı oluşturmaktadır. KOBİ'ler üretim, ürün ve hizmetlerde verimliliği arttırarak pazar paylarını genişletme amacı güderler. İşletmelerin bu anlamda başarılı olabilmeleri edindikleri veri ve bilgileri doğru şekilde işleme, değerlendirilme ve bunun sonucunda doğru kararlara ulaşmalarına bağlıdır.

Sağlıklı bilgiye ulaşabilmek için gereken araç, çeşitli verilerin saklanabildiği bütünleşik veri tabanı olan Kurumsal Kaynak Planlama (ERP)dır. ERP, işletmenin tüm organizasyonel bölümlenmelerinin iş süreçlerinde ortaya çıkan bilgileri ortak bir veri tabanında birleştirmesi ve bu bilgilerin raporlanmasını sağlaması açısından önemlidir.

İşletmeler yüksek maliyetlere katlanarak ERP sistemini bünyelerine katmaktadırlar. Sadece bir ERP sistemini işletmeye dâhil ederek beklenen amaçlara ulaşmak mümkün değildir. Bunun yanı sıra iyi bir proje yönetimine ihtiyaç vardır. İşletmenin ERP'yi bilişim teknolojisine sahip olma güdüsü ötesinde, hedeflere ulaşma ve rekabet avantajı elde etmeye yarar bir araç olarak görmelidirler. Bugünün iş dünyasında iş ve ilişkilerin yoğun ve karmaşık olduğu sektörlerde işleri verimli ve maliyetleri asgari düzeyde tutarak yönetebilmek için yazılım araçlarının kullanılması zorunlu hale gelmiştir.

Bu araştırma Elazığ ekonomisinin bel kemiğini oluşturan KOBİ'lerin ERP kullanım düzeyini belirleme, kullanıcıların ERP sistemini işletmelerine

hangi ölçüde adapte ettiklerini saptama ve kullanılan ERP sisteminin stratejik çıktılara etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır.

1.Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışmaya ilişkin kuramsal çerçeve sunulmaktadır. Bölüm, KOBİ'lerde bilgi teknolojilerinin kullanımı, kurumsal kaynak planlamasının (ERP) tanımlanması ve gelişim sürecini içermektedir.

1.1.KOBİ'lerde Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanımı

Ülke ekonomisi içinde KOBİ'ler büyük yer kaplamaktadır. Küçük işletmeler, sürekli değişen şartlara daha kolay uyum sağlayabilmekte ve yenilikleri daha kolay hayata geçirebilmektedir. İşletmeler büyüdükçe bürokrasi ve hiyerarşik yapı da büyümekte, bu durumda yenilik ve yaratıcılığa yönelme sürecini uzatmaktadır. KOBİ'ler daha düşük yatırım maliyetleri ile istihdam yaratmakta, daha az yatırımla daha fazla ürün çeşitliliği sağlamakta ve bölgelerarası kalkınmayı dengelemektedir. (Kaya, 2015:195)

Çeşitli kuruluşlar tarafından birçok KOBİ tanımı yapılmıştır. KOBİ'lere destek veren kurum ve kuruluşlarda kendilerine göre tanımlama yaptıkları KOBİ kavramıyla hareket etmektedirler.

Ülkemizde 04/12/2012 tarihli 28457 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelikte" işletmeler,

Mikro İşletme: 10 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 1 milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler.

Küçük İşletme: 50 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 8 milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler.

Orta Büyüklükteki İşletme: 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 40 milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler olarak tanımlanmıştır. Tablo 1'de Türkiye'deki KOBİ sınıflaması özet halinde sunulmaktadır.

Bilişim teknolojileri, günümüzde işletmelerin üretim, pazarlama, insan kaynakları, muhasebe, Ar-Ge, satın alma vb. birimlerinde kullanılmakta olup büyük avantaj ve kolaylık sağlamaktadır. KOBİ'ler zorlu rekabet ortamında ayakta kalabilmek için bilgi teknolojilerini kullanmalı ve gelişmeleri yakından takip etmelidir.

Küresel rekabet ortamında işletmeler Bilgi Teknolojilerine değişik hedef ve beklentilerle ihtiyaç duymaktadır. Bilgi teknolojilerinin işletmelere sağladığı avantajların değerlendirilmesinde, doğru karar vermede bilginin öneminin kavranması ve geleceğe yönelik belirsizliği indirgemedede önemli bir etken olduğunun ve bu bilgiyi sağlamada önemli rol üstlendiğinin fark edilmesi önemlidir. (Güleş, Çağlıyan, Bülbül, 2004:65)

Tablo 1. Türkiye KOBİ Sınıflaması

İşletme Türü	Çalışan Sayısı		Yıllık Net Satış Hâsılatı		Yıllık Bilanço
Mikro İşletme	< 10	VE	< 1 Milyon TL	VEYA	< 1 Milyon TL
Küçük İşletme	< 50		< 8 Milyon TL		< 8 Milyon TL
Orta Ölçekli İşletme	< 250		< 40 Milyon TL		< 40 Milyon TL

Gelişen ve değişen teknolojik uygulamaları başarılı bir şekilde takip eden işletmeler, yenilik yaratarak yeni ürün ve hizmetlerle yeni pazarlara ulaşmaktadır. KOBİ'lerin işlevlerini yürütürken kullandıkları klasik yöntemleri terk ederek, yapılarına modern yöntemleri katması, rekabetin yoğun olduğu pazar koşullarında var olma çabalarını güçlendirmektedir. (Başar, 2013: 14)

TÜİK'in 19.11.2015 tarihli 21864 sayılı haber bülteninde bir takım KOBİ istatistiklerine yer verilmiştir. Bu istatistiklerden biri de KOBİ'lerde bilgi teknolojileri kullanımına ilişkindir (bkz. Tablo 2-3)

Tablo 2. KOBİ'lerde Bilgisayar Kullanımı ve İnternet Erişimi, 2016 (TÜİK)

	Bilgisayar Kullanımı %	İnternet Erişimi %
Genel	95,8	93,5
İmalat Sanayi (Kısım C)	96,5	94,4
Elektrik, Gaz, Buhar Ve Havalandırma Sistemi Üretim Ve Dağıtım İle Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi Ve İyileştirme Faaliyetleri (Kısım D, E)	98,8	97,0
İnşaat (Kısım F)	92,8	90,0
Toptan Ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının Ve Motosikletlerin Onarımı (Kısım G)	97,6	95,6
Ulaştırma Ve Depolama (Kısım H)	94,2	91,1

Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri (Kısım I)	91,0	88,7
Bilgi Ve İletişim (Kısım J)	100,0	99,5
Gayrimenkul Faaliyetleri (Kısım L)	98,3	96,9
Mesleki, Bilimsel Ve Teknik Faaliyetler (M)	99,6	97,9
İdari Ve Destek Hizmet Faaliyetleri (Kısım N)	96,6	92,7
Bilgisayarların Ve İletişim Araç Ve Gereçlerinin Onarımı	100,0	100,0

KOBİ'lerde bilgisayar kullanımının genel oranı %95,8 olup, internete erişimi %93,5'tir.

Tablo 3. KOBİ'lerde Seçilmiş Bilişim Teknolojileri Kullanım Göstergeleri 2015-2016

Büyüklik grubu	Web sitesi olan girişimler, 2016	Kamu kurum ve kuruluşlarıyla iletişimde internet kullanımı, 2015	Bilgisayar ağları üzerinden ürün/hizmet siparişi alan girişimlerin oranı, 2015
10-249 Toplamı	%65,2	%85,9	%11,6

KOBİ'lerde web sitesine sahip olan işletmelerin oranı %65,2 olup, kamu kurum ve kuruluşlarıyla iletişimde internet kullanan işletmelerin oranı %85,9 ve bilgisayar aracılığıyla ürün ve hizmet siparişi alan işletmelerin oranı %11,6'dır. Bu istatistiklerde de görüleceği üzere KOBİ'lerin bilgisayar ve internet kullanım oranları yüksek olmasına rağmen bunu ürün/hizmet siparişinde kullanan işletmelerin oranı oldukça düşüktür %11,6.

1.2.Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) Tanımı ve Gelişim Süreci

Alan yazınında ERP'ye ilişkin farklı tanımlamalar söz konusudur, aşağıda bu tanımlardan bazıları sunulmaktadır;

ERP, işletmenin tüm alanlarında ve bilgilerin koordinesini sağlamak amacıyla kullanılan temel yazılımlardır. ERP, paylaşılan yönetim raporlama araçlarını ve ortak bir veri tabanı kullanarak şirket çapında iş süreçlerini yönetmeye yardımcı olur (Wagner, 2008: 2).

ERP sistemi, işletmelerin farklı birimlerinin bilgi ve belge paylaşımına, maliyetlerini azaltmalarına ve iş süreçleri yönetimi geliştirmelerine yardımcı olur (Dredde, Bergdolt, 2007:48).

ERP, bir kuruluşun iş süreçlerini ele alan, bir organizasyonun çeşitli fonksiyonlarını sıkı sıkıya bütünleştirerek işletmenin kurumsal ihtiyaçlarına hitap eden bir paket yazılım çözümüdür (Sadagopan, 2003:169-184).

Kurumsal Kaynak Planlama, bir işletmenin ismine veya iş alanına bakmadan, işletmenin bütün temel işlemlerini yapısı altında toplayan, tüm verileri bir araya getiren veya getirilmesine yardımcı olmaya çalışan, kullanımı kolay, kaynakların verimli kullanılması için tasarlanmış sistemlere denilmektedir (Gürsoy, 2017:4).

Kurumsal Kaynak Planlama sistemleri, planlama, üretim, satış, Pazarlama, dağıtım, finans, insan kaynakları yönetimi, proje yönetimi, envanter yönetimi, ulaşım gibi fonksiyonel alanları destekleyen modülleri içeren yazılım sistemleridir (Patrick, Rashid, Hossain, 2002:16).

ERP sistemlerinin kullanımının yararlarına ilişkin ise şu açıklamalar sunulabilir;

ERP sistemleri, bir şirketin bilgi teknolojisinin düzenlemek, optimum iş performansına ulaştırmak, maliyetleri düşürmek ve böylece yeni fırsatlar yaratmak için uygulanan yazılımlardır (Heijkoop, 2005:30-33).

ERP, iş organizasyonu içindeki tüm kaynakları ve etkinlikleri koordine eden ve bilgi akışını kolaylaştıran kurumsal bilgi sistemidir (Fitriks, 2011:2).

ERP, endüstri odaklı bir kavram ve sistemdir. Tümleşik bir kurumsal bilgi sistemi çözümü elde etmek için işletmeler ve örgütsel endüstriler tarafından evrensel olarak kabul edilen pratik bir çözümdür. ERP sistemleri günümüzün rekabetçi iş ortamında hayati önem taşıyan stratejik araçlar haline gelmiştir. ERP sistemi, tüm organizasyon genelinde ortak işlevsel bilgi ve uygulamaların sorunsuz akışını kolaylaştırır (Helo, Addo-Tenkorang, 2011:2).

ERP sistemini üst kademe yöneticiler dolaylı olarak kullanıp, sonuca odaklanırken, sistem daha çok orta düzey yöneticiler tarafından kullanılır. Üst yöneticiler karın miktarı nedir?, İşlemin veya üretimin maliyeti nedir? sorularıyla ilgilenirler. İyi seçilmiş bir ERP yazılımıyla sağlıklı raporlama, verilere hızlı ve kolay ulaşım sağlanır. ERP' den alınan bilgiler performans değerlendirmesi içinde kullanılabilir (Çetinoğlu, Kurnaz, Şen, 2015:145).

ERP sistemleri, uzun vadede karlılık sağlaması, operasyonları düzgün bir şekilde planlaması ve yürütmesi gibi işlevleri bakımından işletmelerin dikkatini çekmektedir.

Özellikle belirli bir düzeye ulaşmayı, iş akışlarını yeniden yapılandırmayı, kontrollü ve dengeli büyümeyi ya da sürekliliği sağlamak isteyen işletmeler, ERP yazılımları ile hatayı en az seviyede tutar, verilere kolayca ulaşır ve etkinliği artırır. Karar vericilere doğru ve stratejik karar verme olanağı sunar (Sönmeztürk, 2008:10).

ERP sistemleri, aşağıdaki boyutlar da dahil olmak üzere, hem işletme hem de bilgi teknolojileri üzerinde büyük etkiye sahiptir. ERP'nin etkilediği boyutlar şöyledir (O'leary, 2000:3);

- ERP, dünyanın en büyük şirketlerini etkiler.
- ERP, birçok KOBİ'yi etkiler.
- ERP, rakiplerin davranışlarını etkiler.
- ERP, iş ortağı gereksinimlerini etkiler.
- ERP, iş süreçlerinin yeniden yapılanmasını sağlar.
- ERP, bilgi sistemleri işlevinin doğasını değiştirir.
- ERP, tüm fonksiyonel alanlarda işlerin doğasını değiştirir.
- ERP, “en iyi uygulama” olarak tanınmıştır.
- ERP istemci-sunucu yapısına sahip yazılımlardır.
- ERP maliyeti yüksektir.
- ERP büyük bir pazar büyümesi yaşamıştır.

ERP sistemin merkezinde işletmenin farklı işlevlerini destekleyen, uygulamaya veri aktaran ve besleyen bir veri tabanı bulunur. Tek bir veri tabanı kullanmak işletmenin bütününde bilgi akışını önemli ölçüde kolaylaştırır. ERP sistemi, şirket verilerini entegre eder. ERP sistemlerinin desteklediği fonksiyonlardan bazıları Tablo 4' te gösterilmiştir.

Tablo 4. ERP Sisteminin Desteklediği İşlevler

Finansal Yönetim
Stratejik ve Operasyonel Planlama
Satış ve Dağıtım
Ürün Yönetimi
Kalite Yönetimi
Üretim Yönetimi
Satın Alma Yönetimi
Stok Yönetimi
İnsan Kaynakları Yönetimi

ERP yazılımlarının en genel özelliği işletme faaliyetlerinde mükemmel bir entegrasyon sağlamaktır. Lojistik faaliyetlerinden başlayarak finans yönetimi, kalite yönetimi, stok yönetimi, ürün ve üretim planlama, müşteri ilişkilerinin yönetilmesi gibi bir çok birimi entegre eden ve rakip işletmeler karşısında avantaj sağlayabilecek sistemlerdir (Çağlıyan, 2012:160).

Çin, Hindistan gibi büyük Asya devletlerini de kapsayan ekonomilerin açılması, Avrupa Topluluğu, NAFTA gibi ticari blokların ortaya çıkışı, muhasebe ve finans fonksiyonlarının imalat fonksiyonu ile entegrasyonunu gerekli kılmıştır. (Yegül, 2003: 28)

1960'lı yıllarda ticari işletmelerde bilgisayarların yaygınlaşması ile birlikte, ilk kurumsal üretim yönetim sistemi olan ve malzeme gereksinimlerinin planlamasını sağlayan Malzeme İhtiyaç Planlaması (MRP) yazılımları kullanılmaya başlamıştır. Öncelikle malzeme ağaçları ve stokları kapsayan sistem gittikçe gelişerek 1980'li yıllarda üretim işletmelerinin üretim ile doğrudan bağlantılı satın alma, üretim planlama ve kontrol, muhasebe, stok yönetimi gibi faaliyetlerini kapsar hale gelmiş ve üretim kaynaklarının planlamasını sağlayan, İmalat Kaynak Planlaması (MRP II) adını almıştır. 1990'lı yıllarda ise yönetim sistemleri sadece üretim sektörünü değil tüm sektörleri ve tüm faaliyet alanlarını içerir hale gelmiş ve ERP adını almıştır. (Altay, 2007:28)

MRP, malzeme ihtiyaçlarını daha etkili hesaplamak için geliştirilmiş bir sistemdir. MRP sistemlerine; satış planlama, kapasite yönetimi ve çizelgeleme gibi işlevlerin de katılmasıyla MRP II yazılımları geliştirilmiştir. MRP II, etkin bir üretim planlama aracı olarak görülmekle birlikte işletmeler, kar elde etme ve müşteri memnuniyetinin sağlanması gibi amaçların sadece üretimi değil, tüm organizasyonu ilgilendirdiğini fark etmiştir. (Bayraktar, Efe, 2006:692)

ERP'nin önemli özelliklerinden biri; iyi bir entegrasyonu hedeflemesidir. Bu yazılımların gelişimine bakıldığında temellerinde amacı üretime yardımcı olmak olan Malzeme İhtiyaç Planlaması olduğu görülür. Bu yazılımlardan sonra, tüm üretim kaynaklarının verimli olarak planlaması gereksinimi duyulunca MRP sistemleri gelişerek İmalat Kaynakları Planlaması ortaya çıkmıştır. MRP II sisteminde bulunan eksiklik ise işletmenin tümünde bütünleşme sağlayamamasıdır. Yetersiz kaldığı diğer noktalarda ise ek modüller veya uyumlu çalışan paketler devreye girmiştir fakat bu durum işletme düzeyinde kalmış ve işletmeler arası veri iletişimini sağlayamamıştır. (Yılmaz, 2009: 477)

2. Uygulama “Elazığ Organize Sanayi Bölgesindeki Kobilerde ERP Kullanımı”

İkinci bölümde; araştırmanın amaç ve önemi, araştırmanın evren ve örnekleme, araştırmanın sınırlılıkları ve varsayımları, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ve araştırma bulgularına yer verilmektedir.

2.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sağlıklı bilgiye ulaşabilmek için gereken araç, çeşitli verilerin saklanabilirdiği bütünleşik veri tabanı olan Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) dir. ERP, işletmenin tüm organizasyonel bölümlerinin iş süreçlerinde ortaya çıkan bilgileri ortak bir veri tabanında birleştirmesi ve bu bilgilerin raporlanmasını sağlaması açısından önemlidir. İşletmeler yüksek maliyetlere katlanarak ERP sistemini bünyelerine katmaktadır. Sadece bir ERP sistemini işletmeye dahil ederek beklenen amaçlara ulaşmak mümkün değildir, iyi bir proje yönetimine de ihtiyaç vardır. İşletmelerin ERP'yi bir teknoloji olmanın yanında hedeflere ulaşma, rekabet avantajı elde etmeye yarar bir araç olarak görmelidirler. İş ve ilişkilerin yoğun ve karmaşık olduğu sektörlerde işleri verimli ve maliyetleri asgari düzeyde tutarak yönetebilmek için yazılım araçlarının kullanılması zorunlu hale gelmiştir.

Bu araştırmada Elazığ ili Organize Sanayi Bölgesinde (OSB) bulunan KOBİ'lerde ERP sisteminin kullanım durumunu belirlemek, ERP kullanan işletmelerin neden kullandığını ve işletmelere katkılarını, ERP yazılımları kullanımının çıktılarına etkisini tespit etmektir. İşletmelerin ERP sistemi ile ilgili yaşadığı sıkıntıları ve çözüm yollarını belirleyerek, çalışanlara ve yöneticilere rehber olacak bir çalışma hedeflenmiştir.

Ayrıca araştırmanın amaçlarından bir diğeri, çalışmaya dahil edilecek işletmelerin genel özelliklerini analiz etmek, ERP sistemini kullanan işletmelerin hangi tür sistemi kullandıklarını belirlemek, ERP sistem ve modüllerinden hangisi yada hangilerinin kullanıldığını araştırmaktır.

2.2.Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma konusu Elazığ ili Organize Sanayi Bölgesinde bulunan KOBİ'ler ile sınırlıdır. İkinci bir sınırlılık Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren ve ERP yazılımı kullanan işletmelerdir.

2.3.Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın ana kümesini Elazığ ili Organize Sanayi Bölgesi (OSB) işletmeleri oluşturmaktadır. Elazığ ili Organize Sanayi Bölgesinde mevcut işletme sayısı 127 olup, 23 işletme inşaat veya proje halindedir. Araştırmanın yürütüldüğü 2018 yılı itibariyle Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 104 adet işletme bulunmaktadır.

Yürütülen ön araştırma sonucu faaliyetini aktif olarak yürüten 104 işletmeden 60 tanesinin ERP yazılımlarının farklı türlerini kullandıkları tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmamızın evreni Elazığ Organize Sanayi Bölgesinde aktif olarak faaliyet gösteren ve ERP yazılımı kullandığını beyan eden 60 işletmedir.

Altmış işletmenin tamamına ulaşılmaya çalışılmış ama çeşitli sebeplerden ötürü yalnızca 40 işletmeden sağlıklı veriler elde edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın örneklemini Elazığ Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren ve ERP yazılımını kullanan 40 işletmedir.

Tablo 5. Elazığ İli Organize Sanayi Bölgesi İşletmelerinin Mevcut Durum Dağılımı (<https://elazigosb.org.tr>)

	İşletme Sayısı
Faaliyette	104
İnşaat Halinde	12
Proje Halinde	11
Toplam	127

2.4.Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Aracı ve Değerlendirme Yöntemi

Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. T.C. Sanayi, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı Verimlilik Genel Müdürlüğü'nün 723 nolu süresiz yayınında yer alan Postacı ve arkadaşlarının (2012) "KOBİ'lerde ERP Kullanımı ve Verimliliğe Etkisinin Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmalarında kullandıkları anket formu temel alınarak bir anket formu geliştirilmiştir.

Anket verilerinin bilgisayar ortamına aktarılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi SPSS 22 İstatistik Paket Programı aracılığı ile yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde yüzde hesaplama, aritmetik ortalama ve standart sapma yöntemleri kullanılmıştır.

2.5.Araştırma Bulguları

Araştırmaya dahil olan işletmelerin faaliyet alanları Tablo 6'da sergilendiği gibi değişiklik göstermektedir. Araştırmaya mobilya sektöründen 7 işletme, gıda sektöründen 6 işletme, kimya sektöründen 5 işletme katılmıştır. Araştırmaya katılan işletmelerin büyük bir çoğunluğunu (%40) diğer faaliyet alanları oluşturmaktadır. Diğer faaliyet alanları içerisinde makine imalatı, yalıtım malzemeleri imalatı, inşaat malzemesi imalatı, madencilik, elektrik panosu imalatı, motor-pompa imalatı bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan işletmelerin çalışan sayıları Tablo 7'de sergilenmektedir. Araştırmaya katılan işletmelerin % 62,5'inde çalışan sayısı 10-49 arasında değişmektedir. Katılımcıların % 25'i 1-9 arası çalışan sayısından, % 10'u 10-49 arası çalışan sayısından ve %2,5'i 250'den fazla çalışan sayısından oluşmaktadır.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Faaliyet Alanları

Faaliyet Alanı	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Beyaz Eşya	1	2,5
Kâğıt Ürünleri	1	2,5
Kimya	5	12,5
Mobilya	7	17,5
Tekstil	2	5
Gıda	6	15
Kauçuk/Plastik	2	5
Diğer	16	40
Toplam	40	100,0

Tablo 7. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Çalışan Sayısı

Çalışan Sayısı	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
1-9	10	25
10-49	25	62,5
50-249	4	10
250' den fazla	1	2,5
Toplam	40	100,0

Tablo 8. Araştırmaya Katılan İşletmelerin 2017 Yılı Gelir Dağılımları

2017 Geliri	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
10.000--50.000 TL	2	5
50.000--100.000 TL	1	2,5
100.000--250.000 TL	2	5
250.000--500.000 TL	9	22,5
500.000--1.000.000 TL	7	17,5
1.000.000 TL' den fazla	19	47,5
Toplam	40	100,0

Araştırmaya katılan işletmelerin elde ettikleri gelir dağılımı Tablo 8'de sergilenmektedir. Araştırma örnekleminde bulunan işletmelerin geliri 10.000 TL ile 1.000.000 TL'den fazla arasında değişmektedir. 2017 gelir dağılımları 6 grupta toplanmıştır. İşletmelerin % 47,5' inin 2017 yıllık geliri 1.000.000 TL'den fazladır. İşletmelerin %22,5'inin geliri 250.000-500.000 TL arasında, % 17,5 'inin geliri ise 500.000 ile 1.000.000 TL arasındadır.

Araştırmada yer alan işletmelere yüksek düzeyde bilgisayar entegrasyonuna sahiplik düzeyine ilişkin görüşleri sorulmuştur ve sonuçlar Tablo 9’da sergilenmiştir. Katılımcıların % 2,5’ i yüksek düzeyde bilgisayar entegrasyonuna sahip olma görüşüne hiç katılmadıklarını, %10’u katılmadıklarını, %10’u kararsız olduğunu, %70’i ise bu görüşe katıldığını ve yüksek düzeyde bilgisayar entegrasyonuna sahip olduklarını, %7,5’i ise kesinlikle katıldığını belirtmiştir.

Tablo 9. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Yüksek Düzeyde Bilgisayar Entegrasyonuna Sahip Olup Olmamasına İlişkin Görüşleri

	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Hiç Katılmıyorum	1	2,5
Katılmıyorum	4	10,0
Kararsızım	4	10,0
Katılıyorum	28	70,0
Kesinlikle Katılıyorum	3	7,5
Toplam	40	100,0

Tablo 10. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Kullandıkları Üretim Teknoloji Türlerine Göre Dağılımı

Üretim Teknolojisi	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Geleneksel Tezgâhlar	8	20
CNC, vb. Tezgâhlar	23	57,5
Özel Amaçlı Tezgâhlar	11	27,5
Otomatik Üretim Hattı	17	42,5
Robotlar	0	0,0
Servis İşletmesi	4	10
Diğer	2	5

İşletmelerin üretim teknoloji türleri Tablo 10’da sergilenmektedir. Araştırmaya katılan işletmelerin %57,5’inin kullandıkları üretim teknolojilerinden biri CNC vb. tezgâhlar olup, % 42,5’i otomatik üretim hattı, % 27,5’i özel amaçlı tezgâh, %20’si ise geleneksel tezgâh kullanmaktadır. Kullanılan üretim teknolojisinin büyük çoğunu CNC vb. tezgâhlar oluşturmaktadır.

Araştırma örnekleminde bulunan işletmelerin aile işletmesi olup olma durumu incelendiğinde, % 62,5’inin aile işletmesi olduğu, % 27,5’inin aile işletmesi olmadığı, % 10’unun ise kısmen aile işletmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Tablo 11)

Tablo 11. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Sahiplik Türü

Aile İşletmesi	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Evet	25	62,5
Hayır	11	27,5
Kısmen	4	10
Toplam	40	100,0

Tablo 12 işletmelerin bünyesinde bulunan işlevsel birimleri göstermektedir. Tabloya göre, araştırmaya katılan işletmelerin en fazla sahip oldukları birim 31 ile üretim birimidir. En az sahip olunan birim ise 16 ile Ar-Ge birimidir.

Tablo 12. İşletmelerin Organizasyon Yapısında Bulunan Birimlerin Dağılımı

Birimler	İşletme Sayısı (N)
Üretim	31
Kalite	10
Finans-Muhasebe	29
Pazarlama	24
Personel/İnsan Kaynakları	15
Satın Alma	25
Ar-Ge	16
Bir bölümlenme mevcut değildir	0
Diğer	2

İşletmelerin ERP yazılımını nasıl temin ettiklerine ilişkin soru sorulduğunda işletmelerin % 90'unun ERP sistemini öz kaynaklarla temin ettiğini, % 10'unun ise kredi ile temin ettiği cevabına ulaşılmıştır (bkz. Tablo 13).

Tablo 13. Araştırmaya Katılan İşletmelerin ERP Yazılımını Temin Yöntemine Göre Dağılımı

Temin Yöntemi	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Özkaynaklarla	36	90,0
Kredi ile	4	10,0
Diğer	0	0,0
Toplam	40	100,0

Araştırmaya katılan işletmelere ERP yazılımını başarıyla uygulama düzeyleri sorulduğunda % 5'inin bu görüşe katılmadığı, %5'inin kararsız oldu-

ğu, %72,5'inin bu görüşe katıldığı, %17,5'inin ise kesinlikle katıldığı görüşüne ulaşılmıştır. Katılımcıların ERP yazılımının başarıyla uygulama düzeyine ilişkin görüşlerini ölçen ifadelerle verilen cevapların ortalamasına bakıldığında (ortalama=4,03) katılımcıların ifadelerle katılıyorum düzeyinde cevap verdikleri görülmektedir (bkz. Tablo 14)

Tablo 14. İşletmelerin ERP Yazılımını Başarıyla Uygulama Düzeyine İlişkin Görüşleri

İfadeler	Dağılım	1	2	3	4	5	Ort	S.S
Kullandığımız ERP yazılımını başarıyla uyarlayabildik.	N	0	2	2	29	7	4,03	0,65974
	%	0	5	5	72,5	17,5		

*1-“Hiç Katılmıyorum”, 2-“Katılmıyorum”, 3-“Kararsızım”, 4-“Katılıyorum”, 5-“Kesinlikle Katılıyorum”

Araştırmaya katılan işletmelere ERP sistemi kurulmadan önce yeniden yapılanma (iş süreçlerinde düzenleme) çalışmalarına başvurup başvurmadığı sorulduğunda %42,5'inin yeniden yapılanma çalışmalarına başvurduğu, %57,5'inin ise bu çalışmalara başvurmadığı sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Tablo 15).

Tablo 15. İşletmelerin ERP Sistemi Kurulmadan Önce Yeniden Yapılanma (İş Süreçlerinde Düzenleme) Çalışmalarına Başvuru Durumuna Göre Dağılımı

İfade	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Evet	17	42,5
Hayır	23	57,5

Araştırmaya dahil olan işletmelere ERP sistemi kurulmadan önce yeniden yapılanma (iş süreçlerinde düzenleme) çalışmalarına başvuruları sonucunda ortaya çıkan başarı düzeyleri sorulduğunda %5'inin bu görüşe katılmadığı, %30'unun katıldığı, %7,5'inin ise kesinlikle katıldığı görüşüne ulaşılmıştır. İşletmelere ERP sistemi kurulmadan önce yeniden yapılanma (iş süreçlerinde düzenleme) çalışmalarına başvuruları sonucunda ortaya çıkan başarı düzeylerinin ortalamasına bakıldığında (ortalama=3,9412) katılımcıların ifadelerle kararsız düzeyinde cevap verdikleri görülmektedir (Tablo 16).

Tablo 17'de işletmelerin kullandığı ERP yazılım modülleri sunulmaktadır. Araştırmaya katılan işletmelerde kullanılan ERP yazılım modüllerinin büyük çoğunluğunu %85 oranıyla finans/muhasebe oluşturmaktadır. Bu modül sırasıyla %65 ile satın alma yönetimi modülü, %57,5 ile üretim yönetimi modülü, %52,5 ile bakım/onarım modülü, %50 ile personel yönetimi modülü, %42,5 ile pazarlama modülü takip etmektedir.

Tablo 16. Araştırmaya Katılan İşletmelerin ERP Sistemi Kurulmadan Önce Yeniden Yapılanma (İş Süreçlerinde Düzenleme) Çalışmalarına Başvuranların Başarı Durumuna Göre Dağılımı

İfadeler	Dağılım	1	2	3	4	5	ORT	S.S
İş süreçlerinde yapılan düzenleme çalışmaları başarıyla sonuçlandı.	N	0	2	0	12	3	3,9412	0,82694
	%	0	5	0	30	7,5		

*1-“Hiç Katılmıyorum”, 2-“Katılmıyorum”, 3-“Kararsızım”,4-“Katılıyorum”, 5-“Kesinlikle Katılıyorum”

Tablo 17. Araştırmaya Katılan İşletmelerde Kullanılan ERP Yazılım Modüllerinin Dağılımı

Faaliyet Alanı	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Üretim Yönetimi	23	57,5
Pazarlama	17	42,5
Stratejik Planlama	0	0,0
Satın Alma Yönetimi	26	65,0
Finans-Muhasebe	34	85,0
İş Zekâsı	1	2,5
Envanter Kontrol	12	30,0
İnsan Kaynakları	9	22,5
Müşteri İlişkileri Yönetimi	1	2,5
Personel Yönetimi	20	50,0
Kalite Yönetimi	6	15,0
Bakım- Onarım	21	52,5
Depo Yönetimi	7	17,5
Diğer	0	0,0

Araştırmaya katılan işletmelere ERP modülleri kurulurken özelleştirme/uyarlama yapılıp yapılmadığı sorulduğunda %60'ının kurulum sırasında özelleştirme yaptığı, %40'ının ise herhangi bir özelleştirme yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 18).

Tablo 18. Araştırmaya Katılan İşletmelere ERP Modülleri Kurulurken Özelleştirme/Uyarlama Yapılma Durumu

İfade	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Evet	24	60,0
Hayır	16	40,0

Araştırmaya katılan işletmeler ERP modüllerini kurarken modüller üzerinde özelleştirmeler yapmıştır. Araştırmaya katılan işletmelerin büyük bir çoğunluğunu (%50) üretim yönetimi modülü üzerinde özelleştirme yaptığı Tablo 19'dan görülmektedir. Daha sonra sırasıyla (%27,5) finans-muhasebe modülü, (%22,5) satın alma yönetim modülü ve (%17,5) Pazarlama modülü gelmektedir.

Tablo 19. İşletmelerin ERP Modülleri Kurulurken Özelleştirme Yapılan Modüllerin Dağılımı

Faaliyet Alanı	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Üretim Yönetimi	20	50,0
Pazarlama	7	17,5
Stratejik Planlama	2	5,0
Satın Alma Yönetimi	9	22,5
Finans-Muhasebe	11	27,5
İş Zekâsı	1	2,5
Envanter Kontrol	5	12,5
İnsan Kaynakları	5	12,5
CRM	0	0,0
Personel Yönetimi	4	10,0
Kalite Yönetimi	1	2,5
Bakım- Onarım	3	7,5
Depo Yönetimi	1	2,5
Diğer	0	0,0

Tablo 20. Araştırmaya Katılan İşletmelerin ERP Sistemi İçinde Kullanmadıkları Modüllerin Kullanılmama Nedenlerine Göre Dağılımı

İfadeler	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Veri Eksikliği	1	2,5
Modülün Gerekli Görülmemesi	27	67,5
Modülün Firmaya Uygun Olmaması	10	25
Diğer	2	5

Araştırmaya katılan işletmelere ERP sistemi içerisinde kullanmadıkları modüllerin olup olmama durumu sorulduğunda bazı modülleri kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Bu modülleri kullanmama nedenleri arasında (%67,5) modülün gerekli görülmemesi seçeneğinin büyük ölçüde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Daha sonra (%25) modülün firmaya uygun olmaması seçeneği de

kullanılmama nedenleri arasında önemli bir etken olarak belirlenmiştir (Tablo 20).

İşletmelere mevcut ERP sistemlerinin yönetimini hangi birimin gerçekleştirdiği sorulduğunda, çoğunlukla (%82,5) muhasebe biriminin gerçekleştirdiği görülmüştür. Bu ifadeyi (%30) üretim planlama ve (%15) bilgi işlem birimleri takip etmektedir (bkz. Tablo 21).

Tablo 21. İşletmelerin Mevcut ERP Sistemlerinin Yönetimini Gerçekleştiren Birimlere Göre Dağılımı

Birim	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Üretim Planlama	12	30,0
Bilgi İşlem	6	15,0
Muhasebe Birimi	33	82,5
Diğer	0	0

Araştırmaya katılan işletmelere ERP yazılımının ürettiği raporların yeterliliğine ilişkin soru sorulduğunda alınan cevapların % 72,5'i olumlu olup bu görüşe katıldığını belirtmiştir. %10'u yeterli düzeyde rapor alamadığını, %12,5'i ise kararsız olduğunu belirtmiştir (Tablo 22).

Araştırmaya katılan İşletmelerin ürettikleri tüm ürünler için ürün ağaç yapılarının (BOM) mevcut olup olmama durumu sorulduğunda %55'inin ürün ağaç yapılarına sahip olmadığı, %45'inin ise ürettiği ürünler için ürün ağaç yapılarının mevcut olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 23).

İşletmelerin ERP projelerini hayata geçirirken yaşadığı zorlukları firmadaki diğer büyük ölçekli teknolojik uygulamaların hayata geçirilmesi aşamaları ile karşılaştırılması istenmiş ve katılımcıların %34,7'si kolay olduğunu, % 24,5'i ise zor olduğunu belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması 2,975 olup, katılımcılar ERP sistemini hayata geçirmenin diğer teknolojik uygulamalarla aynı zorlukta olduğunu belirtmiştir (Tablo 24).

Tablo 22. İşletmelerin ERP Yazılımının Ürettiği Raporun Yeterliliğine İlişkin Görüşleri

İfadeler	Dağılım	1	2	3	4	5	ORT	S.S
ERP sistemimiz işletme içi süreçlere ait analizler için yeterli içerikte rapor üretmektedir.	N	0	4	5	29	1	3,6923	0,6941
	%	0	10	12,5	72,5	2,5		

*1-“Hiç Katılmıyorum”, 2-“Katılmıyorum”, 3-“Kararsızım”, 4-“Katılıyorum”, 5-“Kesinlikle Katılıyorum”

Tablo 23. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Ürün Ağaç Yapılarının (BOM) Mevcut Olma Durumuna Göre Dağılımı

İfadeler	İşletme Sayısı (N)	Yüzde
Evet	18	45,0
Hayır	22	55,0

Tablo 24. İşletmelerin ERP Sistemini Hayata Geçirme Aşamasında Karşılaştığı Zorluk Düzeyi

İfadeler	Dağılım	1	2	3	4	5	6	ORT	S.S
ERP projelerini hayata geçirirken yaşadığınız zorlukları diğer büyük ölçekli teknolojik uygulamaların hayata geçirilmesi aşamaları ile kıyaslayınız.	N	4	17	3	12	0	4	2,975	1,44093
	%	8,2	34,7	6,1	24,5	0	8,2		

*1-“Çok Kolay”, 2-“Kolay”, 3-“Aynı”, 4-“Zor”, 5-“Çok Zor”, 6-“Bir Fikrim Yok”

Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya katılan işletmelerin genel profili incelendiğinde makine imalatı, yalıtım malzemeleri imalatı, inşaat malzemesi imalatı, madencilik, elektrik panosu imalatı, motor-pompa imalatı gibi diğer faaliyet alanları ve mobilya alanı çoğunluktadır. Çalışan sayısı incelendiğinde çoğunluk 10-49 kişi ifadesinde toplanmış, işletmelerin 2017 yılına ait gelir yüzdeleri karşılaştırıldığında 1.000.000 TL’den fazla değeri öne çıkmıştır. İşletmelerde yüksek düzeyde bilgisayar entegrasyonuna sahip oldukları görüşü yaygındır. İşletmelerin büyük çoğunluğu aile işletmesidir. İşletmelerde üretim ve muhasebe/finans birimleri çoğunlukta olmak üzere çeşitli birimler mevcuttur.

Kullanılan ERP sistemi % 90 gibi büyük bir oranla öz kaynaklarla temin edilmiştir. İşletmelerin kullandıkları yazılımlar arasında Netsim, Netsis, Logo, Uyumsoft, Mikro, Datasoft, Pegasoft, Tiger yazılımları bulunmaktadır. İşletmelerde hâkim olan görüş ERP yazılımlarını işletmelerine başarıyla uygulayabildikleri yönündedir. Araştırmaya katılan işletmelerin çoğunluğu yazılım kurulmadan önce yeniden yapılanma çalışmalarına başvurmamıştır. Yeniden yapılanma çalışmaları yapan işletmelerin ise uygulamanın başarıyla sonuçlanıp, sonuçlanmadığına yönelik cevabı kararsız düzeyindedir.

ERP yazılımı kullanırken her birimin modülü kullanılmamıştır. Kullanılan sistem modüllerinin başında finans/muhasebe modülü yer almakta ve

satın alma yönetimi, üretim yönetimi, bakım-onarım, personel yönetimi izlemektedir. Kullanılmayan modüllerin nedeni olarak ise “modülün gerekli görülmemesi” güçlü bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. ERP yazılım modülü kurulurken araştırmaya katılan işletmelerin % 60’ının modül için özelleştirme yaptığı analiz edilmiş ve özelleştirme yapılan modüllerin özellikle üretim ve finans/muhasebe modülleri olduğu görülmüştür. İşletmelerin ERP sisteminin yönetimini büyük çoğunlukla muhasebe birimi gerçekleştirmektedir. Bu birimi daha düşük yüzdelerle üretim birimi ve bilgi işlem takip etmektedir.

İşletmeler ERP yazılımının sağladığı avantajları değerlendirdiğinde verilen cevaplar özellikle verimlilikte (etkenlikte) artış sağladığı ve sağlıklı iletişimi arttırdığı yönündedir.

İşletmeler yatırımların büyük bir bölümünü bilgi teknolojilerine yapmaktadır. Ancak işletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmesi bu yatırımların karşılığını almaları ile doğru orantılı olmalıdır. Sadece bu yatırımı yapmak veya uygulamayı bünyelerine dahil etmekle avantaj sağlanamaz. Asıl olan bu teknolojiyi iş süreçleriyle uyumlu hale getirip, tüm örgütsel faaliyetleri işletmenin stratejik hedeflerine yöneltmek ve entegre etmektir.

İşletmelere yöneltilen sorulardan elde edilen cevaplara göre işletmelerin büyük bir kısmının ERP yazılımı hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadığı gözlemlenmiştir. Bilgi eksikliğinin neden olduğu bu olumsuz durumu azaltıp, işletmelerin kullandıkları yazılımı daha verimli kullanabilmeleri ve yazılımın avantajlarından daha iyi faydalanabilmeleri için ilgili kurumlara görev düşmektedir. Faaliyete devam eden işletmelerin yöneticilerine ve yazılımdan sorumlu çalışanlara yönelik eğitim seminerleri düzenlenmelidir.

Kaynakça

Altay, U., (2007), *Kurumsal Kaynak Planlaması ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Başar, M., *Girişimcilik*, (2013), T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No:3002, Eskişehir, s.14.

Bayraktar, E., ve Efe M., (2006), *Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) ve Yazılım Seçim Süreci*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (15), s. 691-704.

Çağlıyan, V., (2012), *Kurumsal Kaynak Planlama Yazılımı Kullanımının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Örnek Olay Çalışması*, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), s.160.

Çetinoğlu, T., Kurnaz, N., Şen, (2015), Y. *Kurumsal Kaynak Planlaması: Yönetimsel Karar Verme Açısından CpGroup Uygulaması*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (30), s. 145.

Dredde, G., Bergdolt, J. C., (2007), *Enterprise Resource Planning*, Air Force Journal of Logistics, 31(2), s. 48.

Fitriks ERP Software, (2011), *What Is ERP and Why Do I Need It?*, s. 2.

Güleş, H. K., Bülbül, H., Çağlıyan, V., (2004), *Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkisi: Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama*, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(6), s. 66.

Gürsoy, Ç., (2017), *SAP PP*, Kodlab Yayın., I.Cilt, İstanbul, s. 4.

Heijkoop, G., (2005), *Enterprise Resource Planning Systems: Turning Promises Into Performance*, Master Thesis Project Delft University of Technology Faculty of Technology, Policy and Management, s. 30-33.

Helo, P., Addo-Tenkorang, R., (2011), *Enterprise Resource Planning (ERP): A Review Literature Report*, Proceedings of the World Congress on Engineering and Computer Science 2011, Vol II, San Francisco, USA, WCECS, s.2.

Kaya, G. A., (2015), *Elazığ İlinde KOBİ'lerin Finansal Sorunları Ve Çözüm Önerilerine İlişkin Bir Araştırma*, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi Cilt: I, Sayı:1, Elazığ, s. 195.

O'leary E.D., (2000), *Enterprise Resource Planning, System, Life Cycle, Electronic Commerce and Risk*, USA, s:3.

Postacı T., Belgin Ö., Erkan T.E., (2012), "Kobilerde Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Uygulamaları, Verimlilik Genel Müdürlüğü Yayın no: 723, Ankara.

Patrick, J.D., Rashid, M.A., Hossain L., (2002), *Enterprise Resource Planning, Global Opportunities & Challenges*, s. 16.

Rai Teknoloji University, Engineering Minds, *Enterprise Resource Planning*, http://164.100.133.129:81/econtent/uploads/enterprise_resource_planning.pdf (28.03.18)

Sadagopan, S., (2003), *Enterprise Resource Planning*, Encyclopedia of Information Systems, 2, s. 169-184.

Sönmeztürk, G. İ., (2008), *Kurumsal Kaynak Planlamasında Başarı Faktörleri*, (Fen Bilimleri Enstitüsü/İstanbul Teknik Üniversitesi), s.10.

Wagner, B., Monk, E., (2008), *Concepts In Enterprise Resource Planning*, USA, s. 2.

Yegül, M. F., (2003), *Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) ve Türkiye'deki Uygulamaları*, (Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, s. 28.

Yılmaz, B., (2009), *İşletmelerde Kurumsal Kaynak Planlaması Uygulamalarında Kritik Başarı Faktörleri*, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi , 8(16), s. 477.

YAYIM İLKELERİ VE MAKALE YAZIM KURALLARI

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi **Mart** ve **Eylül** aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Dergimize gönderilen yazılar, sosyal bilimler alanında, **Elazığ ili ve yakın çevresini konu alan özgün çalışmalar olmalı** ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere **anahtar kelimeler eklenmelidir. Bu kelimeler en az 4, en fazla ise 6 tane olmalıdır.**

3. Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.

4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır.

5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin altında kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.

6. Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, **değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.**

7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.

8. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne basılmalı ve bütün kenar boşlukları 2,5 cm olarak ayarlanmalıdır.

9. Türkçe ve İngilizce yazılar Microsoft Word programında **New Times Roman** karakteri ile hazırlanmalı; **makalenin ana başlığı, büyük harflerle bold ve 12 punto** olmalıdır. Türkçe başlığın altına yazılacak **İngilizce başlık ise italik ve ilk harfleri büyük, diğerleri küçük olarak yazılmalıdır.** Makale İngilizce ise altına Türkçe başlık eklenmelidir. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12nk, sonrasında ise 6nk boşluk bırakılmalıdır.

10. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılmalı, unvan, çalıştığı kurum, e-mail adresi ve Orcid-ID numarası dipnot olarak belirtilmelidir.

11. Yazar adından sonra 12nk boşluk bırakılarak Türkçe, İngilizce olarak hazırlanmış **250 kelimeyi geçmeyen özet** yazılmalı ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilmelidir.

12. Türkçe ve İngilizce özetler, 10 punto, metin içi yazılar 11 punto ve 1,5 satır aralıklı olarak, dipnotlar da 9 punto New Times Roman ile yazılmalıdır.

13. Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 40 sayfayı geçmemelidir. Fakat özel durumlarda ve dergi kapasitesine göre sayfa sayısı fazla olabilir. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (12x18 cm) aşmayacak şekilde yerleştirmelidir. Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk aralık bulunmalı, başlıkları bold ve “Tablo-1:” şeklinde olmalıdır.

14. **Referanslar, metin içinde veya sayfa altında gösterilmelidir.** Metin içinde gösterildiğinde; parantez içinde yazarın/ yazarların soyadı, atıfta bulunulan çalışmanın yayım tarihi, alıntı yapılan sayfanın ya da sayfaların numarası (Çakar 2013: 25) şeklinde yazılmalıdır. Aynı yazarın aynı yıl içerisinde yayımlanan birden fazla çalışmasına atıf yapılmış ise, bu durum (Çelik 2014a), (Çelik 2014b) şeklinde küçük harflerle belirtilmelidir. Ancak açıklama gerektiren hususlar sayfa altında dipnot olarak yazılmalıdır.

Sayfa altında gösterilen dipnotlarda: Kitap ise; yazar/yazarların adı soyadı, eserin künyesi ve alıntı yapılan sayfa/sayfalar verilmeli (mesela, Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara 2012, s. 25); makale ise, yazar adı-soyadından sonra, “...” içerisinde makalenin adı, derginin künyesi ve alıntı yapılan sayfa/sayfalar gösterilmelidir (mesela, Kürşat Çelik, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 40, Ankara 2013, s. 143).

15. Kaynakça aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

ÇAKAR, Enver-UZUN, Celalettin, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ 2017.

ÇELİK, Kürşat, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 40, Ankara 2013, s. 143-162.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 267-277.

ALKAN, Mustafa, “Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 4, I. kısım, Ankara 2010, s. 831-842.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1986/20790.pdf>. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2017.

16. Yayımlanması istenen makaleler, harputumdergi@gmail.com adresine gönderilmelidir.

17. Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayımlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

PUBLICATION PRINCIPLES AND ARTICLE WRITING RULES

Journal of Harput Studies is published twice a year; in March and September. The manuscripts sent to our journals must be in the field of social sciences, original works, and have the necessary qualifications indicated below.

1. Headings in Turkish and foreign languages must be compatible with the scope of the article, short, clear and adequate.

2. Abstracts in Turkish and Foreign language abstracts must reflect the purpose, scope and consequences of the writing. Turkish and English abstracts must be added into the articles written both in Turkish and English. Keywords should be added to the abstracts in Turkish and foreign language. These words should be at least 4, at most 6.

3. The articles must be in accordance with the grammar rules in terms of language and expression; besides, a clear and absolute way of expression must be used in the articles not giving unnecessary information that is out of the purpose and scope.

4. The known scientific methods must be used in the preparation of the articles; the subject, purpose, scope and reason for the preparation of the study, and etc. must be given in a satisfying and certain order. Figures, tables, photographs and other documents used in the article must be prepared in accordance with the scientific rules.

5. There must be an absolute and sufficient explanation that can be easily understood under the figures, tables, pictures and other documents used in the article.

6. The resources used in the writing must be arranged in accordance with the writing rules; each mentioned document must be included in the bibliography, but not anything else.

7. The results must be in accordance with the purpose and scope of the study, and cannot include any information or findings that are not explicitly mentioned in the main text; must be given with its all outlines and in summary.

8. The paper size is set to A4 size and the margins will be 2.5 cm from all edges.

9. Articles are prepared in the Microsoft Word program on the PC with the New Times Roman character. The main headings of the Turkish and English articles are written on the centre of the first page being written with

bold 12 pt. capital letters. The English title to be written under the Turkish heading must be written in italics and the first letters are large and the others are small. If the article is in English, a Turkish title should be added to the bottom. Headings in the text should be preceded by 12 nk, followed by 6 nk.

10. After the heading, the author name (s) is written untitled side by side by centring the page with 12 pt. spacing. The title, institution, e-mail address and Orcid-ID are specified as footnotes.

11. After the author's name, a summary written in Turkish, English not exceeding 150 words is written leaving 12 pt. spaces, and the key words that define the main topic of the article are indicated in these abstracts.

12. Abstracts in Turkish and English should be written in 10 pt, 11 pt in text and 1.5 pt spaced, and footnotes in 9 pt New Times Roman.

13. Article should not be more than 40 pages including tables, figures, photographs and resources. Figures, tables and photographs should be prepared in a computer environment and should not exceed the page size (12x18 cm). Table, shape, photo titles should have 6 nk spacing between the table, photo or figure below, titles must be bold and as "Table-1:".

14. References should be shown in the text or under the page. When shown in text; The surname of the author (s) in the parentheses, the date of publication, the number of the cited page or pages (Çakar 2013: 25). If more than one work of the same author is published in the same year, this should be indicated in small letters (Steel, 2014a), (Steel, 2014b). However, the points that need explanation should be as footnotes below the page.

In the footnotes shown under page; if the book is, the first name and surname of the author/authors, title of the work, and the page/pages that are quoted should be written respectively (for example, Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara 2012, s. 25). In the articles; after the author's first name and surname, the name of the article in quotation marks, the title of the journal and the page/pages quoted should be shown (for example, Kürşat Çelik, "R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri'ne Göre Mamuratulaziz Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara 2013, pp. 143-162).

15. The reference should be shown as follows:

ÇAKAR, Enver-UZUN, Celalettin, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ 2017.

ÇELİK, Kürşat, “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 40, Ankara 2013, pp. 143-162.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, pp. 267-277.

ALKAN, Mustafa, “Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Vol. 4, part I, Ankara 2010, pp. 831-842.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1986/20790.pdf>. Date of access: 10 May 2017.

16. The manuscripts will be sent to harputumdergi@gmail.com.

17. Articles that do not receive a positive report from the referees and that are not prepared according to our writing rules are not published or returned to the author; no administrative or judicial responsibility is assumed in this respect.